

Tartalom

A 80 ÉVES VÁRADY TIBOR TISZTELETÉRE

A. SAJTI Enikő: A Várady család irathagyatéka (esszé)	5
LOSONCZ Alpár: Jog, politika, irodalom (esszé)	18
SÁGI VARGA Kinga: Dokumentáris emlékezés – relatív történelem – fiktív utóélet (szerkesztői jegyzet)	25
BALÁZS Attila: Történelmi tyúkperek (Várady Tibor: <i>Mi történt Écskán?</i>) (kritika)	29

DOMBOSI TÖRTÉNETEK

A migránsok forgalmistája (TOLNAI Ottóval SZAJBÉLY Mihály beszélget)	35
Kevés idő jut hallgatásra (TOMPA Andreával DECZKI Sarolta beszélget)	46
MAURITS Ferenc: Vasarely-gyakorlatok (vers)	65
GÉCZI János: 33. (ESZE) (regényrészlet)	67
LENGYEL Zoltán: Argo Navis (regényrészlet)	84
Marko VIDOJKOVIĆ: Nagyon szépen köszönjük (regényrészlet) (OROVEC Krisztina fordítása)	89
Vladislava VOJNOVIĆ: Huncutkodó kora tavaszi fények (vers) (BOGDÁN József fordítása)	102
Ante VUKOV: Az álom lépcsőin (versek a hagyatékból) (TRICEPS fordítása)	103
FŰZFA Balázs: Hangregény? (tanulmány)	111
FEHÉR Viktor: Durst Judit etnográfája (tanulmány)	121
BERETI Gábor: Jugoszlávia, utókövetés (esszé)	132
JÓDAL Kálmán: A lány, puha destrukció destrualása (Újházi Adrienn: <i>Ilyen az élet...</i>) (képzőművészeti esszé)	142

A fedőlapon és a számban MAURITS Ferenc collage-rajzait közöljük.

A szám megjelenését a Szerb Köztársaság Művelődési és Tájékoztatási Minisztériuma, a Tartományi Művelődésügyi, Tömegtájékoztatási és Vallási Közösségi Titkárság, a Magyar Nemzeti Tanács, Újvidék Város Önkormányzata, a Bethlen Gábor Alap, valamint a Nemzeti Kulturális Alap támogatta.

Град Нови Сад

25nka

Nemzeti Kulturális Alap

A jelen folyóiratban szereplő tartalmak nem feltétlenül tükrözik a kiadványt támogató Újvidék Város Önkormányzatának hivatalos álláspontját.

CIP – A készülő kiadvány katalogizálása

A Matica srpska Könyvtára, Novi Sad

82+3

HÍD : irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat / Főszerkesztő Patócs László. – 1. évf., 1. sz. (1934) – 7. évf., 15. sz. (1940) ; 9. évf., 1. sz. (1945)–. – Újvidék : Forum Könyvkiadó Intézet, 1934–1940 ; 1945–. – 23 cm

Havonta

ISSN 0350–9079

COBISS.SR-ID 8410114

HÍD – irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat. – 2019. december.

Kiadja a Forum Könyvkiadó Intézet. Igazgató: Virág Gábor. Szerkesztőség és kiadóhivatal: 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić u. 1., telefon: 021/457-216; a Híd honlapja: www.hid.rs; e-mail: hid@forumliber.rs – A Szerb Köztársaság Tudományügyi és Technológiai Minisztériuma által tudományosnak (M53) minősített folyóirat. – Szerkesztőségi fogadóóra kedden 15-től 16 óráig. – Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. – Előfizethető az Izdavački zavod Forum 840-905668-94-es számlára (broj modela 97, poziv na broj [odobrenje] 16-80250-742131-00-04-820); előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. – Előfizetési díj belföldön 1500 dinár. Egyes szám ára 150, kettős szám ára 250 dinár. Külföldre és külföldön egy évre 70 EUR – Készült a Magyar Szó Lapkiadó Kft. nyomdájában, Újvidéken. – YU ISSN 0350-9079

A 80 éves Várady Tibor
tiszteletére

A Várady család irathagyatéka

Egy személyes emlékekkel kezdem. Valamikor 2012 januárjában keresett meg Várady Tibor, akiről tudtam, hogy neves nemzetközi jogász, író, az *Új Symposion* egyik alapítója, szerkesztője, hosszabb ideig a *Létünk* felelős szerkesztője is volt, majd a Panić-kormány idején igazságügyi miniszterként belekóstolt a nagypolitikába, illetve jogászok generációit oktatta Újvidéken, Budapesten és számos amerikai egyetemen. Vajdasági értelmiségi körök révén tudomásom volt arról is, hogy ő a nagybecskereki Várady Imre (1867–1959) által alapított jogászdinasztia sarja, pontosabban Várady Imre unokája és egy igen gazdag családi hagyatékok őrzője. Azt is rebesgették, hogy az iratokat kutató még nem látta. A Délvidékre vonatkozó kutatásaim révén, elsősorban magyar kormányzati iratokból, már ismertem Várady Imre 1918 utáni kisebbségpolitikai tevékenységét, ám csak futólag ismertem Várady Tibort – így reménytelennek tartottam, hogy a hagyatékok ügyében felkereshetem. De néha a történelem is utoléri a szerencse. Ez történt velem is, amikor Várady Tibor váratlanul rám bízta nagyapja irathagyatékának feldolgozását.

A kutatást 2012 augusztusában kezdtem meg az iratok eredeti lelőhelyén, a család nagybecskereki házában történészprofesszor férjemet, aki – ahogy ő fogalmazott – „önkéntes kutatási asszisztensként” kísért el erre az útra, amelyen Várady Tibor nagylelkű vendéglátását élveztük. Az út szakmai megszervezésében nagy segítségünkre volt régi ismerősünk és barátunk, Németh Ferenc professzor, művelődéstörténész, Bánát kultúrtörténetének kiváló ismerője, de számíthattunk Bálint Arankára, a becskereki levéltár munkatársára is. Kutatói céloom az volt, hogy az iratok segítségével, a hazai törté-

netírásban először, megrajzoljam egy jugoszláviai magyar kisebbségpolitikus pályáját.

Az első megglepetésem az iratok váratlanul nagy mennyisége volt (több ezer dokumentumról van szó!), pedig én a teljes hagyatéék csupán Várady Imre kisebbségpolitikai tevékenységére vonatkozó részét néztem át, a jogi iratokat nem. Így rögtön nyilvánvalóvá vált, hogy a becskerekai tartózkodás tervezett egy hete alatt lehetetlen a szokásos kutatói módszerrel dolgozni. S bár igyekeztem felkészülni arra, hogy a szükséges dokumentumokat lefényképezzem, de gyorsan kiderült, ebbéli tudásom ehhez elégtelen. Gyorsan taktikát váltottunk: míg én a lehető leggyorsabb tempóban válogattam a szükséges iratokat, a férjem egy közelben lévő fénymásolónál másoltatta le azokat.

Gyorsan kiderült az is, hogy az iratok jócskán túlmutatnak az egyidejű, szinkrón adatok tárházán. Ilyen mennyiségű, ilyen hosszú időszakot átfogó, hiánytalanul fennmaradt személyes iratgyűjteményt egyetlen magyar kisebbségpolitikus sem hagyott hátra, beleértve a Felvidéket, Erdélyt és Kárpátalját is. Délvidéki vonatkozásban pedig az iratok egyenesen unikumnak számítanak. Levéltárosi szaknyelven szólva, a dokumentumok „*keletkezettői*”, „*iratképzői*” Várady Imre mellett a délvidéki magyarok kisebbségpolitikusi, helyi exponensei – Deák Leó, Dettre János, Csettle János, Csuka János, Gráber László, Király Károly, Kramer Gyula, Marton Andor, Nagy Ödön, Nagy Iván, Prokopy Imre, Reök Andor, Sántha György, Strelitzky Dénes, Székely Áron – voltak, hogy csak néhányat említsek. A hagyatéékban található források műfajilag, tematikailag rendkívül sokrétűek, de feltűnő, hogy jelentős részük levél. Ez azzal magyarázható, hogy a főként jogászokból, ügyvédekkel álló kisebbségi elit így tudta pótolni a szervezkedéshez szükséges hiányzó infrastruktúrát. Szerencsére nemcsak a Váradyhoz írott levelek őrződtek meg, de az úgynevezett kimenő levelek fogalmazványai, azaz az ő válaszai is.

A délvidéki magyarok története a „nagypolitika” nézőpontjából ma már jórészt feldolgozott. A Várady-iratok azonban egy egészen más aspektusból, mondhatni alulnézetből, a cselekvő, részt vevő ember(ek) szemszögéből láttatják a kisebbségi helyzetbe került több mint félmillió magyar közösség sorsát, miközben átírják a jugoszláviai magyarok helyzetére, tevékenységére, belső vitáira, politikai áramlataira és társadalmi hálójára vonatkozó eddigi ismereteinket.

6 Ebben a vonatkozásban legalább ilyen fontosak a helyi és az országos hatóságokhoz, minisztériumokhoz eljuttatott panaszok, javasla-

tok, engedélyeztetési eljárások és betiltások, a Magyar Párt és a különféle magyar kulturális szervezetek helyi tevékenységét, gondjait, terveit tükröző iratok. E források értékét növeli, hogy a Magyar Párt iratai nem maradtak fenn, a betiltások, rendőrségi zaklatások során elkobozták azokat – bár nem kizárt, hogy a jugoszláv belügyminisztérium iratai között valahol lappanganak.

Felbukkannak e forrásokban a vajdasági, bánági szellemi, kulturális élet olyan jelentős személyiségei is, mint például Brajjer Lajos, Borsodi Lajos, Csuka Zoltán, Havas Károly, Herceg János, Kende Ferenc, Mara Jenő és Szenteleky Kornél is. Ezek az iratok nemcsak historiográfiai szempontból jelentősek, hanem eszme-, sajtó- és irodalomtörténeti vonatkozásuk miatt megkerülhetetlenek más tudományágak számára is. Folytatva a hagyaték méltatását: találtunk például az 1920-as évekből származó, kézzel írott magyar választói névjegyzékeket, a Jugoszláv Királyság első éveiben elbocsátott vármegyei tisztviselők támogatását szolgáló adomány- és segélylistákat, a Jugoszláviai Magyar Párt és a Magyar Közművelődési Szövetség üléseinek (eltűntnek hitt) jegyzőkönyveit, Várady Imrétől származó beszédvázlatokat, a délvidéki magyar szövetkezetek létrehozására vonatkozó tervezeteket, a magyar kisebbség társadalomszervezésére vonatkozó elképzeléseket, sajtótörténeti jelentőségű tanulmányokat, Várady kézzel írott, a partizánmegtorlásokkal egy időben készült feljegyzéseit és sok-sok segélykérő és köszönőlevelet, kulturális programokat, különböző báli és egyéb meghívókat, a napi aprómunka, a kisebbségi mikrovilág megannyi korabeli dokumentumát. Még az akkori táviratok, postai feladószelvények, menetrendek és vonatjegyek is megőrződtek.

A kutatás során az iratokat Várady Tibor készítette elő számomra, azok többnyire az eredeti dossziéban, témák, illetve korabeli iktatószámok szerinti csoportosításban, például *Magyar ügyek, Szenátori ügyek, 9830, LVI.* stb. felirattal kerültek a kezembe.

Mint ismeretes, fennmaradtak Várady Imre naplófeljegyzései is, amelyek immár két kötetbe rendezve, az unoka, Várady Tibor szerkesztésében és előszavával, az újvidéki Forum Könyvkiadó jóvoltából szintén a kutatók rendelkezésére állnak. S akkor még nem szóltunk az ügyvédi munkájával kapcsolatos szinte beláthatatlan mennyiségű periratról, amelyek Várady Tibor jóvoltából keltek ismét életre, s formálódtak korabeli életképekké. Az író Várady Tibor azoknak a nagypja idejében még virágzó bánági közösségeknek „irattárból

való” történeteit örökítette meg, amelyeknek, mint fogalmaz, „néha elfogynak az emlékezethordozói”. Várady Imre 1910 és 1943 közötti naplófeljegyzései nem kerültek elő, talán nem is írt ilyeneket. Életének ezt a politikailag legaktívabb korszakát tehát a családi levéltár dokumentumai alapján tudtuk rekonstruálni.

De mielőtt tovább folytatnám az iratok bemutatását, röviden szeretném megrajzolni az iratokat „keletkeztető”, illetve megőrző személy, Várady Imre portréját, hiszen tevékenysége a kutatók szűk körén kívül alig ismert. Életútjának részletes elemzésére egy dokumentumkötetben tettem kísérletet, amelyben a több ezer iratból 351 dokumentumot tettem közzé, s amelyet 2016-ban a Forum Könyvkiadó jelentetett meg.

1867-ben, a kiegyezés évében született az akkor még főként németek lakta bánáti Katalinfalván (Kathereinfeld, Ravni Topalovac), az éppen megszülető Osztrák–Magyar Monarchiában. Kamaszként tanúja volt Becskerek vasútforgalomba való bekapcsolásának, láthatta, hogy erős rudakra függesztett hordókban, puttonyokban hordták a város házaiba az ivó- és a mosóvizet, s nagykorúvá válásának (akkor ez a 24. életév volt) idején az újdonságnak számító telefonok hívószáma még csak két számjegyből állt. Szűkebb pátériája, a Bánság, amely a Magyar Királyság része volt, a 19. század második felére etnikai és vallási tekintetben a Kárpát-medence, s talán egész Európa egyik leginkább sokszínű régiójává vált, ahol a különböző kultúrák, életmódok harmonikusan kiegészítették egymást.

Ötéves korában családjá Nagybecskerekre költözött, amely város történelme során számos nevet viselt, hűen tükrözve a változó időket: Becskerek, Veliki Bečkerek, Petrovgrad, Großbetschkerek, Zrenjanin. Apját törvényszéki fogházfelügyelőként helyezték ide, s e gyönyörű Bega-parti városban élte le egész további életét. 1959-ben, a titói Jugoszláviában hunyt el, 92 éves korában. Megélte a Monarchia széthullását, a 20. század két nagy háborúját és három impériumváltást.

Születésekor az 1848-as forradalom és szabadságharc még élő emlék volt, résztvevői ott éltek közvetlen környezetében: apja és nagybátyjai is részt vettek a forradalomban. Ellenzéki színekben, a Függetlenségi Párt jelöltjeként 1905 és 1910 között ellenzéki országgyűlési képviselővé választották. A 48-as eszméken kívül hatást gyakoroltak rá a polgári radikalizmus ideológiája, a szabadkőműves-gondolatok és nem utolsósorban az általános emberi haladást szolgáló nemzeti

eszme. 1918 után egész tevékenységével a magyar kisebbség nemzeti önazonosságának megőrzését szolgálta. Élete utolsó szakaszában olyan új etikai, gazdasági, politikai ideológiákkal és rendszerekkel szembesült, amelyek szöges ellentétben álltak egész addigi világával, értékrendjével. Megtapasztalta Bánát náci Németország általi megszállását, majd a Jugoszláv Kommunista Párt hatalomra jutását és a szovjet típusú államszocialista rendszer kiépülését.

Életének politikailag legaktívabb korszaka a két világháború közé esett. A kisebbségi helyzetbe került délvidéki magyarok egyik legtekintélyesebb vezetőjeként írta be nevét Magyarország, Jugoszlávia és a magyar kisebbségek történelmébe. A Monarchia felbomlásának idején, 1918. november 27-én a becskerekai Magyar Nemzeti Tanács vezetőjeként tiltakozott a várost megszálló szerb csapatok parancsnokánál, Dragutin Ristić ezredesnél, amiért az „sajnálatos tévedésből” a Szerb Nemzeti Tanácsra ruházta a hatalmat. A szerb csapatok lefegyverezték a magyar nemzetőrséget, és nemcsak magánlakásokat, hanem a felügyeletükre bízott városházát is feldúlták. Egyúttal kérte az elbocsátott tisztviselők azonnali visszavételét is. Pár héttel később pedig annál a Slavko Župunskinál tiltakozott a szerb hatalmi szervek hatáskörének Beckserekre történő kiterjesztése ellen, akit a szerb csapatok bevonulása után neveztek ki főispánnak. Župunski egyébként korábban ügyvédtársa volt, és a háború alatti magyar internálásból való kiszabadítása érdekében Várady Imre sikeresen járt el.

Nagybecskerekai ügyvédi irodája, amelyet közvetlenül ügyvédi vizsgája letételének évében, 1893-ban a Korona Szállóval szembeni épületben nyitott meg, 1918-tól a magyar kisebbségi ügyek nem hivatalos központjává vált. Az ekkor már jó nevet szerző ügyvéd az egyik legfontosabb szervezője lett a jugoszláviai Országos Magyar Pártnak, amely – mint ismeretes – 1922-ben alakult meg, s amelynek társelnöke, majd elnökségi tagja, illetve a bánáti tagozat elnöke lett. Az 1927-es parlamenti választáson Strelitzky Dénessel, a párt titkárával együtt, először a királyi Jugoszlávia történetében, a Magyar Párt listáján parlamenti képviselővé választották, majd két ciklusban felsőházi tag, azaz az első és egyetlen kisebbségi szenátor lett.

A királyi diktatúra bevezetése megsemmisítette a magyar kisebbség nehezen létrehozott intézményeit, a többi párttal együtt magát a Magyar Pártot is betiltották, és dermesztő hallgatásra ítélték a kisebbség vezetőit. Leveleiket cenzúrázták és elkobozták, emiatt alig írtak egymásnak. Az enyhülő diktatúra a Magyar Párt újjászervezését

ugyan soha többé nem engedélyezte, kulturális szervezeteik azonban, a Belgrád által felállított szigorú keretek között, lassan újrakezdheték munkájukat. Ebben az időben Váradynak sikerült életben tartania a becskerekai Magyar Művelődési Egyesületet, az annyira óhajtott egységes kulturális szövetség és egy központi iroda létrehozására azonban még várni kellett.

A kisebbségi intézményhálózat megsemmisítésének idején felértékelődött a magyar napilapok, folyóiratok (*Bácsmegyei Napló, Torontál, Délbácska, Reggeli Újság, Kalangya* stb.), valamint az írók és irodalmi társaságok (Szenteleky Irodalmi Társaság) irodalom- és kultúraszervező tevékenysége. Ez utóbbiban Váradynak is komoly szerepe volt, amit egyértelműen bizonyítanak azok az iratok, amelyek e társaság megalakulása kapcsán keletkeztek. Belgrád a két háború között nem építette ki saját kisebbségpolitikai csatornáit, kormányzati intézményeit, így a hivatalos körökhöz fűződő személyes kapcsolatok, kijárások, audienciák rendszerének kiemelt jelentősége volt. Várady ezeket az utakat tudatosan építette, amihez realitásérzéke, széles ismeretségi köre mellett az is hozzájárult, hogy a német mellett – a magyar politikai, társadalmi elit ritka kivételeként – jól beszélt szerbül is, illetve szenátori pozícióját is taktikusan használta ki.

A kisebbségi eliten belüli ellentétek – az európai erőviszonyok átalakulásával összefüggésben – a harmincas években kiléptek az emigránsok, októbristák, a „zsidók és zsidóbarátok”, valamint az „igaz keresztények” személyes rokon- és ellenszenvekkel tarkított korábbi keretei közül. Generációs ellentétekkel terhelt új ideológiai, politikai és taktikai ellentétek jelentek meg a kisebbségi magyar közéletben, amelyek a szakadást vetítették előre. A Nagy Iván ügyvéd vezette, a *Nép* című lap köré csoportosuló „fiatalok” jobbról, a „korszellem” nevében kérdőjelezték meg az „öregék”, köztük Várady és általában a Magyar Párt korábbi vezetőinek tevékenységét. Az egyre dinamikusabb horvát nacionalizmus hatására Belgrád helyett Zágráb felé fordították volna a magyarság politikai szekerét, ami a mindenkori kormánytényezőkhelyett a horvát ellenzékkel való politikai összefogást jelentette volna. A német faji ideológia mintájára egy nem részletezett „nép felé fordulást” hirdettek, és a Vajdaság egy részének a Horvát Bánsághoz történő csatolását, valamint a földkérdés radikális megoldását tüzték zászlójukra. De balról is keményen kritizálták a régi vezető garnitúrát. A szabadkai Népkör egy baloldali, majd a *Híd* körül csoportosuló ifjúsági mozgalom kiindulópontja lett. Ők

a választások alkalmával kicsikart tünékeny engedmények, a „kis eredmények, nagy ígéreték” politikája helyett szintén a „széles alapú népi politikát” hirdették, szorgalmazták a kisebbségek gazdasági megerősítését (szövetkezetek) és a nép kulturális szintjének felemelését (tanfolyamok analfabétáknak). Újvidéken felerősödött a harcos keresztény irányzat is, amely szintén a szövetkezeti mozgalom kiépítését szorgalmazta, és nagyobb helyet követelt magának a kisebbségi magyar sajtóban.

A nemzetközi helyzet változása, valamint a szerb–horvát kiegyezés (1939. augusztus 26-a) ugyanakkor lehetővé tette, hogy a magyarság politikai és kulturális pozícióinak kérdése a Magyarország és Jugoszlávia közötti alku kérdésévé váljon, kitágultak a kisebbségi lét megőrzésének lehetőségei. Várady Nikola Beslic mezőgazdasági miniszteren keresztül közvetítette a magyar kormány kívánalmait Belgrád felé. (Beslic a magyar kisebbség „kijáró emberének” számított a jugoszláv fővárosban, és magyarul is jól beszélt.) Budapest ebben a belső vitákkal terhes időben is a régi gárdát támogatta, és nem csak Belgráddal egyetértésben Váradyt tartotta a legalkalmasabbnak a szenátori tisztségre. A neves jogászt végül II. Péter király nevezte ki 1939. január 16-án.

A belső támadások ellenére tehát, amelyek Nagy Iván és csoportja részéről 1939 ősztől erősödtek fel, Várady nem szorult partvonalra. Sőt, a magyar kormány Deák Leó zombori ügyvéddel, Bács-Bodrog vármegye későbbi főispánjával megbízta az egységes, „politikamentes” Magyar Kulturális Szövetség (MKSZ) létrehozásának előkészítésével, amely 1940. november 24-én alakult meg, nem sokkal a Magyarország és Jugoszlávia között 1940. december 2-án megkötött barátsági szerződés előtt. A belső ellentétek csillapítását szolgálta, hogy egy nappal azután, hogy a jugoszláv koronatanács döntött a háromhatalmi egyezményhez történő csatlakozásról (1941. március 23-án), létrehozták az MKSZ úgynevezett ötös tanácsát, amelyben az „öregek”, Várady és Deák Leó mellett a jobbról jövő „trónkövetelők”, azaz Nagy Iván és hívei is helyet kaptak. Tevékenységüknek azonban néhány nap után Jugoszlávia katonai lerohanása és az ország felosztása vetett véget.

1941. március 11-én Bánátban is felcsillant a remény, véget ér a huszonhárom évig tartó kisebbségi lét, a várva várt revíziót azonban Várady Imre nem élhette át. Április 14-én a Wehrmacht és az SS alakulatai foglalták el Nagybecskereket, és az idős kisebbségpolitikus

élete kifejezetten rossz irányba fordult. Sok tízezer bánáti magyarral együtt egy megszállt, feldarabolt, bizonytalan sorsú ország másodrangú polgára lett. Bánátot hosszú időre hermetikusan elzárták Magyarországtól, korábbi kapcsolatai megszakadtak, tetejében egy tőle ideológiailag merőben idegen világba, a német nemzetiszocializmus által vezérelt rendszerbe csöppent. A bánáti magyarok érdekérvényesítő lehetőségei az ottani németekhez képest határozottan romlottak, az ő szavait idézve: „a magyarságot másodrendűségbe szorító rendszer” alakult ki. A Bánáti Közművelődési Szövetséget leválasztották az egységes Délvidéki Magyar Közművelődési Szövetségről, amely elvesztette eredeti funkcióját, és a magyarok számára a fizikai túlélés pusztá keretévé vált. Legfontosabb feladata a központilag kiosztott tüzelő, lábbeli és élelmiszer-fejadag elosztása volt. A Dunamenti Magyar Közművelődési Szövetségre átkeresztelt szervezet vezetéséből kiszorították, bár ő maga sem kívánt benne szerepet vállalni. Naponta szembesült a náci ideológia embertelenségével, régi, zsidó származású barátját többszöri próbálkozásra sem tudta megmenteni. Régi szerb kapcsolatait a Kállay-kormány kérésére az 1942. januári bácskai razzia miatt mélypontra jutott magyar–szerb kapcsolatok javítása terén igyekezett kamatoztatni.

1944. szeptember végére összeomlott a bánáti német megszállás, október elején bevonultak a városba a Vörös Hadsereg és a jugoszláv partizáncsapatok. Becskerek polgárai kezdetben sokat szenvedtek a szovjet és a partizánkatonák rablásaitól, a nemi erőszaktól, „a vad megtorlásoktól”. Az első német és magyar civil túszok kivégzésekor keserűen írta le *Naplójában*: „megszűnt a szabadság szeplőtlen fogantatása”. 1945 után az idős politikus már csak jelképes funkciókat töltött be a titói Jugoszlávia magyar kisebbségének életében.

Végül őt sem kerülte el a háború utáni esztelen, értelmetlen megtorlás, bár azon kevesek közé tartozott, akiknek a pere viszonylag szerencsésen végződött. A perről csupán *Naplójából* értesülhetünk, az erre vonatkozó iratokat sajnos nem találtuk meg a hagyatékban. Néhány régi szerb barátja, elsősorban Slavko Župunski, a közhangulat ellenére, kiálltak mellette. A megszállókkal való együttműködésre hivatkozva, mint a becskerekci cukorgyár részvényesét, egy év felfüggesztett börtönbüntetésre ítélték, de elkerülte az ilyen ügyekben szokásos teljes vagyoneklobzást. Sőt. Távollétében az 1945 júliusában Újvidéken újjáalakult Magyar Közművelődési Közösség díszelnökévé választották, aktív politikai szerepet azonban már nem töltött be.

A becskerekai római katolikus temetőben helyezték örök nyugalomra. Hosszú életét hozzátartozói egy mondatba sűrítették: „Egész életét az a törekvés hatotta át, hogy örök emberi eszményeket szolgáljon.”

Tanulmányom végén néhány olyan iratot szeretnék bemutatni, amelyek egyrészt a kisebbségi lét kevéssé ismert részleteire világítanak rá, másrészt, talán kissé szokatlan módon, nem Várady Imre hétköznapijaiba, hanem ünnepnapjaiba engednek bepillantást.

A *Kiadás 3.*, az 1367. és az 1367/2. számú dossziékban található az a több száz elismervény, amelyeket az 1918 után még állásukban maradt, de fizetést már nem kapó, majd elbocsátott vármegyei és városi köztisztviselők írtak annak kapcsán, hogy mennyi fizetési előleget, illetve segélyt vettek fel a Tisztviselőket Segélyező Bizottságtól 1919 és 1921 között. Várady ügyvédi irodája a segélyek elosztásának központja volt. Mács József vármegyei díjnok 1919. november 5-én és november 26-án például elismerte, hogy „a mai napon Hegedűs Kálmántól kézhez vettem 300 K., azaz háromszáz koronát az eddigi hátralékos törvényes hivatali illetményeim rész összege címén”, és „feltétlen beleegyezését” adta ahhoz, hogy „legközelebb folyósítandó törvényes illetményeim összegéből a fent nyugtatott most felvett előleg összeg levonassék minden további megkérdezésem és tudtom nélkül az Hegedűs Kálmán kezeihez kifizetessék”. (Hegedűs Kálmán vármegyei árvaszéki elnök volt, 1921-ben Kiszomborba menekült – S. E.) 1920-ban már szó sem volt később folyósítandó illetményről, a többnyire 300 és 500 koronát már segélyként vették fel az elbocsátott tisztviselők, azok özvegyei, vagy éppen a kiutasítottak. Visszafizetését viszont – mint a Veréb István által aláírt elismervényen olvashatjuk – már nem a leendő illetményükből vonták volna le, hiszen ilyen nem volt, hanem „becsületbeli ügyként” kezelték.

De nemcsak az elismervények maradtak fenn, hanem az adományozók jegyzéke is, amely eredetileg a 422 iratot tartalmazó 1367. számú dossziében található. Az iraton sajnos nincs feltüntetve keletkezésének pontos dátuma. Eszerint az egyes személyektől, bankoktól, ipari üzemektől (a téglagyár mellett feltűnő a cukorgyár hiánya) „befolyt pénzek” összesen 167 550 koronát tettek ki, és a befizetések 300 koronától 30 000 koronáig terjedtek. A legnagyobb adományozó Csekonics Endre gróf zombolyai nagybirtokos volt 30 000 koronával. Az utána következő legnagyobb összeget Léderer Arthur csókai nagybirtokos ajánlotta fel, de volt olyan magánszemély is, aki csak 190 koronát tudott adni.

Úgy vélem, érdeklődésre tarthat számot az Országos Magyar Párt mindössze egy esztendő megélt *Havi Értesítőjének* a bemutatása is, mivel a párt új orientációjának fontos dokumentuma. Az első szám 1928. február 10-én Szabadkán jelent meg Sántha György ügyvédnek, a párt elnökének a szerkesztésében, az utolsó szám pedig decemberben. A királyi diktatúra a Magyar Párttal együtt ezt a folyóiratot is betiltotta. A hagyatékban sajnos nem őrződött meg a lap minden száma. Sántha *Magyar Testvéreim* című vezércikkében így fogalmazta meg a *Havi Értesítő* célját: „Elvisszük a művelődésnek a fáklyáját a legkisebb tanyacsoportra is, hogy a jugoszláviai magyar műveltségben, tudásban ne maradjon el a többi nép között és mindent megteszünk azért, hogy gazdasági előadásokkal, ismeretterjesztő és hasznos tanácsokat adó megbeszélésekkel a magyar nép gazdasági megerősödését elérjük. [...] A szegény magyarságnak szánjuk ezt a havi folyóiratot és ezért szabtuk meg az árát számonként csak 2 dinárban, mert ezt az árát megfizetheti a legszegényebb magyar ember is, és mert a kiállítás ára, a nyomda, a papír költsége ennyit tesz ki. Más pártok pártadót követelnek híveiktől, a Magyar Párt csak azt kéri, hogy tagjai minél nagyobb számban vegyék ezt a havonként megjelenő folyóiratot, hogy minél több magyar szerezhessen okulást, kaphasson tanácsot, útbaigazítást, hogy minél több magyar ember olvashassa azokat a cikkeket, amelyeket szakemberek írnak a törvényekről, amelyekben hozzáértő emberek magyarázzák az adórendeleteket és mindazokat a rendeleteket, amelyeket minden polgárnak ismernie kell, hogy a kötelességeit teljesíthesse, és hogy ne károsodjék meg.”

Az első szám Sántha fent idézett cikke mellett közli a Magyar Párt vezetőinek listáját, külön szól a párt eddig végzett munkájáról, ismerteti a jugoszláv állampolgárságra vonatkozó törvényjavaslatot, a Munkásbiztosító Pénztár tagjainak jogait, gazdasági rovatában a gyümölcsfák trágyázását ismerteti, s végül egy-egy rövid bel- és külpolitikai írást közöl. Az utolsó, téli szám a párt ügyeivel foglalkozik, tanácsot ad az adóbevallás kérdésében, és foglalkozik a magyar nők feladataival is. Jótékonyági nőegyletek alapítására, csecsemő- és anyavédő felvilágosító munkára biztatja a falusi nőket. Mint e cikkben olvashatjuk: „A magyar anyáknak kell, ahol csak lehet, pótolni azokat a hiányosságokat, amelyek a mai iskolai oktatásnak a következményei. A magyar anyák meséljenek gyerekeiknek Petőfiről, Aranyról, figyelmeztessék őket Jókainak csodaszép könyveire, Mikszáth bájos elbeszéléseire, és tartsák ébren az új generációban a

magyar hitet, a magyar kultúrához való ragaszkodást. Ha ezt megteszik, akkor a magyar nők teljesítették a legszebb és a legnagyobb kötelességet: magyar gyermeket neveltek.” Tegyük hozzá, a jó részben analfabéta falusi nők vállára helyezik ezt a súlyos feladatot.

A hagyatékban sok korabeli, ritka napilap is megőrződött. Ismerve a magyar nyelv használata körüli súlyos problémákat (a hivatalos helyiségekben és nyilvános helyeken például ez a felirat díszelgett: „Beszélj államnyelven!”) az úgynevezett narancssárga dossziében található *Narodna sloga* című becskerekai demokrata párti lap 1923. február 4-ei számában meglepődve olvastam egy hibátlan magyarsággal írt cikket. A cikk ismeretlen szerzője a nemzetközi kisebbségi jogok megsértését, a magyar tannyelvű iskolák hiányát, a magyarok szavazati joga körüli anomáliákat stb. a radikálisok számlájára írta, és arra biztatta a magyar szavazókat, hogy a közelgő választásokon ne a Radikális Pártra, hanem a demokratákra szavazzanak.

Várady Imre március 1-jére eső születésnapja, illetve a november 5-ei Imre-nap nemcsak családi ünnep, hanem fontos társasági esemény is volt. Az ezzel kapcsolatos dokumentumok bepillantást engednek a becskerekai magyar polgári középosztály társadalmi életébe. Most két eltérő időpontban keletkezett, eltérő típusú forrást idézek fel. Az első egy névnapi tudósítás, amely a *Híradó* című petrovgrádi napilap 1937. november 5-ei számában jelent meg, a másik Várady Imre 1947-ben írott saját feljegyzése a 80. születésnapjáról. Mint az említett lap *Várady Imre dr. ünneplése* című cikkében olvashatjuk: „A petrovgrádi Magyar Közművelődési Egyesület dalárdája nyitotta meg az ünneplés sorát. Este felkereste lakásán dr. Várady Imrét és dallal köszöntötte fel az ünnepeletet, majd Fischer Károly karmester üdvözölte a dalárdisták nevében.” Másnap Marton Andornak, az egyesület igazgatójának vezetésével „népes küldöttség” jelent meg az ünnepelet lakásán, és isten áldását kérte arra a Váradyra, aki „töretlen hittel, buzgalommal és szeretettel dolgozik a magyarság érdekeiért”. Ezután Ambrózy Károly (1914-ben magyar diszkoszvető bajnok, a Messinger Gimnázium tornatanára, 1943-ban a Dunamenti Magyar Közművelődési Szövetség igazgatója – S. E.) az ifjúság nevében mondott köszöntőt. *Naplójából* tudjuk, de az idézett cikk is utal rá, hogy ilyen alkalmakkor a család illő vendéglátásban részesítette a vendégeket.

Várady 1947-ben írott, 80. születésnapjáról készült feljegyzését naplója második kötetében is olvashatjuk, én azonban most az ál-

talán megtalált, az előbbinél jóval rövidebb, kézzel írott szövegből idézek: „A bensőséges családi reggelizés után úgy 11 óra tájt jöttek a városból a vendégek. Eleinte szórványos egymásutánban, majd a déli harangszó megkondulásakor egyszerre nők, férfiak vegyest, beláthatatlan hosszú sorban. Megtudtam később, hogy előre megbeszélte gyülekező helyen találkozva történt az együttes bevonulás. [...] körbe fogva engem, középre engedték V. Vilmát [Kernné Végh Vilmára utal, aki a város kulturális társadalmi életének aktív tagja volt, önálló írásaival gazdagította a bánáti magyar irodalmat – S. E.], aki velem szemben állva gyönyörű szép folyékonyással, igazán szívből fakadó melegséggel mondotta el a hozzám intézett lelkes felköszöntőt. Az ekkor már együtt volt, mások becslése szerint mintegy 140–150 lelket számláló vendégcsoportból meleg éljen és taps tört elő.

Ennyi megtisztelő szeretettől mélységesen meghatva igyekeztem válaszolni, majd középre lépett dr. K. [Dr. Kálmán Franciné Engel Maca – S. E.] és ismert, meleg hangján elszavalta Juhász Gyula *Min-dig* című költeményét.

Az éljenek, tapsok elhangzása után a kör közepébe állt Fr. [Freund-Baráth György költő, aki a háborút Budapesten vészelte át, majd Izraelbe emigrált. Az 1945-ben elkobzott vagyona kapcsán indított per anyagát Várady Tibor dokumentumnovellában dolgozta fel – S. E.], és igazán nem mindennapi előadókészséggel néhány lelkes, baráti bevezető mondat után a hozzám ez alkalommal írt következő költeményt olvasta fel. [A költemény itt hiányzik, a *Napló*ban viszont olvasható – S. E.]

A vendégek d.u. 3 óra tájt kezdtek búcsúzni, néhány jókedvű házaspár d. u. 5 óráig érezte jól magát e házban. Piroska, Zorka [Várady Imre lánya, illetve József fiának felesége, Várady Tibor édesanyja – S. E.] mint háziasszonyok brillíroztak, csak kuriózumként említem, elkészítettek 600 dr. szendvicset, négyféle vajas, zsíros, nagy tepsiben sült pogácsát. Öt óra után minden elcsendesedett.

Mindenki egy rég eltűnt, soha többé vissza nem térő múlt szellemvilágának kedves emlékét zárta szívébe. Így múlt el 1947 március hó, életem nagy évfordulója. Emlékét sok-sok emlékelődjének hosszú sorába iktatom, magára maradt lelkem eltűnődésére, és elküldöm hozzátok is e nap emlékezetére.”

A Várady-irathagyaték valóban egy „soha vissza nem térő múlt szellemvilágát” őrzi. Jellegénél fogva elsősorban a hagyományozó

Becskerek „rég eltűnt” historiáját. Az iratok kronológiai sűrűsége meglehetősen egyenetlen. A húszas évek kisebbségi szervezkedésére vonatkozó gazdag levelezést, amely tükrözi e munka felgyorsult ütemét, láthatóvá teszi az ebben a munkában résztvevőket, a királyi diktatúra bevezetése után felváltja az ilyen jellegű iratok mennyiségének drámai csökkenése. Megnövekszik viszont az irodalmi élettel, a kultúra szervezésével kapcsolatos dokumentumok száma, amely a korszak politikai tiltásainak következménye, és tükrözi az irodalom, a kultúra kisebbségmegőrző szerepének felértékelődését. A kisebbségi szervezkedést sújtó megtorlások miatt a hagyatékból feltűnően hiányoznak a budapesti kapcsolatokra vonatkozó feljegyzések, bár azt tudjuk, hogy Várady Imre és társai gyakran jártak a magyar fővárosban eligazításért. Meglehetősen hiányosak a belgrádi „kijáró utakra” vonatkozó feljegyzések is. De ezzel együtt is: e páratlan irathagyaték segítségével élő, eleven szereplőkkel népesíthetjük be a délvidéki magyarság viharos múltját.

Jog, politika, irodalom

Várady Tibor nyolcvanéves. A bánáti, nagybecskereki jogászcsalád sarja az idén, a Budapest–Újvidék–Belgrád közötti térben mozogva, a kilencedik évtizedébe lépett. Tudjuk, mégis ismételni kell, a megannyi első- és legfeljebb másodgenerációs vajdasági magyar értelmiségi életszituációjától eltérően, mögötte különféle összefüggésekben gazdag családi-értelmiségi hagyomány azonosítható, amely ügyvédi, művelődési és politikai teljesítményeket foglal magába. A családi-szociális meghatározottság, a polgári miliőben megvalósuló szocializáció itt a sajátosság jellegével bír, és ellentmond a vajdasági magyar társadalomtörténet sokszor emlegetett ismérvének, miszerint voltaképpen nélkülözniük kellett az autonómiára igényt tartó, egyúttal műkedvelő polgárság képviselőit.

Nagyapák, apák és fiúk ténykedésének a folytonossága a középkelet-európai, magyar–jugoszláv történelem sodrásában: ez már hagyományteremtést feltételez. És nyolc megélt évtized ebben a világban, amely nem volt híján erőteljes váltásoknak, éles történelmi fordulópontoknak, elegendő anyagot teremt az összegzésre, a tapasztalatok rendezésére.

Ha egy kissé iskolásan az életút jellemzésére vállalkozom, akkor úgy tűnik, hogy három vonatkoztatási pont segíthet az eligazodásban: jog, politika, irodalom. Nem kívánnék erőltetett módon hierarchiát felállítani az említett irányulások között, mégis kézenfekvő, hogy a jogban megvalósuló mozgásformákkal kezdem. Hiszen vélhetően itt a legnagyobb az útív, amelyet Várady Tibor bejárt, és legkönnyebben ebben a vonatkozásban tapintható ki, hogy mit adott hozzá a felettébb értékes családi hagyományhoz, mivel gazdagította ezt a különös vajdasági magyar polgári családtörténetet.

A jogászártelmiség társadalmi pozicionáltságát a modernségben mélységesen meghatározza a jogi szabályozás elengedhetetlen létezése az egymásnak ütköző érdekek szociális kozmoszában. A jog: a polgári önértelmezés kikezdhetetlen magaslati pontja. És itt különösen mértékadó a családi polgári tradíció. Csakhogy a jugoszláv szocializmus, amely Várady Tibor szocializációjának történelmi terepét jelentette, átalakította a jogalkotás és alkalmazás feltételrendszerét: jog, igen, nagyon fontos, de csak egy célirányosan értelmezett történelemelgondolás alárendeltjeként, vagyis akkor, ha beilleszthető az uralomra jutott szocialista világlátás előremenetelébe, érvényességi rendszerébe. Egyszóval 1945 után újfajta feltételek közé kerül az, aki jogász pályára kíván lépni, és egyúttal újfajta életstratégiát is ki kell munkálnia a polgári környezet gyermekének ahhoz, hogy megszilárdítsa társadalmi helyzetét, és persze megváltozott összefüggések környezetében kell latolgatnia az autonómia esélyeit is. A családi hagyomány, a polgári származás mércéi ott vannak, fénylenek, de szükségszerűen átértelmezésre kerülnek, már nem lehet az elődöket ismételni. Várady Tibor még ahhoz a nemzedékhez tartozott, amely az ország fővárosában tanulta a jogot, ott diplomázott, ott szerezte a szaktudományos alapokat: innen kerül az akkor még csak izmosodó újvidéki egyetemre, amely a vajdasági, tartományi autonómiát pártoló politikusok számára a regionális függetlenség nélkülözhetetlen kifejeződését jelentette. Aztán ebben a kontextusban érnek meg a feltételek a minden figyelmet megérdemlő nemzetközi karrierhez: egy fiatalember a lázadási elemekkel tarkított, nyugtalan, határokat feszegető hatvanas évek második felében kerül a világszerte elismert Harvardra, ott szerez jogi doktorátust, ott kapaszkodik fel a szakma csúcsára.

És aztán, amennyiben hatalmasakat ugrunk az időben, és magunk mögött hagyjuk a szűk kronológiát, következik az elnyert amerikai professzúra, majd a budapesti tanárpozíció a mostanság politikai elemekkel átszótt háttérű Közép-európai Egyetemen. Mindeközben persze jegyezhetjük a szaktudományos ténykedések szaporodó eredményeit és nem utolsósorban az egyetem falain kívül kibontott, élénk jogi praxist, különösképpen a döntőbíráskodásban való részvétel fémjelzte életút szakaszait.

A jogász társadalmi megalázottságától nem idegenek a politikai szerepek, a képviselőlet gyakorlása: hovatovább e tény nemcsak a Várady-hagyományt világítja meg, hanem a vajdasági magyarok poli-

tikai szereplőinek professzionális beállítottságára is fényt derít a két világháború között. Jogászok, akik úttörőknek bizonyulnak a kisebbségi magyar világ érdekképviseletében, akik utakat vájnak, hogy a kisebbségi helyzet méltóságát védjék, elengedhetetlen aspektusa ez a vajdasági magyarok történetének.

Ám, ahogy jeleztem az imént, a jog és a politika között szövődő egyes szálak megszakadtak a II. világháború után, amikor a szocialista forradalom nevében irányított társadalomban szűkült a jogi autonómia keretrendszere. Mindenesetre: a polgári értelemben vett politizálás feltételeinek eltörlése magyarázza, hogy a jogász Várady politikai tevékenysége valójában a múlt század nyolcvanas éveiben kap igazán lendületet. Az általunk ismert, az ígéreteket be nem tartó szocializmus alkonya újraformálja a történelmet: ugyan a fősodor ideológiája azt sugallja, hogy 1989 után visszarendeződés áll be, hogy úgymond visszazökkenünk a normális kerékvágásba, ám az, aki benéz az abban az időben pufogtatott frázisok mögé, tudja, hogy a történelem nem a visszaállítás logikája szerint kanyarog. És nem szabad elfeledni, hogy Várady Tibor kisebbségi értelmiségi is, aki bonyolult, ellentmondásokkal telített tapasztalatokat szerzett a jugoszláv többnyelvűség világában, és a *modus vivendit* keresve a korrallal kísérlete meg, hogy tanári minőségében lehetőségteret biztosítson azoknak, akik kisebbségiként anyanyelven kívánnak megszólalni az egyetemi oktatás kereteiben. Most, a szocializmus kirojtólódása után, a kisebbségi helyzet új megvilágításba kerül, és nem kevés intellektuális és politikai kihívást jelent: a különféle módon szajkózott szólalomokkal ellentétben ugyanis nincsenek elfogadott nemzetközi irányadó elvek, nincsenek olyan egyértelműen kikalapált normák, amelyek alkalmazásra kerülhetnek, és védelmet biztosíthatnak az örökösen a leggyengítettség pozíciójába kényszerített kisebbség számára. Az újfajta helyzet kétségbevonhatatlan feladatokat jelölt ki, a jugoszláv eszmények visszahúzódtak, a kisebbség védtelenné vált. Történelmietlen lenne ugyanis azt gondolni, hogy a szocializmus bukása után a kisebbségek Kánaán területére léptek volna, vagy, hogy elégséges lett volna pusztán az eszményített Európai Unió normarepertóriumára hagyatkozni. A kollektív jogokat akkortájt rögzítik ugyan, mégis él a gyanúper velük szemben, miszerint melegágyai a bezárkózó partikularizmusba torkolló kisebbségi nacionalizmusnak. A többségi értelmiségiek zöme a modernség csalhatatlan jeleként értékeli a jelenséget, miszerint a kisebbségi ember átadja magát az egyetemleges-

séggel közvetlen kapcsolatban lévő többségi kultúrának, mármint az egyetlen létező kötőanyagának. Az autonómia egyet jelent az istenkáromlással és a főbenjáró árulással. Közben Jugoszlávia a kisebbségek számára elképesztő veszélyeket sejtetve hullik szét. Mit is jelent a kisebbségi érdekképviselet? Hol beszélni a kisebbségek érdekében, hogyan szót ejteni a kisebbségi érdekeltiségről, hogy eleget tegyünk a politikai hatékonyságnak? Hogyan szabadíthatja meg a kisebbség önmagát? Milyen autonómiára van szüksége?

A politikus-jogász-kisebbségföltő Várady utat tör, tervezeteket ír, amelyekben a kisebbségi jogok katalógusát kísérli meg érvényre juttatni, és a kisebbséggel kapcsolatos nézeteit is folytonosan alakítja-gazdagítja: nyomon lehetne követni, hogyan veszi be gondolkodásába a kilencvenes években a kollektív jogokat, és egyáltalán a létrejövő kisebbségjogi fogalomkészletet. Eközben politikai szerepeket vállal, szintézist keres a nyílt színi, parlamenti politizálás és az intézményen kívüli befolyásgyakorlás között, azaz az akkori Milošević-ellenes szerb ellenzék köreiben élvezett szimbolikus tőkével élve kísérel meg intézményeken túli befolyást gyakorolni. Eleinte a szóba hozott demokratikus szerb ellenzék képviselőjében mozdítja előre a kisebbség ügyét, és egyúttal próbálja demokratizálni a félháborús zűrzavarban ténfergő szerbiai politikai állapotokat, arra gondolva, hogy a kettő széttéphetetlen összefüggésben áll egymással. Eszerint a kisebbségi jogok éltető eleme a megszilárdult demokrácia. Hovatovább egy pillanatban, amikor felvillan egy halvány kompromisszumlehetőség a Milošević-rendszerrel, akkor a normalitást ígérő Panić-kormány igazságügyi miniszterévé válik, még a néhai Jugoszlávia legmagasabb szintjén. A kormányt, amelyben részt vett, gyorsan elgáncsolták, aztán amikor 1994-ben létrejött a VMSZ, világossá tette pártolási szándékát, és reményeit valójában ezen kisebbségi alakulatba helyezte, különösen 2000 után, mármint a Milošević-rendszer zátonyra futása után, részt vállalva a kisebbségi státust meghatározó törvények formálásában is.

Ám ne feledkezzünk el arról a Várady Tiborról sem, akinek szerzteázó élettörténetéhez hozzá tartozik a vajdasági magyar kultúra jelentéseinek finomítása, a vajdasági magyar kultúra kereteinek tágitása. Ugyanis nem kevésbé fontos az a szerző-szerkesztő, aki a legendákkal övezett *Új Symposion* lobogója alatt ténykedik. Együtt lélegzik a folyóirat kritikai stratégiájával, részese a *Symposion* első nemzedéke történetének. Egyszóval, a jogász és politikus mellett ott

van az író értelmiségi, a regény- és esszéíró, és nem utolsósorban az *Új Symposion* egykori szerkesztője is. Nem is akármilyen korszakban válik szerkesztővé; valójában vészterhes időszakban, 1969-től 1971-ig jegyzi szerkesztőként a rebellis folyóiratot (itt érdemes akár futólag szóba hozni, hogy egy másik folyóirat, a *Létünk* fő- és felelős szerkesztője is volt a kavargó háborús korszakban, 1990-től 1999-ig). Tudniillik, 1968 után beáll a jugoszláv szocializmus alkonya: a hírhedt „brezsnyevizálódás” jut érvényre. A megrendült pártszerkezet visszavág, ellenségeket szimatol minden bokorban, eltökélten büntet, csapkod, megrendszabályozza a renitenskedő „elemeket”, vége szakad a hatvanas évek emancipatorikus mozgolódásainak. Az első symposionisták által vezetett hajó megfeneklik a jugoszláv szocializmus szikláin, a kort boncolgató Bosnyák István hiperkritikusan egyenesen „mozgalmi fegyverletételről” értekezik.¹ Valójában lezárul egy korszak, amelyet az első nemzedék formált meg. A második betiltás után jelképes módon eltűnik a hatalmi oldal alanyait irritáló *Centrifugális sarok*, a társadalomkritika nem vonatkoztatási pont többé. És ez a korszak soha nem ismétlődik meg többé. A Munkatársi Értekezlet 1971-ben a 80. számban vádol, méghozzá a korszak legkeményebb vádjait sorakoztatja fel: „nacionalista és egyéb túlkapások”. Várady Tibor pedig másokkal együtt kimarad az 1972-es évfolyamból. Kortörténeti adat, és olyannyira a vajdasági magyar társadalomtörténetbe vág, hogy Várady Tibor a Rózsa Sándor, Miroslav Mandić és Tolnai Ottó elleni perben az inkrimináltak védelmét látja el. Aligha kell mondani, nem kevés kockázatot vállalva. Az újabb könyvek egyike (*Zoknik a csilláron, életek hajszálon*) egyébként belátást nyújt a perbe, ráadásul lehetőséget nyújt a történelmi összehasonlításra is, hiszen a szerző 1912-es történeteket is idéz, amelyeket bevon az ismétlés jelentésterébe.

De a politikai ösvényeken túl jegyezzük a következő mozzanatot is: a kifejtett teljesítmény szerves része, hogy írásai már a *Symposion* első számaiban olvashatók. Így az első számban az újdonsült szerkesztőbizottsági tag jogászként szólal meg és a jog, az erkölcs, valamint az igazságosság szétraajzását firtatja, amely kérélnthetetlenül fennáll még a szocializmusban is. Más alkalommal is szóhoz jut a jogász: így a jog és a pornográfia viszonylatát, a jog szabályozási ere-

---

¹ BOSNYÁK István (2003): *Politikai symposion a Délvidéken*. Jugoszláviai Magyar Művelődési Társaság, Újvidék, 276.

jét mérlegeli a pornográfia jelensége kapcsán. A második számban az egykoron befolyásos Erich Fromm frissen lefordított, megvilágító erejű könyvét taglalja, amely a szabadságtól való „szökést”, a szabadságtól való félelmet írja le. Írásának legfontosabb megállapítása szerint Fromm nem patológikus jelenségeket von egy kötegbe, hanem normális, normalizált tendenciákat tárgyal: a szabadság elviselhetetlen teher. Néha szemlél, így beszámol a kor mértékadó folyóiratának, a *Praxis*nak a jugoszláv kultúráról készített számáról, vagy hozzájárul a fricskákat, polémiákat, éles gondolatokat forgató *Centrifugális sarok* profiljához. Hozzászól a megkerülhetetlen, egyúttal kínzó kérdéskörhöz: magyar-e a vajdasági magyar társadalomtudomány? Magyaroknak kell-e lennie? Milyen viszonyban áll a „kultúrában másodállású” „nem-irodalmi értelmiség” a vajdasági magyar kultúrával? Lektorátusokat, ösztöndíjakat² javall, és az „írástudók” kettős felelőssége mellett tör lándzsát, értsd: egyszerre kellene szakmai és kisebbségi követelményeknek eleget tenni. Az 57. számban (1970-ben vagyunk) társul azokhoz, akik egy érzékeny történelmi pillanatban újra felteszik a kérdést: mit jelent „ma” forradalminak lenni? Hiszen a forradalom a párt kitüntetett jelszava volt, amelyet aztán saját maga csúfolt meg. A kérdés az említett korszakban burkolt számonkérés volt, azt sugallva, hogy a párt olyan úton tartózkodik, amelynek a végén a forradalom veszendőbe megy. A Várady-írás (*Jegyzetek a forradalmi gondolkodásról*) bírálja a rabszíjra fűzött opportunistát, aki szokásból, behódolásból ismételteti az eszményt, holott „független kapcsolatot kell, hogy teremtsen a világgal”, és „függetlenül kell, hogy eljusson az ítéletekig”. A forradalmi gondolkodás előfeltétele a nem-opportunizmus, amely folytonosan konfliktusban áll a „fennálló rend logikájával”, eredeti, számára nincs abszolútum, távlatában csak az egyetlen mérceként létező ember állhat fel eszményként. A kor radikális hangja ez, jó néhány vonatkozása érvényes a symposionista próbálkozásokat illetően is.

Várady egy lázadásokkal tarkított korszakban, a nyugtalan hatvanas évek tendenciáit kifejező időszakaszban tartózkodik (ösztöndíjasként) az Amerikai Egyesült Államokban; idevágó beszámolói, útirajzként megfogalmazott esszéi sajátos kordokumentumok, és egyúttal lehetőséget biztosítanak a cikázó gondolkodásmóddal ren-

---

² Évtizedekkel később majd maga hoz létre egy ösztöndíjat (Várady Kiválósági Ösztöndíj).

delkező szerzőnek, hogy sokfelé mozogjon. Ilyen mondjuk a *Tavaszi és antiimperializmus* című írása a *Symposion* 50. számában, amely a Harvardnak a diákzavargásokba való bekapcsolódásáról szól, elegyítve az érzületet és a kor faktumait, mint pl. az egykori csehszlovák politikus Dubček leváltását. De idevág az anarchista provokáló beszélő írás, amely a provokálás fenomenológiájával foglalkozik, és a hatvanas évek világába vezeti az olvasót. A *Kívül és belül* szerzőjét élenként foglalkoztató írás is idetartozik, mely a korszak mértékadó szereplőjét hívja segítségül, nevezetesen a médiateoretikus Marshall McLuhant. Szóba hozom még a Várady-opus olyan aspektusait, mint az Amerikában gyűjtött tapasztalatok megírását, az álszentség ironikus kontextusba való helyezését, a dzsesszbe beleírt szinkópák tolmácsolását, a nyelvi kiüresedés kipellengérezését, amely regényére (*Az egérszürke szoba titka*) is fényt vet.

És ne hagyjuk figyelmen kívül azt a Várady Tibort sem, aki mostanság családi hagyományainak, családi archeológiájának dokumentumait kutatva, valamiféle familiáris hűséget gyakorolva, a jog és az irodalom határterületein közlekedve ír sajátos szövegeket (*Zoknik a csilláron, életek hajszálon; Libatoll és történelem*). A családi tradíció, a porosodó-sárguló ügyvédi iratok az egykori időkbe belemerülő emlékezés bőséget teszik lehetővé. A késő kapitalizmusban élő szerző felveszi az elődök fonálát. Így grófok, szolgálóleányok, kisiklott bánáti kispolgárok, helyi vonatkozások, multikulturális tartalmak, tragikus aspektusokkal átszótt sorsesetek sorakoznak ezekben a könyvekben, a múlt részletelemei vonulnak be a szövegekbe, jogi és nem jogi tartalmakat görgetve, adott esetekben szelíd iróniával fűszerezve. Közép-kelet-európai történelem ez, melyet eltűnésre ítélt világok, kimúlóban lévő, többkultúrájú mikrodimenziók jellemeznek. A melankólia elkerülhetetlen.

Összegezve azt mondanám, hogy ezen szövegek által sajátos módon egybeszővődnek az életút legkiemelkedőbb érdekeltségei, mármint az irodalom, a jog és a politika, amelyek között sokkal több átjárás adódik, mint ahogy azt gondolni szokás. Ezen kései szövegek magaslati pontokat kínálnak, általuk fény vetül az életút meghatározó mozzanataira is. Ebben az értelemben jelképesek is e szövegek, pontosabban rekapitulálnak egy kisebbségi feltételek között vitalizálódó, egyúttal minden figyelmet megérdemlő hagyományt, amely mai gondolkodásunkat illetően is megannyi tanulsággal szolgál.

Sági Varga Kinga

Dokumentáris emlékezés – relatív történelem – fiktív utóélet

Szerkesztői jegyzet

Várady Tibor 80

Várady Tibor (magyar) szépirodalmi kötetei évtizedek óta a Forum Könyvkiadónál jelennek meg. Nemcsak a szerzőé, hanem a Várady családhoz kötődő többi könyv is, amelyek szintén Várady Tibor jóvoltából kerültek kiadásra. Ezen könyvek kapcsán, kezdve Várady Imre *Naplóitól*, Várady Tibor dokumentumpróza-kötetein át, A. Sajti Enikő Várady Imréről írott vaskos kötetéig mind-mind párbeszédet folytatnak egymással, kiegészítik egymást – egyre teljesebb képet adva a híres becskerekai jogászcsalád múltbéli társadalmi, kulturális és politikai szerepéről.

Minden egyes kézirat könyvvé válásának folyamata izgalmas kihívást jelent egy szerkesztő számára, és mindegyik kötet valamiképpen a szerkesztő sajátjává is válik, az utóélete a szívügyévé lesz. Várady Tiborhoz, illetve a Várady családhoz köthető, 2010-től megjelent kötetek, valamint a *Híd*-ben megjelent szövegek egyrészt felelősségteljes munkát rónak az ember lányára, másrészt eme hatalmas anyag évenként át egymásra épülő darabjai kissé bennfentessé is avatják a család történetébe, sajátos motivációt alakítva ki így. Nem könnyű feladat mindig megtalálni az arany középutat a szerzői szándék és szerkesztőként a jövődöbéli, fiktív olvasó pozíciója között. Várady Tibor jogási habitusa minduntalan megkövetelte az érvek felsorakoztatását egy-egy változtatási szándék, döntés kapcsán, ám az észérvek mindig győztek is. Túl közel tíz év, öt kötet és jó néhány *Híd*-beli publikáció során való együttműködésen, immáron gazdagabb szerkesztői tapasztalattal és egy szerény író és nemzetközi jogászprofesszor bizalmával állok a továbbiak elé.

Pilinszky Jánostól kölcsönözve egy gondolatot indulnék el eme történelemterhes korpusz átpásztázásán, amely akár Várady Imre *Naplói-*

nak a mottója is lehetne: „A naplót én írom, s később [...] a napló kezd írni engem. Ő lesz az író, és én az írás. Ő a toll, és én a füzet.” Várady Imre írta *Naplóit*, de *Naplói* is írták öt utolsó éveiben visszaemlékezései és feljegyzései révén. Egy olyan ember életműve rajzolódik ki, aki nagy szerepet vállalt a közéletben és magánemberként is. A kiadvány egyszerre hordozza magán a napló személyes jellegét, de kordokumentum is, és történelmi vonatkozásai mentén nem túlzás állítani, hogy történelmi kiadvány is. Nagy élményt jelentett olvasni e kéziratokat a magukkal ragadó történetekkel, az izgalmas mindennapokkal, az „ízese”, választékos nyelvi stílussal, az egykori szenátor és országgyűlési képviselő életszemléletével, az emberséget, az emberi értékeket mindenk elé állító magánemberrel. Még akkor is, ha az autobiografikus írásokkal szemben mindig is kétségek gyötörnek, hiszen minden emlékezés a szándékos és kényszerű feledésről is szól, hatványozottan akkor, ha – mint a *Naplók* esetében is – egy teljes korszak (az 1910 és 1943 közötti) dokumentumok és visszaemlékezés híján hiányos marad. A naplóírás eme önkényes szabadságát részben kiegészítik A. Sajti Enikő, a Szegedi Tudományegyetem történelemtudósának kutatásai „Várady Imre (1867–1959) bánáti magyar politikus iratai” kapcsán, amely kutatás eredményei, pontosabban a kisebbségpolitika és társadalomszervezés témakörét körüljáró dokumentumok gyűjteménye és azok alapos magyarázata is megjelentek a Forumnál.

Várady Tibor önálló szépirodalmi kötetei, mint a korábbi, *Az egészszürke szoba titka* (Forum, 1976), valamint az elmúlt évek könyvei, a *Zoknik a csilláron, életek hajszálon* (Forum–Magvető, 2014), a *Libatoll és történelem* (Forum, 2017), illetve a *Mi történt Écskán?* (Forum, 2019) címűek (is) az emlékezés relatív fogalma köré szerveződnek. A szerző hivatásának és a szenvedélyének szerencsés találkozásai e könyvek, hiszen a nemzetközi jogi pálya, a jogászi hivatás tapasztalatai meghatározóak abban az irodalmi folyamatban, amely során az egyes jogeseteket tartalmazó dokumentumokat irodalmi alkotásokká, dokumentumprózákká alakítja. A *Bevezető*ben kiköti, „az itt következő szövegek valódi történetekre épülnek, és a szereplők is valódi szereplők”. Olvasatomban azonban a teljesen racionális elemek mellé mégiscsak beférkőzik a fikció. A Várady család ügyvédi irattárából előkerült dokumentumok egymás mellé helyezése, vagy a történetek – kifejlése és kimenetele ismeretének hiányában észérvekkel történő – levezetése, a „hézagok” elfedése még annak ellenére is fikció, hogy a lehető legracionálisabb tudomány, a jog eszközeivel történik. A szer-

ző emlékezik, rekonstruál, lehetséges és észszerű utat kínál, mai ismeretekkel, tapasztalatokkal spékkel, és az egykori jogi esetből irodalom lesz. A makrotörténelmi, mindannyiunk által ismert történelmi események mellett most több mikrotörténelmi mozzanattal is gazdagodhatunk. Ahogy Ferdinandy György írta a legújabb kötet kapcsán: „Az életszagú valóságanyagból menet közben az is felsejlik, hogy az a bizonyos történelem, melyet annyian hamisítottak, hogyan is nézett ki tulajdonképpen.” Egy-egy eset ma már talán megmosolyogtató is lehetne, ha nem látnánk, hogy a különböző háborúk, vagy a szerző szavával élve, „hevületek”, mennyire véresen komolyan beleszóltak a legintimebb szférába is, mint a házasság, a nótázás stb., továbbá nem válna egészen nyilvánvalóvá, hogy a joggyakorlás is mindig a hatalom és az aktuális szituációk függvénye (volt?). Az első kötet, a *Zoknik a csilláron, életek hajszálon* különösen nagy érdeklődésnek örvendett, főleg itt a Vajdaságban, hiszen a néhány budapesti és pécsi bemutató mellett közel húsz bemutatót tartottunk Vajdaság-szerte, és az sem mellékes, hogy szerbül és Bécsben németül is megjelent.

A *Libatoll és történelem* című dokumentumpróza-kötet a becskerekai Várady családi irattárból előkerült jogesetek nyomán íródott újabb történeteket tartalmazza, melyekben a sorsváltások mindennapjai, a között-lét, a párbajozás és az életek kényszerű történelmivé válása kerül középpontba. Megismerkedhetünk Messinger Karolin és Paulanéri (sic!) különös kapcsolatával, örökségével és emlékezetével Becskereken, egymást váltó hatalmak intézkedéseivel, megtorlásokkal, bírósági eljárásokkal, felperesek, alperesek, egymást nyakon öntő asszonyok, földművesek, kereskedők, ügyvédek stb. sajátos sodródásával a történelemmé lett hevületek arculcsapásai között. A kik vagyunk mi vajdasági/délvidéki magyarok, és hol vagyunk, vagyunk-e egyáltalán égető kérdése is választ nyer. Vagy megtudhatjuk azt is, hogy sehova valósinak lenni valójában a túlélés záloga is lehet az identitást egyetlen (hivatalos) tollvonással felszámoló időkben. A *Libatoll és történelem* recenzense, Ilia Mihály és a szerb nyelvű kötet recenzense, Miljenko Jergović egyaránt rámutatnak e kötet újításaira az előző kötethez képest: ebben a kötetben több az írói kommentár, az egyes esetek továbbgondolása nagyobb ívet kap. De mondhatnánk úgy is, hogy többet tudunk meg Várady Tibor jogi jártasságáról, történelem- és világismeretéről, írói képességeiről. A címadás itt is az előző kötet címadásának szellemében történt. A látszólag köznapi fogalom, a libatoll mellé került a nagy és súlyos szó, a történelem.

Természetesen ez nem véletlen. Mint ahogyan a *Zoknik a csilláron, életek hajszálon* cím sem csupán köznapi, hanem magában hordozza azokat a vészterhes előfeltételezéseket, hogy a hatalom mindenhová elér, és hogy a csilláron megtalált zokni banális szituációja mögött kiszolgáltatott emberéletek rejtőznek. És hogy a libatoll szállítása egyik szomszédos faluból a másikba miként válik csempészetté, arra az átszabott országhatárok és a történelem adhatja meg a választ.

A nemrég megjelent kötet, a *Mi történt Écskán?* (Losoncz-Kelemen Emese szerkesztésében) némileg eltér az előző kettőtől, hiszen történetei nagyobb összetartozást mutatnak, akár dokumentumfüzérként is olvashatók. Ahogyan azt Várady Tibortól megszokhattuk, itt is pikáns részletekre bukkanhatunk, most a kicsi bánáti faluval, Écskával a középpontban, ahová nem más járt egykoron vadászni, mint maga Ferenc Ferdinánd trónörökös.

Várady Tibor történetei Bánáthoz, jó részük Becskerekhez köthető. Ahhoz a területhez, ahol a mindennapok szerves része volt a többnyelvűség. Hosszú időn át a magyar, a szerb és a német egymás mellett élő nyelvek voltak, az országhatárok kényszerű változása mellett is. Ez a korabeli dokumentumokból is kiderül, de az ott felnőtt szerző lét- és világtérképéből is visszatükröződik. A kisebbségi identitás, a többnyelvűség, a nyelvi átjárhatóság problémája, a nyelv sajátos szelleme minden szöveg mélyén vagy felszínén tematizálódik. És talán egyfajta kulcsa is ez a különböző „hevületek” megértésének, de mindenekelőtt a Várady-gondolkodás esszenciáját képezi. Semmiképp sem hátrányként fogalmazódik meg, hanem ellenkezőleg. Mindaz, ami a multikulturalitás és többnyelvűségi szituáció következménye lehet, az emberi gondolkodás gazdagodásához járul hozzá, kivéve, amikor a különböző társadalmi-politikai áramlatok, háborúk közbeszólnak.

Várady Tibor fontos dolgot tesz, emlékezik, rekonstruál, ahogyan Márai Sándor és még sokan mások, megőriz, ahogyan nagyapja és apja is tették, miközben az idők változnak, hevületek jönnek-mennek, ügyvédi irattárak semmisülnek meg, új generációk lépnek fel. Ahogyan a Bega felett átívelő híd, e dokumentumprózák is hidat képeznek a hajdanvolt világ és napjaink között, a „nép érdekeivel elmentés” borjúvágás, az álváloperek és a nebraskai bíró Úristen ellen indított eljárása, vagy az atlantai uszodaszekrény leleményes zárkódjának elgondolkodtató valósága között, tanúbizonyságot téve a mellett a tény mellett, hogy a normalitás tartománya széles skálát ölel fel, hogy semmi sem fekete és fehér, hanem vannak árnyalatok, és ezek az árnyalatok időről időre változnak.

Történelmi tyúkperek

Várady Tibor: *Mi történt Écskán?* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2019

Van egy amolyan intellektuális viccnek illő sztori, amelyet S. Z. filozófus, szenvedélyes tücsök-bogárgyűjtögető barátjától, az ún. kulturális mémek (kultúrgének) szakértőjétől hallott e sorok írója, és amelyet rettent szeret lazán felidézni. Nevezetesen azt, hogy az amerikai *Mezők és patakok* című vadász-, sportlövő- és horgászmagazin hasábjain jelent meg egy elmarasztaló kritika a *Lady Chatterley szeretője* című, világszerte híres Lawrence-regényről anno. Abban található a sommás ítélet, amely szerint ama elhíresült angol vadőr mindennapi életének szóban forgó festői leírása méltán tart igényt a szabad ég alatti életet kedvelő olvasó érdeklődésére, mert sokat foglalkozik a fácánneveléssel, a vadorzók lefülelésével és az élsődiék irtásának agyafúrt módszereivel, valamint a hivatásos vadőr egyéb feladataival és kötelességeivel. Sajnálatos módon azonban az embernek sok-sok felesleges anyagon kell átrágnia magát ahhoz, hogy felfedezhesse és élvezhesse a közép-angliai vadgazdaság igazgatásáról szóló részleteket, következésképp e könyv semmiképp sem helyettesítheti bizonyos J. R. Miller *Gyakorlati vadgazdálkodás* című művét. – Nos, hogy Várady Tibor könyve vajon mely olyan alapos és körültekintő szakdolgozattal szemben lép fel puszta létrejöttével fenyegetően, amely munka tematikailag szigorúan az écskai sporthalászatot és vadászatot lehetővé tevő mai szerb vadászvalósággal foglalkozik, nehéz lenne megmondani. Biztos van ilyen literatúra, csak itt nincs rá szükség. A szerző felmenőinek ügyvédi hagyatékát feldolgozó harmadik könyve dokumentumregényként primán megáll a saját lábán, ugyanakkor senki elől nem takarja el a napot. Viszonylag szerény jogtudományi és történelmi tudással is könnyen követhető, némi ironikus hajlam birtokában élvezetes, sőt, ragyogó olvasmány, amelynek lapjain olyan

híres múltbéli vadászok is megjelennek a kisemberek és apró-cseprő ügyeik mellett, mint például az egy sokkal komolyabb szarajevói lövöldözés áldozatává vált trónörökös: Ferenc Ferdinánd.

Mellesleg megjegyzendő, persze, ami a lövöldözés „komolyságát” illeti, hogy például egészen más véleménnyel lehet erről a vadkacsa, azonban őt bagatell módon lepuffantani igen, értelmesen beszéltetni viszont kevésbé tudjuk. Ehhez a gondolatkörhöz tapadóan magának Váradynak van Bertrand Russel filozófus nyomán az a szellemes (végig jellemzi a stílust!) idézete, amely szerint akár mennyire elokvensen ugat is a kutya, nem tudja közölni például azt, hogy a szülei becsületesek, de szegények voltak. Tesszük hozzá: ha tizenegyezeren ugatnak is – állítólag pont ennyi eb őrizte egykor az örmény származású Lázár család marháját és a hölgytagok erényét Écskán –, akkor sem jutunk közelebb a közlendő megértéséhez. Sőt... Ugyanakkor ha az a tizenegyezer eb sikeresebb őrzőmunkát végzett volna – kevesebbet ugat, többet harap –, valószínűleg lényegesen kevesebb pikantéria fordulhatna elő emitt Várady Tibor kötetében.

Ez is tény.

Kanyar vissza. A magam részéről ezek után még felidéznék egy kis egészen emberi történetet a saját vadásztársolyomból, amely ugyancsak humoros tónusokkal büszkélkedhet, ám nem az a lényeg, hanem az, hogy összehasonlítási alapul szolgálhat a vizsgált kötetben előforduló események és történelmi háttérük tárgyában. Erre a célra annyiban is megfelel, hogy a majdnem tragédiába torkolló komédia helyszíne ugyanaz az Écska, ez a félezernél is kevesebb lelket számláló kis település Vajdaságban, az ország legnagyobb mesterséges tavával, ami a halász- és vadászturizmus valóságos Mekkájává varázsolta már rég a helyet. Így a titói Jugoszláviába – ezzel együtt Bánátba is – hullámokban érkeztek olaszok, akik arról híresültek el, hogy mindjárt tüzeltek bármire, ami a látókörükben megmozdult. Akárcsak az olasz westernekben szokás. – Így lőtt magának feleséget, mesélték, bizonyos Giovanni (álnév!), aki később maradt is Jugóban, és egy ideig fontos szerepet játszott az écskai turizmus további fellendítésében, akárcsak egykor Harnoncourt Félix. Persze, szerényebb méretekben, és grófi cím nélkül.

Ez a dolog úgy esett meg azokban a boldog hetvenesekben, hogy a derék taliánokat utóbb hölgyrajok kísérték. Zömmel beszéltek olaszul, s maradjunk annyiban, hogy csupán tolmácsi teendőket láttak el. Giovanni csapatához tartozott egy újvidéki olasztanár nő is, akinek

kinn a nádasban szerencsétlen módon sikerült valahogy a tűzvonalba kerülni, és egy sörét homlokon találta. Közel a szemhez, szerencsére a szerencsétlenségben: a látásban nem esett kár. Az orvosok eltávolították az ólomdarabot, ám a dolog nem maradt ennyiben. Bírósági ügy lett belőle. Ki a hibás? Ugye, „az ártatlanság gyanúja mindig fennáll” (így fogalmazott valahol ifj. Lomnici Zoltán jogász). Miután kiderült, hogy a lövedék nagy valószínűséggel Giovanni fegyveréből származott, ő pedig azzal védekezett, hogy semmi rossz szándék nem volt benne, el is hitték neki. Biztos van valami fegyelmi dolog ilyenkor, arról nem tudunk, arról viszont igen, hogy egy ideig kártérítésileg még húzódott az ügy, aztán hirtelen erejét veszítette, mint ama sörét Gordana (másik álnév!) szemöldökcsontján. Ugyanis Giovanni megkérte Gordana kezét, aki boldogan igent mondott, aztán folyt az élet tovább.

Így igaz, nem kacsa, a dolog így történt. Valami lehet tehát abban az Écskában, ami a szerelmi fellángolásoknak és a szükséges kanalizációs munkáknak kedvez, a könnyen gyulladó nádas veszélyes közelsége ellenére. Hiszen a kegyetlenségéről és szerelmi szenvedélyéről ismert hun király, Attila egyik nejeéről, Écskáról kapta rég a nevét példának okáért a hely, és hogy Attila ott pontosan mit művelhetett, abban a tárgyban Várady Tibor is csak találgatni tud, ellenben kevés vitatható akad a végeredményt illetően. Úgy tűnik, szegény Ferenc Ferdinánd is forró szerelmes pillanatokat élt meg és át ugyanott Chotek Zsófiával a vadkacsalövészet csúc szezonjában, abban a pazar Harnoncourt-rezidenciában, amely valóságos éke és büszkesége a helynek, és ahol egyszer rég a kis Liszt Ferenc zongorázott. Nem beszélve arról a sok-sok anonim párról és párocskáról, akik esetleg a nádasban találkozgattak, későbbi időkben pedig – már az autós érában – egy helybeli vállalat este elnéptelenedő parkolójában engedték át magukat a „behajtós mozi” élvezeteinek. Az ő nevüket nem őrizte meg a hivatalos történetírás, többnyire kínos is lett volna. Ellenben valamely elképesztő pereskedés, esetleg sima (vagy éppen rázós) válás okán bekerülhettek az ügyvédi irattárakba, majd onnan mentődhetett át egy részük a vizsgált mű örökkévalóságába – érdekes módjaként a felejtés elleni kompenzációs küzdelemnek.

Mindenesetre a történelmi hírességek itt is előnyben. Miként teljes lelki nyugalommal az is levonható nagy általánosságban, hogy a túlságosan a múlt homályába vesző időrétegek szereplői kevésbé izgalmasak, mint a közelebb esők, miként a még újabb idők szereplői is

hátrányban vannak velük szemben. Így kerekedhet Attila fölébe Ferenc Ferdinánd, az Osztrák–Magyar Monarchia meg így verheti meg elméletileg a történelmi távlatokból nézve kevésbé patinás Jugoszláviát. Persze, vitatható tézis, egy azonban biztos, hogy amennyiben egy kalaplopásban két huszár is szerepel, az hatványozott érdeklődést kelt.

Item. A magyar történelmi Délvidékre érkező örmények, közöttük a Lazarianok felívelésének, látványos boldogulásának, majd hanyatlásának históriája hosszú és kacskaringós a maga főmedrén belül egészen addig a pontig, amelyben a vajdasági tartományi fővárosban, Újvidéken, 1963-ban az épülő Tito marsall sugárút elől elrobbantották az örmény templomot, az utolsó örmény pap, bizonyos Polikárp atya pedig felszállt a vonatra úgy, hogy vissza sem nézett, majd meg se állt Bécsig. (Aztán meg talán New Yorkig.)

Nota bene! Szóban forgó mozaikos, itt-ott a maga töredékes szerkezetében Faulknerre emlékeztető „családregevényben” már jóval korábban kezdünk letérni az örmény útról, tkp. azon a ponton, amelyben az előzvegyült Lázár Viktorina 1871-ben hozzámegy egy Thurn-Taxis Egon Miksának nevezett herceghez, s ezt követően nem ő költözik Berlinbe, hanem a férje Écskára. Nem mellékesen derék gazdálkodó volt Miksa, megalapította a híres écskai ménest, ráadásul ő szervezte meg a vadászturizmust. Viktorina lánya, Marianna meg egy luxemburgi gróf felesége lett. Nevezetesen Harnoncourt Félixé, aki ugyancsak Écskára költözött, hogy egyik központi figurájává váljon mind az écskai életnek, mind az arról szóló műnek. A kezébe kerülő, écskai vonatkozású iratok közül – ahogy Várady Tibor megállapítja – a Harnoncourt családhoz fűződik a legtöbb. Harnoncourt lett a kastély is. Majd megállapítja azt is a szerző/közreadó, hogy persze pontosan mi minden történt a kastélyban és környékén, azt most már senki sem tudná hibátlanul elmesélni, mintegy karkai homály fedi, ám több részletnek nyoma maradt. Ezek a részletek gyakran össze is kapcsolhatók, és a periratokból az is kirajzolódik, hogy a grófok, a nemesi vendégsereg, a tanyai munkások, az uradalmi ügyintézők, a komornák, a bérlők és a (pofozkodó) szakácsok, szakácsnők tulajdonképpen regényeket követtek el.

Illetve hát zömükben ezt az egy regényt, amelyből az is kiderül, hogyan lehet varázslatos módon halból mozijegy. S amelynek háttérhangjaiból az is kivehető példának okáért, hogyan lesz tizenegyezer kutyából csupán kettő.

Dombosi történetek

A migránsok forgalmistája

Tolnai Ottóval Szajbély Mihály beszélget

– Amikor Virág Gábor megkért, hogy Tolnai Ottóval beszélgessek, akkor azt is mondta, hogy előtte beszéljek is egy kicsit róla. Aztán amikor másodszor pár nappal ezelőtt felhívott, hozzátette, Ottóval úgyis biztosan mindent megbeszéltünk a fellépés kapcsán, ezért nem ad további instrukciókat. Mondtam, hogy igen, ugyanis Ottóék nemrég nálunk jártak Szege-den, és amikor kikísértem őket, mielőtt belépett a liftbe, visszaszólt, hogy akkor majd jó sokat beszélj. És akkor becsukódott a liftajtó. Körülbelül ennyi volt az előzetes megbeszélés közöttünk. Ha nem csukódik be a liftajtó, akkor mondtam volna, lehet, hogy elsősorban mégsem rám kíváncsiak azok, akik eljöttek a Dombosra, de ezt megbeszélni már nem volt időnk. Úgyhogy én most egy kicsit beszélni fogok, nem sokat, és akkor Ottónak is igaza lesz, majd átadom neki a szót, és – amiért valószínűleg mindenki idejött – őt is fogják hallani. Tolnai Ottó új könyve a beszélgetés tárgya: Szeméremékszerek – A két steril pohár. Sőt, ha az ember tovább lapozza, akkor talál benne egy újabb alcímet: Regény Misu és társai, avagy iratmegőrzők sorrendje. A kötet előtt öt mottó van: Csáth Gézától, Szilárd Leótól, Balázs Bélától, Maurice Blanchot-tól és Vörösmarty Mihálytól. Az első három Palicshoz kötődik, és tulajdonképpen a másik kettő is, de nem direkt módon. Ha egyszer könyvet írnek Tolnai Ottóról, akkor az egyik mottó mindenképp Kiss József Mécsvilág című 1908-as elbeszélő költeményéből származó négy sora lenne. Egy vak emberről szól: „Mesék vadonában biztos a járása, / Világtalan szemét az éjbe beássa, / A fülével lát, lelkével tapogat / S megérez látóknak idegen dolgokat.” Akik ismerik Tolnai Ottó költészetét és azon belüli alteregóit, nyilván eszükbe jut Vak Vigh Tibike, aki vak és vág – ez a kettő, gondolom, nem csak az alliteráció kedvéért történik így, mert Vak Vigh Tibike az, akit nem zavar a látásban a látvány, tehát a látvány mögé képes látni. Azt is látja, amit a látók nem

képesek észrevenni abból a világból, ami őket rendkívül gazdagon körülvesz. Ha Tolnai Ottó rendkívül sokféle ágazó, ismétlődő, ugyanazt a motívumot időről időre más és más módon kidolgozó költői-írói világának háttérébe akarunk lesni, abból érdemes kiindulni, hogy az érzékelés, a percepció mindig egy többszörös szűrőn átmenő folyamat. De hogy mit figyel meg, az már eleve egy redukció. Vagy erre nézek, vagy arra nézek. Ha az egyiket figyelem, nem látom, mi van a hátam mögött, ha a hátam mögé nézek, azt nem látom, mi van előttem. És az sem biztos, hogy látom, ami előttem van. Nem biztos, hogy, miközben egyfelé nézünk, Ottó ugyanazt látja, amit én. A látás már önmagában is valamiféle szelektációs folyamat. Az, amit az ember látásként, tapintásként, szaglásként bármilyen érzékszervével felfog, az valamiféle redukció. Mit emelek ki a percepcióból, min gondolkodom? Amin gondolkodom, abból mit tudok elmondani, mi az, ami elmondható? Végtelenül többet gondol az ember, mint amit elmondani képes. Az érzékelés pedig annál is gazdagabb, mint amit a fejünkben végig tudunk gondolni. Mindig marad a kifejezésnek, a gondolkodásnak valamiféle tartaléka, ami újragondolható – a gondolkodás tartaléka. Tolnai Ottó mindig ezt a rezervát mozgatja meg: ami bizonyos érzékeléskor a gondolat, a kifejezés háttérében marad, és azt is, ami a percepció szelektivitása révén is szükségképp a háttérben marad. Mindig újra és újra lehet mondani ugyanazt, és mindig kicsit másképp hallatszlik, mást tudunk meg róla, sosem érzékelhetjük a teljes komplexitást. Van olyan művész, filozófus, akit ez zavar. Olyan is akad, aki ezt nem ismeri el, és úgy gondolja, hogy amit ő lát, az van, más nincs, ő látja a tutit, és neki van igaza. Tolnai Ottó teljesen más: ő voltaképpen a percepció reduktív voltából származó belátás jegyében alkot és látatja újra a dolgokat, de mindig egy kicsit másképp. Például nagyon érdekes összeolvasni a verseit és a prózáját: ugyanaz a világ, ugyanazok a szereplők és az alteregók. A költészete is narratívákon alapuló költői világ, és mégis, a kettő másféle tud lenni. Talán arról is beszélgethetnénk, mikor, miből lesz költészet vagy próza, és mi dönti el a formát. Nekem erre vannak elképzeléseim, de nem szeretném elmondani, majd megkérdezem, addig Tolnai Ottó felkészül. Az ismétlésen alapuló poétikából következik, hogy nincsenek végső konstrukciók: mindig érzékelhetjük azt, hogy ugyanabból az anyagból valami más is létrejöhett volna, azaz Tolnai Ottó végső soron egy konstruktivista, aki folyamatosan újra- és újrakonstruálja azt, amit érzékel. Az érzékelés és az érzékelés továbbadása is egyféle konstrukciós folyamatból bontakozik ki. És ebből az is következik, hogy Tolnai Ottó művészete alapvetően nem egy fikciós művészet. Nagyon kevés olyan dolog van – így gondolom, de majd elmon-

dod –, amit ő talál ki és aminek nincs megfogható valóságalapja, amit a percepciónak e típusú redukált volta elkezd különböző irányokba elvinni és nagyon szép fikciós történeteket szül. De mindegyik háttérében ott lapul valami világosan érzékelt valóságalap. Ha bejárjuk az elbeszélő által megismert helyszíneket, akkor pontosan rá lehet ismerni a helyekre. Mint ahogy Csáth Géza az Eltévedésem története című palicsi novellájának az útját is be lehet járni egy korabeli térképet fogva. Lehet, hogy a Szeméremék-szereket is úgy kellene olvasatni, hogy az olvasás nyomán végig kelljen járni Palicson ezeket az utakat, ki a határsávig. Nem biztos, hogy az őrszobába is be kellene menni a végén, remélhetőleg ez csak a fikció világába vezet. Lehet látni, hogy miből születik az, ami utána végtelenül finoman elszáll a fikció világába. Nagyon érdekes az is, hogyan függ össze a megformálás és a valóság, a fikció és a valóság a prózájában. A Tengeri kagyló című könyvében – amely Magyarkanizsán játszódik és egyfajta önéletrajzi, gyermekkorra visszaemlékező írásként is értelmezhető – a gyerekek Dobó Tihamérral megformáltatják Nusika aktszobrát. Az elbeszélő egy helyen megfigyeli, hogy Tihamér hogyan formálja a szobrot. Idézek egy mondatot: „megfigyeltem, hogy Tihamér részletesen kidolgozott valamit, majd örökre visszanyomta a nyers, formátlan agyagba, s különösmód, az a valami, az a precízen kidolgozott detaille mintha végig jelezni tudott volna az agyagból”. Úgy gondolom, hogy ez egyféle önleírás, ars poetica, Tolnai Ottó alkotómódszere is: úgy formálni, hogy visszanyomni az anyagba, látsszon valami forma, de a forma mögött tulajdonképpen az az anyag látsszon a maga komplexitásában, amit a visszanyomott forma tesz láthatóvá. Megoldani azt a bravúrt, hogy mégis a komplexitást érzékeltetni a visszanyomott formán keresztül. Ezek az újrabeszélések, újrafarmálások, a forma formátlanná tétele és visszanyomása az anyagba, érzékeltetve azt, hogy ebből az anyagból nagyon sok forma is születhetne – ez az egyetlen módja annak, amire valószínűleg csak a művészet képes, vagyis, hogy érzékeltetni tudja azt a komplexitást, amiről nem lehet beszélni. Wittgenstein is elhallgat, de a művészetnek nem kell elhallgatnia, ott ezzel a sajátos alkotómódszerrel érzékeltetővé lehet tenni e komplexitást. Ami e mostani kötetben újdonság a korábbiakhoz képest, hogy ez a történet egyszerre valamiféle elégia és nagyon erős ironia. Ami leginkább újdonság, az az ironia felerősödése, de először hadd mondjak néhány szót az elégiáról. Az elégia mindig valamiféle harmóniával telített múltnak és a jelen diszharmóniának a szembeállítása – Schiller naiv és szentimentális költészetéről szóló tanulmánya óta ez többé-kevésbé konszenzuálisan állítható. Ami itt múltként, harmóniaként fölbukkan – és ez általában is igaz Tolnai

Ottó világára – az a fiatalkorral összekötött régi jugoszláv világ. Az a világ, amiről ha valaki, akkor Tolnai Ottó tudja a legjobban, hogy tele volt diszharmonióval, mert különben nem kellett volna hirtelen Zágrábba szöknie egy kis csomaggal. Senki nem állítja, és a Tolnai-próza állítja legkevésbé, hogy az lett volna a világok legtökéletesebbje. De az volt az a világ, amelyben az egész világszemlélet, a fiatalság világa kibontakozott, és ez az újabb Tolnai-próza meghatározó alapélményévé, egyféle elégikus kiindulási pontjává vált. A költészetében, úgy érzem, erőteljesebb az elégikus hang, a prózában ezt sok helyen elnyomja a harag. Nagyon szelíd harag ez, de világosan megfogalmazott harag azokkal szemben, akik ezt az országot széjjelmarcangolták, akik a darabjain élőködnek, akik ebből meggazdagodtak, a maffiózók, a martalócok, azok, akik visszaélve a nemzeti identitással és a nemzeti tudattal, egymással szembe fordítottak népet és embereket. Helyenként, ez is újdonság ebben a kötetben, szinte aktuálpolitikai kérdésekig is eljut, miközben visszanyomja az anyagba – és akkor megint csak az anyag látszik mögötte. A szerb nagypolitika szereplői éppúgy rosszul járnak, mint a vajdasági politikusok és azok, akik tönkretesznek gyárakat, szállodákat privatizálnak, minden egyéb gonoszságot elkövetnek. De nem jár jobban az az Orbán Viktor sem, aki végiglátogat az orbánfalvi úton, s közben az elbeszélő beinvitálja a Homokvárra, mert nyilván azért jön oda, hogy megmutassák neki az Orbán keresztjét és az említett utat. Ez a leggyilkosabb, legironikusabb részek közé tartozik. De a kötetnek nem ők a főhősei, hanem az infaustusok. Azok a hoppon maradtak, azok a lumpenesedők, akik az elbeszélőt a börtönben cellatársként körbeveszik, és akiket a börtönben a legjobb lenne eltüntetni – már a hatalom birtokosainak szempontjából –, de akik számára az elbeszélő egy autonóm világot teremt a meséiből. Az elbeszélő mesél és mesél és mesél, s valamiféleképpen a geopolitikailag összeomlott Jugoszlávia geopoétikailag újraépül a mesékből. Jugoszlávia széthullásának az igazi vesztesei, ezek a proletárok szájtátva hallgatják a mesét. Úgy ülik körül az elbeszélőt, ahogy azt Csáth Géza mondja egy helyen: a régi mesterek meséltek, a hallgatóság pedig körbeülte őket. Ezekben a mesékben konstruálódik meg számukra egy saját, imaginárius, autonóm világ, amit nem lehet feltörni. Érdekes, hogy a vallatőtisztek, a pszichiátriai alkalmazottak mindig kiegyenesíteni igyekeznek: mindig kérdeznak és valahonnét valahova el akarnak jutni, az elbeszélő válaszai, a történetei pedig mindig más utat vesznek, és ezt nem lehet kiegyenesíteni. Az a típusú logika, amely nem veszi észre, hogy a modern ember többféle identitással rendelkezik, és megpróbál egy identitást ráerőltetni, s azt tapasztalja, hogy ezek az identitások egymással el-

kezdenek játszani: nem érti, és pszichiátert hív. Egyébként ez a huszadik század elejének és bizonyos szempontból a korszak irodalmának is egy érdekes története, mert a modern embernek nagyon sok identitása van. Más-képp viselkedünk itt, másképpen a családjunk körében, ha megállít az utcán a rendőr: a modern embernek sok arca van. Amikor a tizenkilencedik és a huszadik század fordulóján ez a modernitás új élménye lett, ez rendkívül zavaróvá vált. A freudizmus, a pszichoanalízis ezt próbálja gyógyítani: megkeresni a mélyben az egységeset. De ez nem lehetséges vállalkozás, a modern embernek együtt kell élnie az identitásaival, nem lehet azt egyre visszavezetni. Ebből a szempontból Csáth Géza életútjában a pszichoanalízis kész tragédia: nem meggyógyította vagy a művészetének kiteljesedéséhez vezette, hanem inkább a totális beszűküléshez. De zárójel bezárva, végső soron ez nem ide tartozik. És a kemény ironia. Ironia mint önironia: rendkívül sok ironikus megjegyzés van a kötetben a saját alkotómódszerével szemben is: nemcsak Regény Misunak a megszólaltatása ilyen, hanem az újra és újra ismétlődő ars poeticával szemben is ironikus, amelyen az egész alapszik. Ironikus a vállalatísztekkal, a migránsoktól féltő politikussal szemben. A migránskérdést gyephokikérdésként próbálja értelmezni: halásszuk ki a migránsok közül a kiváló gyephokijátékosokat, és teremtsük újra a szabadkai gyephokicsapatokat. Amitől félünk, kerítést építünk és egyebek, az a regényben másféle ironikus és önironikus módon építődik, a világnak a szétbeszélése lepattan a hivatalosokról. Ha az ember utánakeres a szótárban, mit jelent az infaustus, olyan jelentéseket talál mint áldatlan, kedvezőtlen, reménytelen, szerencsétlen, boldogtalan. Ehhez képest Tolnai palicsi infaustusai egyszerre ilyenek és mégsem ilyenek. Azért ilyenek, mert a veszesei ennek a nagy szétszerelésnek, de ugyanakkor az elbeszélővel képesek teremteni egy autonóm világot, amely elkülöníteti és megvédi őket attól a világtól, ami körülveszi őket. Ilyen szempontból ők áldottak, kedvezményezettek, éleslátóak, reménységgel teltek, boldogok és szerencsések is.

– Körülbelül ezt beszéltük meg egzakt módon a lift előtt... Két dologra gondoltam először. Érdekes, hogy az elhangzott kiállításmegnyitó szövegemben szoltam a Dombos Festőről, magáról a löszfalról. Engem ez nagyon foglalkoztat, az írásaimban visszatérek hozzá. Olyan dimenziójáról szeretnék írni, ami engem érdekel, és jó, hogy egy miskolci festőről [Seres Lászlóról] szóló szövegemben is itt van. A másik a Misivel való kapcsolatunk. Utóbbi nagyon régre nyúlik vissza, Újvidékhez és Szegedhez kötődik. Az ő vezetésével készült *Rózsaszín flastrom* című interjúkötettel kapcsolatos. A tanítványai

körbejárták Vajdaságot, és több íróval készítettek interjút. Én akkor a gyógyfürdő felől, az orvosságon és a gyógyfürdőn át közelítettem Csáth naplójához. Csáth naplójában találtam egy helyet, ahol leragasztott valamit rózsaszín flastrommal. Egyik gyerekkori barátomnak írt egyszer az elmeógyógyintézetből egy levelet. Nagyon kötődtem hozzá, tragikus családi élete volt, később megszakadt a kapcsolat, de megtalálta a címemet és írt egy levelet, amiben leragasztott pár sort evvel a flastrommal. Nekem ez nagyon fontos lett, mai napig is annyira erős számomra: a lét borzalmát találták meg, leragasztottak valami szörnyűt. Ez lett az interjúmnak és a könyvnek a címe is. Számomra ez a rózsaszín flastrom még mindig aktuális. Ez a könyvem kötődik Csáthhoz, akivel harminc éve foglalkozom, és Mihály is sokat foglalkozik vele: írt egy monográfiát róla, most pedig a nagymonográfián dolgozik. Ezt a most háromkötetesre tervezett könyvet is – de lehet, hogy több lesz belőle – tulajdonképpen Csáthról írtam. Csáth naplóira, amiket Mihály hoz hozzám, nem tudom, hányadik ember lehetek, akinek Szajbély Mihály elhozza az új köteteit Csáthról. Részesének érzem magam, nem esszé formájában, hanem prózában vagy versben reagálok erre. Épül bennem ez a dolog. Tulajdonképpen az *árvacsáth* című verseskötetemet úgy írtam meg, hogy a borzalomhoz nem nyúltam, a gyilkosságig érdekelt a téma. A rózsaszín flastromot valószínűleg fel kell majd szakítanom erről a borzalomról. Nagyon szeretek több kollázsszerű részletet Csáth naplójából – most már a teljes szöveg olvasható –, ebből kiválasztottam pár részletet, amiket észrevétlenül átalakítottam, interveniáltam. Nem is akarok ezzel dicsekedni. Amikor a háború alatt elhagytam Újvidéket, és visszaköltöztem Palicsra, a feleségem szülővárosába, a határhoz közelebb, akkor a csáthi világba tértem vissza. Nagyon kötődtem egy Magyar László nevű helytörténészhez, barátomhoz. Palicson élt, és a háborús napokban Palics teljesen sötét volt. Nem volt kivilágítva a tó környéke, olyan volt, mint egy realista francia film. Mindig a kis semmis épületsarkokról, utcarészekről faggattam. Egyszer, egy éjszakai sétánk során azt mondta nekem, ne higgyem azt, hogy őt csak a kis dolgok érdeklik, ő a világ összes fontos emberével kapcsolatban van, minden fontos emberrel levelezik. Úgy megijedtem az éjszakában, hogy ez örült, pedig a barátom volt. Azt mondta, gyerünk haza, majd megmutatja. Az otthonában – egy kis szuterénszerű lakása volt – a felesége már aludt, nem ébredt fel. Elővett három ingdobozt vagy cipősdobozt, tele voltak levéllel. Sorba szedte ki, és tényleg, az akko-

ri világ minden fontos emberével levelezett. Richter, a zongorista, Henry Moore, a szobrász s a többi, magyarok is voltak, Vas István elküldte egyik tanulmányának a kéziratát. Cronin, a nagy regényíró azt írta egy mélynyomású levélpapíron: fiatal barátom, az én aláírásom egy vagyont ér – és a másik oldalon alá volt írva. Mutatott egy levelet, amire azt mondta, hogy a legfontosabb: Szilárd Leó atomtudós levele volt. László azt írta neki, kíséri a kutatásait, de nem mindent ért, szeretné, ha elmagyarázná. Az öreg elmagyarázta neki, teleírta a levelet. Egy üres sor maradt az alján, ahova a világ egyik legnagyobb atomtudósa azt írta: mi az, hogy Palics? Ez engem nagyon megfogott, az életem egyik legfontosabb momentuma, állandóan erről írok. Az új regényben már arról beszélek, hogy több filozófus doktorált Vajdaságban és Szerbiában, illetve Jugoszláviában abból, hogy *mi az, hogy Palics?* És én ezt komolyan gondolom, tovább is írom, és ezek a könyvek is erről szólnak. Muszáj volt Szilárd Leóval foglalkoznom a hősöm miatt. A hősöm, ez az aranyos ember, elment a gyerekeihez látogatóba, éjszaka megnézte a Niagara-vízesést, és meghalt. Nem véletlenül lett fontos motívum a regényben a vízesés. Arról van szó ebben a nagyregényben, azért mondom ezeket a szavakat szerénytelenül, mert halálra rémültem, a szó szoros értelmében, halálra rémültem, hogy megöregedtem és egyszer meg fogok halni, és lassan nagyon fontos dolgokat elfelejtek. Többek között az *Új Symposium*ról is mesélek, és rájöttem, hogy többször nem emlékszem, vagy rosszul emlékszem. Úgy kezdtük el csinálni a *Symposiont*, hogy fogalmunk sem volt a nyomdáról és az újságírásról. Most olvastam épp Maurits Ferenc interjút, ahol azt mondja, hogy ő volt az egyik első technikai szerkesztő, és arról beszél, hogy nem értette a technikai szerkesztést, de hogy az Ottó akkor már tudott erről többet. Ez olyan értelemben volt igaz, hogy egy-két belgrádi folyóirat nagy hatással volt rám. Többek között a *Vidici* egyetemista folyóirat – Danilo Kiš lapja –, amelyet képzőművészekkel csináltak. De nem volt benne tükörképzés. Ugyanis a nagy avantgárd folyóiratok mind geometrikusak voltak, Kassákék is nagyon szabályosan képzelték el az újságoldalakat. A *Vidici* volt az egyetlen olyan újság, amelyben nem szabályosan törték a dolgokat, hanem engedték befolylni a formátlanságot a hasábokra. Ez alapélmény volt, és amikor a *Symposion* mellékletét csináltam, akkor tudtam, hogy mit akarok. Nagy konfliktus volt a Forummal és a kiadóval: megállt az eszük, hogy a lapoldal valahogy másként néz ki, mint amit ők megszoktak. Állandóan át akartam ezt

törni. Ugyanez érdekelt poétikailag és ideológiailag is. Az előbb említett ijedtség oda vezetett, hogy elhatároztam, írok egy nagyobb, egy fontos történetet. És megírtam a *Szeméremékszerek* című hosszú szövegemet, ami sajnos nem került be az első kötetbe. A szerkesztő a harmadik kötetbe transzponálta azt a szöveget, ami miatt az egészet írtam. Meg is ijedtem, hogy ha az olvasók elolvassák, nem találják ezt a szöveget, hol lehet? Noha lassan betüremkednek a szövegbe ezek a részletek. Elkezdtem visszafelé írni: megírtam három-négy hosszú szöveget. Az egyik most jelent meg a *Forrásban*, az a címe, hogy *Vezérkar*, a másik, a *Szeméremékszerek* a nyáron jelenik meg a *Tiszatájban*. Nem tudom, hogy ezek a könyvekben mikor kerülnek sorra. Arról szól a regény, hogy a főhős, az alteregóm, a Palics és a határ közötti homokpusztába kerül, és ott ügyetlenkedik. Valami furcsa mozdulatot teszek a kezemmel, úgy tűnik, hogy egy migránsnak mutatom az utat, merre menjen. Abban a pillanatban elkapnak és embercsempésszé nyilvánítanak. Visszafelé írtam meg a kötetet, hogy ha véletlen végképp elagkok, akkor meglegyenek a legfontosabb szövegek. Ezek megvannak, de nem kerültek be az első kötetbe. Az első kötetben arról van szó, hogy ezek a rendőrök régebben is figyelhettek, mert kijártam a pusztába. Árvalányhajas puszta volt. Mint a migránsok, jött egy ugyanilyen erős nyomulata a vaddohánynak, és kiszorította az árvalányhaját. Ez Csáth pusztája, Csáth itt, ezen a pusztán mérgezte meg magát, ezért is fontos volt nekem. Van egy versem, ami nincs benne az *árvoacsáthban*, amiben Csáth lenyeli a mérget, térdre esik, és az árvalányhaj közé zuhan. Az árvalányhaj abszolút magyar motívum, most pedig jön egy idegen lény, ami kiszorítja. De ugyanez van a rovarokkal is: nagy nyomása van a pöttyös katicáknak, a különböző szúnyogoknak is. Ezt is követem, nem csak az embereket, nagyon részletesen és komolyan írok erről ebben a kötetben, de a többiben is fogok. A rendőrök házkutatást tartanak nálam, és elviszik a kézirataimat. Vesznek néhány gyümölcsösládát, Palics és a környék hihetetlen gyümölcstermesztő vidék. Orbánfalvának hívják az utcát, ott van az orbánkereszt. Palicsnak a síneken túli részét Orbánfalvának nevezték valamikor. Újvidéken a Virág utca mellett ment a zombori vasvágány, és egyszer azt vettem észre, hogy centrális dologgá, szemétdombbá vált. A vágány a regényben is fontos. Ezen mentek a menekültek, vagyis a vándorok, akik Koszovó felől jöttek. Hihetetlen érzékük volt, tudták, hol vannak az igazi relációk. Két dolog érdekli a migránsokat: az ásott kút és a régi útvonalak. Megér-

zik, ezen mennek, és csak az a kút érdekli, ami ásott, csak abból mérít, rissz-rossz madzaggal húzzák fel a vizet. Tíz-húsz évre rá meghívtak egy újvidéki szerb gimnáziumba, közel ehhez a vakvágányhoz, irodalmi órát tartottam. Boldogan meséltem nekik, hogy itt éltem ezen a vakvágányon, szemétdomb volt, és látjátok, mi lett belőle? Európa Bulevár. Utána félrehúzott az egyik gimnazista fiú és azt mondta, igen, de nem nyitották meg. Most már azóta megnyílt. Átjöttem Palicsra, azt gondoltam, hogy abbahagyom a világhoz való ilyenfajta viszonyulást, és nem bonyolódok bele ilyen dolgokba. De akkor rátaláltam a Vér-tóra. Van egy kis tó Palicson, gondoltam, hogy a háború összes vére oda folyik a volt Jugoszlávia területéről. És amikor a migránsok jöttek, kisült, hogy az utcánk az egyik centrális korridora a menekülteknek. A másik a megszünt Palics–Szeged sínek mentén van. Megijedtem, hogy akárhova megyek, a centrális helyre jutok. Ez nem azért van, mert okos vagy fontos vagyok, hanem hogy ha a semmis, a minimális dolgokhoz egzakt módon kapaszkodsz, egyfajta akupunktúrával viszonyulsz a pórusaihoz, akkor azok centrálissá válnak. Újvidéken és Palicson is megtapasztaltam ezt. A kerítésen túl ott mentek a menekültek, és akármelyik rádiót nyitottam ki a világon, mindenhol azt mondták, hogy ott mennek a migránsok. Ebben a könyvben arról van szó, hogy erről a mikroszintről, a palicsi kisvilágom szintjéről elkezdtem rigorózusan követni ezeket a történéseket. Arról szól a könyv, mit mutatnak fel ezek a dolgok. Nem foglalkozom politikai kommentárokkal és okoskodásokkal, hanem a kis világomban követem őket. Három könyvben regisztrálok, és majd meglátszik, mi sül ki belőle. Arról szeretnék még mondani pár szót, milyen különös a regényhez való viszony. Interjúkat akartak kérni, hogy beszéljek róla. Mondtam, hogy el vagyok tévedve, nagyobb dolgokkal foglalkozom, a következő kötettel, másrészt pedig nem látom egészben a könyvet, csak a hibáit látom. Az utolsó szerkesztési munkákban kifáradtam, örült tempóval próbáltam újraírni dolgokat, elérni a szöveg hihetetlen zeneiségét, az iróniát, egy nagyon szép szöveget szerettem volna, olyat, ami az én világomban nagyon szép. Amikor megjelent a könyv, átutaztam Szegedre, ott már lehetett venni. Szereztünk egy-két példányt a könyvből, nem mertem kinyitni, itt-ott beleolvastam, és akkor is csak a hibákat vettem észre benne. Aztán valahogy nem foglalkoztam vele, majd amikor újra fel kellett lép-nem, elkezdtem keresni részleteket, mit olvashatnék fel. Bele-beleolvastam, és hihetetlen nagy és pozitív élmény volt a regénnyel való

találkozás, eddig ilyet nem tapasztaltam. Mindig csak borzalmas élményeim voltak, csak szenvedtem. Először éltem meg azt, hogy akárhol elkezdtem olvasni, jó érzésem volt. Az irónia engem is meglepett. Nagyon örültem, hogy Misi ezt pontosan megérezte. Azt hittem, hogy tragikus, síró könyvet írok. Voltak ilyen élményeim a nyomozókkal, a vallatókkal, a kihallgatásokkal, és ezt akartam megírni, ezt transzformáltam át. Azt hittem, hogy ez egy sötétebb könyv. Mostanában ülök és akárhol olvasom, mindig a zenét hallom, azt, ami engem érdekelt, amit el akartam élni. Ilyen értelemben különös dolog született. Ezek a gyümölcsösládák, melyekben a dossziék, papírok, noteszek voltak. Arról szól a könyv, hogy ez a kötet a regény előszava. Nem is kicsit meg lett húzva, nagyon vastag kötetnek kellett volna legyen, vastag is, csak vékonyabb a papír. Ez egy előszó, annak az előszava, amit a rendőrség majd elvisz. A haláltól való félelmemben írtam meg, a rendőrök ezt találták meg. Mindenfajta szöveg van benne. Próbáltam megmutatni, hogy ez a kisebbségi tébláboló figura a határzáron innen téblábol, hadonászik, úgy néz ki, mint a migránsok forgalmistája. Van egy szövegrész, amit szeretek: egy nagy orosz balett-táncosnőről írok benne. Valahol azt hallottam, hogy az a nő, akit látunk Berlin eleste napján, amikor vonul be a hadsereg, egy forgalmista. Kisült, hogy ezt a nőt ugyanúgy hívják, mint a legnagyobb orosz balett-táncost. Elkezdtem foglalkozni az életével, és én is így hadonásztam összeviessza, amikor jött ez a nagy migránsáradat. Ilyen áttételekkel próbálok írni erről. Ezeknek a gyümölcsösládáknak az illata átjárja ezeket a kéziratokat, és az irónia mellett van egy ilyen édes, fanyar íze is a szövegeknek.

– Hát igen. Annyit mondanék, hogy amikor könyvbemutató van, akkor kevés olyan író van, aki úgy tud viszonyulni a szövegéhez, hogy továbbírja. Vagyis az, ami abból a bizonyos komplexitásból nem került fényre, az most formálódik tovább. Az Ottóval való találkozások azért élményszerűek, mert a könyv kapcsán egy új művet hall. Továbbíródik, más dimenziókban mutatkozik meg az, ami könyv formájában megszületett. És nem kívülről kommentálódik a mű. Még akkor sem, ha te most meglepődél, hogy vannak belőle jó mondatok.

– A másik nagy élményem az volt, amikor leválnak bennem az alteregók. Sosem szerkesztek szigorúan, hanem lazán, sőt, hanyagul és szabadon. A versírási tapasztalat birtokában írom ezeket. Szépen tetten értem azt, ahogy az alteregó leválik rólam. A könyv elején van egy rész. Mikor először megbetegedtem, jártam egy aranyos orvoshoz,

aki nem engedte, hogy kifizessem a vizsgálatot. Azt mondta, nem, nem, én fiatal koromban verseket írtam, maga volt az eszményképem, engedje meg, hogy ez az első vizsgálat ingyenes legyen.

– *Biztosan nem szorulsz ötletekre, de adnék egy ötletet. Amikor elolvastam a további Csáth-naplókat, eszembe jutott, hogy egy csomó befejezetlen novellája van. Azokat szívesen átadnám neked, mert ha valaki nem ismeri ezeket, akkor nem tudja, hol ér véget a Csáth és hol kezdődik a Tolnai. És az az opus, ami akkor nem született meg, az most valamiféleképpen létrejöhetne.*

– Utoljára a Domboson Nagy József ült mellettem, és akkor azt mondtam, szeretem, hogy ha József mellettem ül és csinál valamit. Most azt kell mondanom, szeretem, ha a Misi mellettem ül.

Kevés idő jut hallgatásra

Tompa Andreával Deczki Sarolta beszélget

– Tompa Andrea egy hosszas turnét követően tudta elvállalni a mai fellépést, hiszen rendkívül elfoglalt az utóbbi időben. Tavaly megjelent az Omerta című regénye, egyetemi tanárként dolgozik a kolozsvári Babeş-Bolyai Tudományegyetemen, valamint a Színház folyóirat főszerkesztője, és emellett rendszeresen jár színházba és író-olvasó találkozókra. Ahogy utána néztem az írói Facebook-oldalán, az Omerta megjelenése óta bejárta Tolnát és Baranyát. Ilyen településneveket írtam föl magamnak, mint Debrecen, Sopron, Szombathely, Göd, Nyíregyháza, Baja – tehát rengeteg beszélgetésen vett részt az utóbbi hetekben-hónapokban. Azt szeretném először kérdezni, hogy mennyire veszi igénybe ez a rengeteg utazás és beszélgetés mint író és mint embert, valamint, hogy tud-e újat mondani még, mennyire vált számára rutinná az irodalmi beszélgetés műfaja az utóbbi időben?

– Szarvas Melinda nem sokkal ezelőtt azt mondta, hogy ez egy ronda kérdés volt... Az embernek nagyon véges az ideje, különösen akkor, hogy ha megpróbál ügyelni rá, és mondjuk sokat tölteni csendben is, és nem csak beszéddel. Egyik kedvenc szerzőmet idézve: amennyi a hallgatás, annyi a beszéd. Vagyis a kettőnek aránylania kellene egymáshoz, mégis nagyon kevés idő jut most nekem a hallgatásra. Azt hiszem, két vagy három ember van ebben a teremben, aki hallott engem beszélni. Mindig új emberek jelennek meg a bemutatókon, akiket újként is komolyan szeretnék venni. Az előbb tisztáztuk, hogy Sacival másodjára beszélünk nyilvánosan, de mennyiszer beszélünk nem nyilvánosan? Azzal, hogy eldöntöm, elmegyek valahova, azt döntöm el, hogy nekem ez fontos, és megpróbálom komolyan venni. Ha fel is idézem, hogy egy-egy kérdésre mit mondtam a múltkor, hiába gondolom a korábbi választ esetleg jónak, lehet,

hogy az itt és most már nem érvényes. Ascher Tamás sok interjúban meggondolja magát, és több interjút vissza is vonta. Korábban nagyon bosszantott ez az attitűd, újságíróként ez idegesítő tud lenni. De megértem: eltelt három hét, meggondolta magát, másként látja a dolgokat. Erre úgy kell tekinteni, mint egy új helyzetre: új emberek előtt beszélek, mást akarnak hallani, mint a korábbiak. Én magam is más vagyok, mint egy évvel ezelőtt, eltelt valamennyi idő a könyv megjelenése óta, mindenféle új tapasztalattal gazdagodtam, ezt újként, igazi történésként kell megélni.

– *Ha már új helyzetről beszélünk, akkor a következő kérdésem arra irányul, hogy jártál-e már Vajdaságban, illetve van-e valamiféle akár élet-, akár kulturális vagy irodalmi tapasztalatod Vajdasággal kapcsolatban?*

– Irodalmi talán kevesebb, de volt már itt írói beszélgetésem. Másrészt nagyon sok olyan színházi előadást láttam, ami itt készült vagy innen érkezett magyarországi, budapesti fesztiválokra. Van egy elég erős benyomásom a vajdasági színházkultúráról, és ha tehetem, mindig megnézem a vajdasági vendégjátékokat. Ha valaki azt mondja, hogy Urbán András a vajdasági Pintér Béla, akkor azt mondom, hogy nem, mert tudom, kiről van szó. Van valamilyen tudásom e térség inkább fiatalabb vagy középnemzedékének a színházcsinálóiáról, és persze Nagy Józsefről is. Az irodalomról talán kevesebb. Ahogy lefordultunk az autópályáról, a kedves kalauzom mesélte, hogy van itt ez a dögfeldolgozó, akkor rögtön eszembe jutott, hogy ahá, itt a referenciális olvasata Danyi Zoltán könyvének. Rögtön emlegettük is *A dögeltakarítót*, amit tavaly olvastam. Itt van a szerző, hallja.

– *Ha már itt vagy, lehetetlen nem szót ejtenünk a színházról is. A regényeid egy részében a színháznak kiemelt szerepe van. Hogyan jutottál el a színháztól a regényig, esetleg van-e átfedés, átkötés a kettő között? Hogyan lettél elismert színikritikusból regényíró? Milyen út vezet egyiktől a másikig?*

– Ha az embernek az irodalom mellett bármilyen más szakmája is van, akkor ezek óhatatlanul összekötődnek abban az esetben, ha nem tartjuk őket nagyon különböző fiókokban, vagy ha nem határoljuk el élesen őket egymástól. Ha mondjuk könyvelő volnék, az is összekapcsolódhatna az irodalommal. Bő tíz éve voltam már színikritikus, amikor megjelent az első könyvem. Számomra olyan sok pontban kapcsolódott össze a színház és az irodalom, hogy ezt nagyon bonyolult volna egy beszélgetés keretében kifejteni. Sokszor gondolkodtam

azon, hogy egyszer meg kellene írni ezt a tapasztalatot. Főleg azt, hogy milyen idézőjeles irigykedések vannak a színház és az irodalom között, mit irigylünk a másiktól, mi az, amit az egyik tud, a másik pedig nem. De van egy praktikus oldala is mindennek: a kritikairással szereztem valamennyi írásgyakorlatot. Egy általam sokra tartott fiatal szerző interjújában olvastam, hogy otthagyja az irodalmi pályát, nagyon dühösen azt mondta, nem lehet belőle megélni. Milyen dolog az, hogy valaki másfél évig ül egy szobában, dolgozik egy könyvön, és utána ezt a kritika sem honorálja, az írás nem jelent semmilyen életpályát vagy megélhetést. És ilyenkor nyilvánvalóan arra gondolok, hogy nem másfél évig kellene egy regénnyel együtt élni, hanem sokszor négy-öt évig is, és ugyanaz a nem honorálás van a végén, vagy elképzelhető, hogy ebbe fut ki a történet. Egy fiatalemberrel szemben, aki a húszas évei elején elkezdett publikálni, voltak könyvei, és – most rossz szavakat fogok használni – evvel akarta megcsinálni magát, én ezt a „megcsinálom magamat” a színházkritikával már egy picit kipipáltam, és nem kellett annyira nulláról indulnom. Vállalhattam azt a kockázatot, hogy talán nem csinálom meg magam, vagy írok valamit, ami nem jut el a kiadásig vagy teljesen visszhangtalan marad. Egy első könyvnek hatalmas esélye van a totális visszhangtalanúságra. A kiadóm azt mondta, hogy az első könyvtől csak a második könyvnek van nagyobb esélye a totális visszhangtalanúságra. Mivel látok fiatalokat, ezzel biztatnám őket: bátorításképpen mondanak hasonlóakat a kiadók, és aki ezt túléli, az még mindig írja a saját mániáit. Közben nagyon sokat tanultam a színháztól. Sokszor nagyon fapados a magyar színház, és sokszor nagyon unalmas is, ritkán izgalmas. Ám gyakran járom a világ színházi fesztiváljait, és láttam igazi, nagyszabású, klassz, bátor kortárs művészeti alkotásokat. Ha netalán képzőművészettel, zenével vagy bármi olyan mással foglalkoznék, ami a kortárs művészethez tartozik, onnan is nagyon sok bátorságot lehet meríteni. Látni azt, hogy mik a nagy művek, milyen tétjeik vannak, mitől radikálisak, milyen kockázatokat vállalnak, mit jelent megbukni. A színházban az ember sokszor látja a bukást. Nagy tanulság volt, hogy mit jelent, ha megbukik valami: nagy gondolatok, nagy intézmény, nagy költségvetés – és nagy bukás a vége. Nem szeretem az ihletforrás szót, mert ez nem így működik – nem valami olyan, amit az ember bedug az áramba és a végén kijön a szentlélek, és megy a meló. Valami olyasmi ez, ami kockázatosabb módon viszonyul a világhoz. Az úgynevezett irigykedéseimben – amit azért is mondok

el, mert így legalább kibeszélem, és biztos vagyok benne, hogy nem fogom megírni, vagy csak életem alkonyán, amikor nem jut eszembe semmi –, tehát az irodalom tudja irigyelni a színháztól azt, hogy az utóbbinak milyen hihetetlenül közvetlen hatása és kapcsolata tud lenni a közönségével, olyasmi, amit az irodalom csakis a legkritikábbb esetekben tud elérni. Az irodalomból hiányzik az a performatív elem, az az élő kapcsolat, ami a színházban eleve megtalálható. Ezt a közvetlen megszólítási módokkal kerestem a magam módján.

– Ezt én is hasonlóan látom. Hiszen amennyire rálátok, a kortárs magyar irodalomban az írók, a kritikusok és a kiadók mindent megtesznek azért, hogy az írók minél látványosabban, minél élményszerűbben jussanak el a közönséghez, képes, zenés és táncos programokkal próbálkoznak, de nyilván nem tudnak akkora hatást elérni, mint egy-egy színdarab. A színházról még csak egy rövidet szeretnék kérdezni, amibe bele is kezdél már az előbbieken. Hogyan látod színikritikusként, színházi emberként a kortárs magyar színház esélyeit, és hogyan látod mindezeket mondjuk az erdélyi színház lehetőségeihez, potenciáljához képest? Illetve hogyan pozicionálható a kortárs magyar színház az előbb említett nagy fesztiválok, nagy rendezések tükrében?

– Kellemetlen mondatok jutnak eszembe... A magyar színháznak sokkal jobb korszaka is volt, és most nem is a hetvenes évekre gondolok, hanem arra, amit már én is láthattam. Azt gondolom, hogy jelenleg elég bátortalan színház van Magyarországon. A nagy intézmények rettentő óvatosak, csakis nagyon kicsi művészi kockázatokat vállalnak. Alig vannak kortárs darabok, sokkal több adaptációt láthatunk a színházban, és ez bizonyos értelemben tök jó, mert valahol az adaptáció is kortárs szöveg. A fiatal alkotók úgymond egy „gyárba” tagozódnak be, mert a 2010-ben meghozott színházi törvény ellehetetlenítette őket. Magam a független színházi kuratórium tagja voltam, és testközelből láttam ezt a folyamatot. Ki is rúgtak minket 2010 őszén, Szócs Gézától kaptunk elbocsátó levelet. Nem mesélem el a sztorit, persze várható volt. A független szcéná rettenetesen ellehetetlenült és felhígult, és ebben látom az igazi gyengeségét. Ma már nem tudna létrejönni egy Krétakörhöz hasonló társulat. Az a csoda, ami a Krétakörben megtörtént 1999-től mondjuk 2008-ig, ma nem tudna megszületni, nem látok alkotóerőt és lehetőségeket. Szétforgácsolódott a szcéná, nincs kellő ereje. A Pintér Béla Társulat az idén decemberben lesz 20 éves. Ehhez az kellett, hogy legyen egy 20 éves

svung, ott van repertoárszerűen 15 darab, amit orrba-szájba játszottak ahhoz, hogy talpon maradjanak. Ehhez egy igen erős repertoár kell. Nem tud az a fajta működés megtörténni, hogy létrejön egy társulat és a darabjai csak úgy, szinte spontánul pörögnek. Nagyon kicsi, sok érdekes dolog van, ilyenek például a lakásszínházak. De ezek annyira apróságok, hogy sokszor lecsúszom róluk, mert egy-egy előadást mondjuk összesen háromszor játszottak, és máris kifogytak a költségvetéstől. Erdélyben tulajdonképpen ugyanez a merev strukturális rendszer működik, és ha lehetséges, a magyarországinál is rosszabb és merevebb. Nem ennyire átpolitizált a felépítménye, de ugyanilyen tekintélyelvű vezetés jellemzi: harminc éve ül valaki a székekben, és már kipállott alóla minden, nincs művészi ereje. Tompa Gábor Kolozsváron 28 éve színházi vezető – nem lehet valaki ennyi ideig vezető, ez nem működik. Ott is azt érzékelem, hogy a független szcéna gyenge, de a kulturális együttélés okán vannak izgalmas előadások: többnyelvűek, román–magyar, román–magyar–angol stb. De egyáltalán nem vagyok optimista a magyarországi színház kapcsán.

– *Egészen röviden kérdezném meg azt, hogy szerinted mennyire rengette meg a #metoo-kampány a színházi világot?*

– Semennyire! Nagyon haragszom, és ha valami igazán dühített az évadban, akkor ez az. Felháborító, ahogy a #metoo-kampány elhalt Magyarországon, és a közeg viszonyulását is kiábrándítónak látom. Ez mutatja meg a legjobban a közeg reménytelenségét. Nem mertek kiállni az emberek. Az intézmények pedig nem tudtak viszonyba kerülni a közönségükkel, nem tudtak a nyilvánosság előtt öntisztulást végrehajtani, nem tudtak megbeszélni a történeteket. Arra voltunk meghívva, hogy megnézzük a maszkot, hogy elhitessek velünk, hogy vagy nem történtek meg ezek a dolgok, vagy hogy meghallgassuk, hogy „a mi színházunkban semmi hasonló nem volt”. Erre soha az életben nem lesz semmilyen garancia. És persze ezt mi elfogadjuk, de az ilyen helyzetek kezelésére nem lett semmi kidolgozva, az egész hullám nem lett átbeszélve. Nem sokkal a #metoo-kampány fellendülése előtt készítettem egy hosszú interjút Sárosi Lillával, akkor mélyebben megismerhettem, mint előtte a színpadról. Hihetetlen, ami vele történt, és az is, ahogy nem fogadták el azt, hogy bátor tettet hajtott végre, amikor a bántalmazásról beszélt. Ennek egy lavinát kellett volna elindítania. Mindez nem történt meg. És az, hogy Marton László ismét rendez: tulajdonképpen egy kicsit büntiben volt, most meg megy tovább minden, esténként 1200

ember megy a Vígszínházba... Írtam egy publicisztikát a kolozsvári színházban történt bántalmazási történetről, az a történet egy picit másként alakult, mint a fenti. Az előadás premierjének a szünetében a rendező bántalmazott egy színészt, az ügyelő pedig úgy érezte, ki kell hívnia a rendőrséget. Ez az előadás azután eljutott a POSZT-ra, a Pécsi Országos Színházi Találkozóra, ahol három díjat is nyert. Ez ma Magyarország. Ha valamitől úgy érzem, hogy a dolgok reménytelenek, akkor és most a választott miniszterelnökünk nevét nem akarom kimondani, ettől reménytelenek: jóvá van hagyva minden, folyamatosan megerősíti önmagát ez a hegemonia, ez a status quo, nincsenek olyan repedések, ahol be lehetne férközni és valahogy belülről szétszedni a rendszert. Siralmasnak érzem a helyzetet. Büszkén mondom, ez a reklám helye: a júliusi *Színházban* egy tanulmányt közlünk a #metoo-kampány elhalásáról. Fontos volt számunkra az is, hogy elvarrjuk azokat a szálakat, amik megtörténtek vagy nem történtek meg, hogy tisztázzuk, milyen lehetőségek mellett mentünk el. Azt gondolom, a #metoo-kampány elhalása ahhoz vezet, hogy az áldozatok megbélyegzettek maradnak, az intézmények megőrzik a hihetetlen tekintélyüket, a dolgok egyfolytában újragenerálják magukat, és nem tud elkezdődni az elengedhetetlen tisztulási folyamat.

– *Tegnap este a hungarofuturista szeánszon jelentették be a résztvevők, hogy hamarosan majd elkezdődik egy megtisztulás. Nemes Z. Máriót tudnám idézni, aki azt mondta, hogy ez az irányzat fogja elhozni a megtisztulást. Te viszont nem tartozol azon írók közé, akik folyamatosan szükségét érzik a közéleti kérdésekben való megnyilvánulásoknak, aki petíciózik, aki tüntetéseken beszél.*

– Beszéltem tüntetésen! Schilling Árpádot kötelességemnek éreztem így is támogatni. Nem nagyon hívnak ilyen eseményekre, olyan még nem volt, hogy elhívtak, de nem mentem volna. Ott is volt legalább huszonöt ember...

– *Ez jellemző a magyarországi tüntetésekre. És az előbbi mondataim mellett, ahogy azt a korábbi történet is igazolja, ha úgy érzed, hogy mégiscsak szükség van a kiállásodra, akkor igen markáns gesztusokat és nyilatkozatokat teszel. Végigpörgettem a közösségi oldali bejegyzéseidet, amelyekben több szolid, árnyalt és disztingvált állásfoglalásod is olvasható, ezekben nincsenek nevek, személyek, pártok és a többi kimondva, csak egy követhető értékrendet közvetítesz. És akkor is azt vettem észre, hogy több komment ezeket is pártpolitikai állásfoglaláshoz köti. Azt szeretném*

kérdezni, szerinted egy írónak mennyire kell mérlegelnie, hol és hogyan szólal meg, hogy esetleg evvel elveszít vagy nyer olvasókat? Hogyan él meg egymás mellett a közéleti és az írói szerep? Nagyon hülye kifejezéssel élve, amelyről már a nyolcvanas években is azt reméltük, hogy elfelejthetjük: mi a helyzet az író felelősségével, az értelmiség felelősségével? Ez talán manapság sajnos újra terítékre kerül a maga dobszagával és a ráarakódott porral együtt. Hogyan rendezed le ezeket a kérdéseket magadban?

– Úgy érzem, nagy az elvárás az írókkal szemben, hogy megszólaljanak bizonyos dolgokban. Azért pont az írókkal kapcsolatban merül fel ez, és nem mondjuk más művészeti ágak képviselőivel szemben, mert az írók nem kötődnek intézményekhez. A színészek, a filmesek intézményekben dolgoznak, meg van kötve a kezük. Egy-két kivétellel nem látjuk azokat a filmeseket, színházi embereket, akik ezt felvállalják. Schilling Árpád kivételes ebből a szempontból, ő úgy érzi, hogy független és a maga nézőpontjából bármihez hozzászólhat. Az írók is függetlenek: a kiadók vagy kiadják a műveiket, vagy nem, az olvasók megveszik ezeket vagy nem, persze a valóságban ettől kicsit bonyolultabb a helyzet. Igazából nem érzékeljük és én sem érzékelem azt, hogyan szólalunk meg, veszítünk-e vagy nyerünk ezáltal olvasókat. Tegnap este láttam a *Billy Eliot* című musicalt Pesten, ugyanis egy német lap megkért, írjak az előadás körül kialakult sztoriról, aminek az az alapja, hogy a *Magyar Idők* című pártlapban megjelent róla egy feljelentő kritika. Ennek a szövegnek ugyanis ez a műfaja, a feljelentő kritika a harmincas és az ötvenes meg a hatvanas évek magyar sajtójában is fontos műfaj volt. A nézők egyébként üdvözléssel fogadták a musicalt. Azt gondolnánk, hogy ennek az ominózus kritikának a megjelenésére – ami igazából azt mondja, hogy ha elviszed a gyereked a *Billy Eliot*-ra, akkor „buzi” lesz, s mindezt hosszasan kifejti – az emberek valamilyen szolidaritást érezvén elkezdenek járni az előadásra, amiből egy hosszú sorozatot játszik az Erkel Színház. De nem! Fel kell függeszteni az előadások egyharmadát. És ez azért meglepő, mert személyesen én is azt gondoltam, hogy ez a kritika hosszú távon pozitív eredményt hoz majd. És nem. Az emberek elhiszik a propagandát, és tulajdonképpen ezt más szempontból már ismerjük. Ám ha konkrétan ezt a helyzetet vesszük górcső alá, én erről teljesen mást gondoltam. Nem ismerjük a közeget, ezt akarom mondani. Nincs tudomásunk arról, hogy milyen hatása van annak, amit mondunk. Nem a box office-ra gondolok, hisz mi nem színházi előadásokat mutatunk be, hanem könyveket adunk el. Egyet tehe-

tek: nem gondolok a következményekre. Ezt szoktam tenni. Elvesztettünk öt olvasót: nagyon sajnálom. Megnyertünk tízet: köszönöm szépen. Azzal lehet számolni, hogy ha elnyomom magamban azt, amit ki szeretnék mondani, az sem rövid, sem hosszú távon nem jó. Így egyre inkább azt érezném, hogy megfelelek annak, aminek nem akarok megfelelni. Ha van valami mondandóm, elmondom. De azért nem szoktam többet beszélni, mert maga a beszéd mint olyan is inflálódik – most épp mi is ezt tesszük. Nincs annyi nagy gondolatom sem, hogy állandóan állást foglaljak különböző kérdésekben – és ezzel nem azt akarom mondani, hogy ha megszólalok, akkor az valami nagy dolog, az valami más. Amikor személyesen hozzá tudok tenni valamihez, akkor megszólalok, és nem törődöm a következményekkel. Egy félténivalóm van Magyarországon: a *Színház* folyóiratnak a főszerkesztője vagyok. Egy alapítvány adja ki, de a Nemzeti Kulturális Alap támogatásából élünk, hogy értsük az összefüggéseket. Ezt féltém, de mást nem félték. Szeretnék vigyázni erre a lapra, de annál jobban nem tudok vigyázni rá, minthogy a jó lelkiismeretem szerint csinálom.

– *Tavaly ősszel kaptál egy rangos lengyelországi irodalmi díjat A hóhér háza című regényedért. Szeretném kiemelni, hogy a művet Anna Butrym fordításában ismerhette meg a lengyel közönség. A pályázat kiírása szerint a díjra olyan műveket jelölnek, amelyeknek kultúráközvetítő szerepük van, a társadalom számára fontos problémákat járnak körül, s ezáltal gondolkodásra készítetik az olvasókat. Több országból, például Bulgáriából, Horvátországból, Csehországból is jelöltek könyveket. Mit gondolsz, miért pont a te regényed kapta meg az elismerést, és miért tartotta méltónak a zsűri a munkát arra, hogy gondolkodásra készítse a lengyel olvasókat?*

– *A hóhér háza* a hetvenes–nyolcvanas évek romániai diktatúrájáról szól. Amikor a fordító elkezdte a munkáját, és amikor egy kicsi lengyel kiadó a megjelentetés mellett döntött, akkor a lengyelek még politikailag teljesen máshol voltak. Azt mondhatnám, hogy egyszerűen a lengyel valóság fordult a könyv alá. A könyv bemutatója körüli napokban voltak Lengyelországban az abortusztörvény újabb szigorítása elleni tüntetések, az úgynevezett fekete női demonstrációk, sok-sok ember vonult az utcára. Ebben a könyvben van egy abortusztörténet, és a kiadó – nyilván nem véletlenül – pont ezt a szövegrészt tette a fülszövegbe. A regényt majdnem tíz évvel korábban írtam egy más valóságról, egy másik kultúráról, egy másik nyelven, magyarul. A hetvenes–nyolcvanas évek Romániája olyan furán találkozott akkor

a lengyel jelenkori problémákkal, hogy a könyvnek lett egy új valósága. A lengyelek egyébként is elég jó olvasói a magyar irodalomnak, de abban a helyzetben tényleges olvasói is lettek, mert a könyvben a valóságuk nyilatkozott meg előttük. Az első lengyel interjú első témája pont az abortusz történet volt. Az ember a magyar nyelvű közegeben sem érzékeli, hogyan fogadják be a könyvét a magyar olvasók, ugyanez egy fordítás esetében: egy másik ország, egy másik nyelv, egy másik valóság – mintha a Holdon járnánk. És ezen magam is elcsodálkoztam. Ez indította el a könyvet az útjára, két baloldali lengyel napilapban is remek kritikákat kapott, s egyszer csak lettek olvasók. Ennyi magyarázatot tudok fűzni hozzá, de számomra ez továbbra is egy megmagyarázhatatlan csoda.

– A szóban forgó regényt még viszonylag frissen, nem sokkal a 2010-es megjelenést követően olvastam, s már akkor megvolt a benyomásom arról, hogy maga alá gyűri a valóságot. Ebben mi is benne vagyunk, ha nem is ennyire kiélezetten, de hasonló folyamatok elszenvedői vagyunk mi is, mint A hóhér házában az a leányzó. Nagyon szépen írod meg a regényben, s ez volt számomra az egyik legmegkapóbb, ahogyan a hatalom beszűremkedik, betolakodik a személyiség, az emberek közötti viszonylatok legintimebb szféráiba is, ahogy a testet is megpróbálja maga alá gyűrni, és nem csupán az abortusz tilalmán keresztül. Van egy szemléletes kép a regényben, amikor a főszereplő leány részt vesz a nagyvezér születésnapjára készített iskolai élőképben. A lány viseli magán a nagyvezér száját, mintha ez a száj beszűremkedne a testébe, minthogyha becsámcsogná őt. Érzékletesen fejezi ki azt, hogy a hatalom betolakodik a testiség legintimebb szféráiba is. Ha nem is ennyire kiélezetten, de a többi könyvedben is hasonló problematikák merülnek fel: hogyan lehet a hatalmi viszonyok között kisémberként egzisztálni, mit tehet a történelem malomkerekei közé keveredett kisémbert. Miért foglalkoztat ennyire a téma, tudnál-e esetleg másról is írni, mint arról, hogyan próbálunk Európának ezen a felén élni és túlélni?

– A hatalomnak mindig nagyon hasonlóak a technikái, eljárási módszerei, a gondolkodása – ezt Michel Foucault elég jól megírta, és azt is, hogyan próbál uralkodni rajtunk fizikailag és testileg is a hatalom. Ahogy most leírtad a szájmetafora történetét, hirtelen az is eszembe jutott, hogy számomra a hatalomnak van valamiféle pedofil jellege is: a kommunista hatalom nagyon szerette a gyerekeket, mindig gyerekekkel vonultak fel és alá. A gyerekek uralhatóak, megsze-

rezhetőek, a hatalom dönti el, mit tanít nekik, hogyan öltözteti őket, teljesen maga alá gyűri és irányítja a fiatalokat. Én is egyenruhában jártam legalább tizenkét évig. Miért foglalkoztat ez annyira? Nem tudom, van-e egyáltalán más témám, de vágyom arra, hogy valami hatalommentes regényt írjak – bármit is jelentsen ez. De ha visszagondolunk, visszagondoltok a saját családokra, ebben a térségben, legalábbis ahonnan én jövök, több nemzedékre visszamenőleg nagyon sok diktatúratapasztalatot hordozunk. Bennünk él az elnyomásnak a családi, a nemzedéki tapasztalata, és ebben van egy idézőjeles „genetikai örökség” is, egy viszonyulás, ahogyan látjuk a szüleinket, nagyszüleinket a hatalomról, a kontrollról beszélni, ahhoz viszonyulni, együttműködni vele, azt valahogy kezelni, alámenni vagy valamilyen módon ellenállni. E létmódokat gyakran váltogatjuk. A mai létezésben sokkal függetlenebb vagyok, mint a hőseim. És ez a függetlenség is fontos tapasztalat: hogy tud létrejönni, hogyan tud ellépni a hatalomtól, hogyan maradhat az ember, és ezt hangsúlyozom, valamelyest független. Most valóban arra vágyom, hogy kilépjek a 68-as hatalmi viszonyokból – azért 68-as, mert a foucault-i gondolat mindig mindent a hatalom felől értelmez –, ettől már valóban el szeretnék valamelyest távolodni.

– Az Omerta című regényedben négy magatartási modellt kapunk arra vonatkozóan, hogy hogyan tud élni a kisember a hatalom által megnyomortva, életlehetőségeitől megfosztatva, az életét derékba törve. Talán Kalit érinti legkevésbé a körülötte zajló történelem. Takáts József karriertörténetnek nevezte az ő történetét, tehát egy alulról jövő, kevés iskolát végzett fiatalember, aki a szorgalmának és a tehetségének köszönhetően kiemelkedik. Ugyanakkor ennek nagy ára is van, hiszen bedarálja a párt, és ez el is szakítja a legkedvesebb időtöltésétől, a szerelmétől. Annuska sokkal inkább a bőrén kénytelen érezni a korabeli történéseket, mint Kali, hiszen elveszíti azt az életteret, azt a földet, ahol addig élt és ahol egyáltalán élni tudott. Illetve Eleonórát is említsük meg, akit fogságba ejtenek. És ott van a rózsanemesítő története is. Van-e az említetteken kívül más lehetőség? Melyiket érzed autentikusabbnak, és hogyan tud az ember az említett körülmények között egzisztálni?

– Szeretném azt érezni, hogy az említett figurák autentikusak a maguk terén, a maguk játéklemezén belül, de nagyon másként viszonyulnak a különböző időkhez. Megpróbáltam gondolkodni azon, hányféle időben léteznek ezek a hősök. És közben nyilván magamon is gondolkodom: egyszerre létezők a történelmi időben, ami

nyomokat hagy rajtunk. De ettől függetlenül léteünk valamiféle mitikus időben is a saját nagy történetünkkel és sorsunkkal, amit nem határoz meg a történelmi idő, ami függetlenedni tud az utóbbtól. És az is biztos, hogy ezek mellett sok más idő is van. Engem az idő és az időtlenség, vagy történelmi és mitikus idő foglalkoztat, talán most így nevezném. De lehet, hogy csak amiatt, mert nemrégiben épp egy dolgozatot olvastam Nádas Péter időkezeléséről, és ez befolyásolt. Nem tudom, hogy sorsokról vagy életekről beszéljünk ezen esetekben, de nyilván az a szerencsétlenebb, ha valaki teljesen alámerül a történelmi időnek, ha nincs egy olyan időrés, egy mitikus idő, amiben, és nem azt mondom, hogy felülemelkedik, mert akkor hierarchizálnánk, hanem, mondjuk, el tud lépni az említettektől. Egy olyan idő, amiben megadatik neki az, hogy függetlenedjen a fojtogató időktől. A két véglet valójában az a két hős, aki egyáltalán nem tud függetlenedni, megpróbál együttműködni ezzel az idővel, nem azt mondom, hogy érteni akarja, hisz ennek nem is érzi szükségét. És az, ami ezen teljesen kívül létezik, annak tulajdonképpen két verziója van: a mindig ugyanúgy zajló személyes élet – a Kali élete, a cselédtörténet – és a másik, a szerzetesélet. Utóbbi inkább valamiféle ciklikus időben van, hiszen egy szerzetes számára az idő eseményei mindig ismétlődnek a hitének megfelelően. Nem tudom, melyik a sikeresebb, ezt a döntést inkább az olvasóra bízom. Az utóbbit biztosan nehezebb széttagozni: aki nincs benne a történelmi időben, azt nehezebb elnyomni. Aki túlságosan rátapad a történelmi időre, az könnyebben elbukik. A „kisember” szóhasználatával viszont nem tudok azonosulni: ugyanis azt gondolom, hogy mindenki kisember, nincsenek szó szerinti nagy emberek. Őket legalábbis még nem tudtam megnézni közletről, mert megtalálni se sikerült őket. Engem csak ez a nézőpont érdekel, az emberi nézőpont.

– Az ismétlődéshez visszatérve: én Kali és Eleonóra figurájában láttam két, bizonyos értelemben véve szélsőséges magatartási formát. Az ismétlés és az időbe való belevettség Kali számára azt jelenti, hogy folyamatosan meséket mond, paszulyt főz, belevész az oikosz, az otthon világába, amiben neki mint nőnek egyáltalán léteznie lehetett. Eleonóra pedig megpróbál kiszakadni mindemből. Megpróbál valamiféle transzcendenciába, és kimondom ezt a szót, menekülni. Tehát mintha Eleonóra, vagy világi nevén Rózsika magatartásában valamiféle menekülés rejlene, hiszen a regényből kiderül, hogy az apja verte és emiatt lett fél lábára sánta. Számára korán világgossá vált, hogy ez a világ nem tartogat túl sok boldogságot és

menedéket, s mintha az Istenhez, a hithez való fordulása valamiféle menekülés lenne. Vagy rosszul látom?

– Nézhető így is. Nyilvánvalóan azért vontam Eleonóra nővértörténetébe olyan motívumokat, amelyekből a szerzetesi hivatás egy pszichológiai olvasat is összerakható, mert ez a tipikusabb olvasat, és nemcsak a regényé vagy ezé a figuráé, hanem az egész szerzetesi életpályáé. Hiszen gondolatok bele, ha egy gyerek fiatalon azt mondja a szüleinek, hogy szerzetes szeretne lenni, akkor a szülő először arra gondol, hogy úristen, mit rontottam el, és nem azt gondolja, esetleg csak nagyon ritkán látja úgy, hogy mekkora kegyelem, hogy a gyermekemet felajánlhatom Istennek. A szerzetesség pszichológiai olvasata ma sokkal inkább kézenfekvő, de ezt a márt kivenném ebből a mondatból, valószínűleg mindig is így volt. Nem ezt az olvasatot akartam megírni, de kicsi jeleket azért elhelyeztem, amelyből kirajzolódik ez is. Ma nehéz úgy megírni egy szerzetesi figurát, hogy az olvasó elhiggye, létezhet ilyen választás, és ennek a választásnak nem feltétlenül az az oka, vagy nem az az egyetlen oka, hogy valaki ezt a világot kudarcnak tartja és el akar menni innen. Több tucat szerzetesi életrajzot és önéletrajzot olvastam. Saját maguk leghitelesebb elbeszélői azok az emberek, akik pontosan arról beszélnek, hogy a választásuk nyomán milyen erős kötődés alakult ki bennük a világhoz. Tehát nem leszakadtak róla, hanem másféle módon csatlakoztak rá. Lehet, hogy nem tudtam elég jól megírni ezt a szövegrészt, illetve ezt az olvasatot. De azt gondolom, hogy a szerzetesi hivatás ma és valószínűleg mindig legitim döntés akkor, ha visszacsatol a világra, ha nem kivisz, hanem bevisz, nem kikapcsol, hanem bekapcsol.

– Most egy olyan kérdést teszek fel, amit egy korábbi beszélgetésünkön már hallottál tőlem. A kérdés a rózsákkal kapcsolatos. Ennek itt és most azért van különleges súlya, mert a körünkben van egy szerző, akinek szintén meghitt kapcsolata van a rózsákkal. Akkor is azt kérdeztem tőled, hogy nem féltél-e hozzányúlni a témához? Rózsáról írni – úristen! Hibetetlen kultúrtörténeti háttére van a témának, a fél világirodalom a rózsáról szól. Nem féltél-e belekezdeni a témába, nem gondoltad-e, hogy ehhez már ezerszer fordultak más szerzők, ezt már megírták ezerszer, ez már elkopott?

– Egy kicsit messzebbről kezdem: szerintem regényt írni is úristen, és szerzetest írni is eléggé úristen, és az főleg úristen. De mindig, amikor olyan figurát vagy témát, mondhatnám azt is, tudományágot – mert az orvostörténet is eléggé úristen volt a második könyvem-

ben – választok, amelyben nem vagyok teljesen járatos, akkor érzem, hogy vékony jégen lépkedem, ahol óvatosan kell haladni, azt nagyon meg kell alapozni, igénybe kell venni bizonyos segítségeket. És ti valószínűleg jól értitek ezt a mondatot, a kisebbségtörténeti anyagokkal dolgozni is eléggé úristen. Annyira sok diskurzus és nézőpont létezik, olyan finom, bonyolult történetek vannak, amiket csakis nagy gondal, fokozott alapossággal lehet érdemben kezelni. Tulajdonképpen kétszer dolgoztam ilyen anyaggal, az egyik a rózsanemesítés, a másik az orvoslás. Az orvostörténet az még hagyján, de a sebészet és társai elég konkrét és létező valamik, ahol az ember könnyen lyukra futhat. Törekedtem bizonyos dolgok megértésére, és azt is elfogadtam, ha valamit nem sikerült megértenem. Azt gondolom, nem spórolom meg a munkát a megértésen, a gondoláson, a tanuláson, de bizonyos tudás híján sokszor hiányzik az, hogy az ember összerakjon valamely dolgokat. Ez egyszerre érvényes a történetiségre meg a technikára is. Nagyon ritkán, de mégis merek leírni olyasmit, amit nem értek. Ezt azért merem megtenni, mert sokszor olvasunk olyan dolgokat, amit nem értünk meg teljesen. Ha egy cikket olvasunk, csomó mindent nem fogunk megérteni. Miért feltételezzük, hogy a regényben mindent száz százalékgig abszolút érteni kell? Amit el kell hitetni ezen alakok esetében, az az, hogy ők értik, ők valódi profik. Nem azt kell elhítenni, hogy az író a profi, hanem azt, hogy igazából a karakter a profi. Bizonyos témákban általában három-négy úgynevezett szakelőolvasóm van, akik segítenek nekem, kijavítjuk az alaphibákat, de ettől még maradhatnak benne problémák. Az is érdekes, hogy gyakran nem a tőlem idegen témákban tévedek, s ez íróként nagy óvatosságra int. Színházi tanszék docense vagyok, és a második könyvemben egy színházi szarvashibát vétettem. Ilyen esetben az ember azt hiszi, hogy tudja, és nincs az a meló, hogy ötször, tizenöt-ször átolvasom, megpróbálom megérteni, mi is az a sebészeti technika, amit részletesen le fogok írni, s én valóban szeretem e részleteket leírni. Viszont a számomra otthonos területeken, ahol érzésem szerint vannak ismereteim, tehát ott sokkal nagyobb az esélye annak, hogy tévedek. Furcsa módon a nem tudás a produktív, és sokszor a tudás az improduktív. Nem is pontos ez a szó, inkább kockázatos vállalkozásokra csábít, mert nem ellenőrzöm magam, mert nincs bennem a kisördög, hogy ezt és azt nem tudom. És a harmadik könyvemben, az *Omertá*ban komoly orvostörténeti kutatások után is volt egy orvostörténeti szarvashiba. Az az orvos szakértőm, aki a második könyvemet

olvasta és rengeteget segített, azt mondta, hogy legközelebb szóljak, mert a hatvanas években nem voltak ilyen eljárások. Szóval ez a tanulság. Arra intem magam, hogy ott szükséges a nagyobb óvatosság, ahol azt hiszem, hogy ismerem a témát.

– Aki szövegeket állít elő, az pontosan tudja, miről beszéltél az előbb. De térjünk vissza a rózsához. Miért pont a rózsza?

– Kezdetben volt egy rózsanemesítő, akinek megtetszett a figurája, de valójában a neve tetszett meg inkább. Ő egy kolozsvári rózsanemesítő, aki jelentős műveket hozott létre az ötvenes években a Micsurin-módszerrel. Nekem erről nagyon halvány elképzeléseim voltak, azóta valamelyest gazdagodtam ezen a téren, de mondjuk nem tudnék hibridizálni, hogy úgy mondjam. Megtetszett a Kolozsvári Micsurin szóösszetétel, vagyis az, hogy valaki ilyen néven gyönyörű rózsákat alkot. A csúfnévben összesűrűsödő idő kezdett el vonzani. Ivan Vlagyimirovics Micsurin biológus ma már inkább a múlthoz tartozik, habár vannak kifejezetten átörökíthető gyakorlati. Maga a rózsza pedig az örökléthez tartozik. Nehéz visszaidézni, hogyan alakult ez, azt viszont tudom, hogy egyszer csak elkapott az a féktelen szenvedély, hogy mit is jelenthet megalkotni egy rózsát! Ha egy ember megalkot egy festményt, egy zenét, vagy akár egy könyvet, tehát valamilyen művet – ezt értjük is, meg nem is, de megszoktuk. Egy rózsza megalkotása jóval fizikaibb dolog, a megalkotásának sokkal keményebb törvényei vannak. Miért nem lehet például kék rózsát megcsinálni? Feketét se nagyon. Ezt ma sem értem teljesen, pedig kétszer is elolvastam a vonatkozó szakirodalmat. Elkezdett vonzani a fizikai alkotás. Rózsát alkotni azt is jelentheti, hogy isteni pozícióba helyezni magunkat mint alkotót. Ez egyre jobban vonzott mint idézőjeles foglalkozás, hivatás, vagy nevezzük szerelemnek. Azt mondja jó Décsi Vilmos rózsanemesítő ebben a könyvben, hogy „megszerezhetetlen szépség”, a rózsza is valahogy pont ez. Hiába vágom le, nem lehet megszerezni. Ennek a kifejezésnek van egy múltja is, de csak a tárgyat lehet birtokolni, a szépséget nem. És mégis nagyon bele tud ágyazódni az ötvenes évekbe, ahol a megnevezési bizottságok mindenféle furcsa nevet adnak a rózsának: 1953-ban nevezték el az egyik fajtát Atom Bombnak, de említhetnénk az Öt éves terv rózsafajtát is. Valahol ismét meg tud jelenni a már említett történelmi és mitikus idő ebben a csodában, amihez akkora kultúrtörténeti háttér tartozik, amivel, el kell mondjam, nem is akartam megismerkedni. Ami szembe jött, annak megadtam magam, de nem azzal kezdem a munkát,

hogy beülök a könyvtárba. Szerencsére már csak az utolsó húsz méteren kaptam meg ajándékba Géczi János csodálatos és hatalmas, négykötetes munkáját a rózsza kultúrtörténetéről, de ilyesmivel nem lehet egy könyvet, egy regényt megterhelni, és fölösleges is. Nem erről szól a történet, hanem a rózsák alkotásáról. Ez az örök szépség, amit ez az ember felad, kisodródik, saját magáról nevezi el a rózsát. Micsoda nárcizmus ez? Magamról elnevezni egy rózsát, ez olyan, mintha írnék egy regényt *Tompa Andrea* címmel. Biztosan izgalmas volna. A rózsza nagyon komplex dolog, rengeteg lehetőség van benne, de igazából ez egy végtelenül nagy üres hely is. Például Gertrude Steinnek „*a rózsza a rózsza a rózsza*” sora azt mondja nyelviileg, hogy a nyelv kiürült, a nyelv meghalt azzal szemben, amit ez jelent, amit kultúrtörténetileg létrehozott, ami maga a referencia. Nem tudunk nevet adni az ilyen szintű szépségnek. Amúgy én szeretem ezeket visszafoglalni és azt mondani, hogy álljunk neki még egyszer.

– *Az előbb mondottakra szeretnék visszatérni, miszerint a tudás megterheli a regényt. Ebben a könyvben is rengeteg tudás van a rózsáról, de az előző regényben, a Fejtől és lábtól címűben is, ahogy már utaltál rá. Számomra hihetetlenül izgalmasak a történeti adalékok az erdélyi és a budapesti gyógyfürdőkről, a sebészeti módszerek fejlődéséről, arról, hogy az adott korban mennyi esélye volt a nőknek értelmiségivé, pláne orvosá válni. Látszik, hogy ezek mögött rengeteg kutatás van. Amikor az ember valamit alaposan kikutat, akkor nyilvánvalóan szeretne minél többet belegyömszölni a történetbe, és néha ez már egy kicsit meg is terheli a regényt. Hogyan méred ki, hogyan érzel rá arra, hogy egy ponton meg kell állni, és már nem fér bele több ismeretanyag a szövegbe?*

– Válaszoltál rá, nem eléggé mérlegelem. A második könyvem-ből például rengeteget, nagyjából százhusz oldalt húztam, eredetileg százötvenet akartam, de annyi nem jött ki belőle. Minden erénynek van egy másik oldala is. Az, hogy valamibe nagyon bele tudok szeretni, az valószínűleg jó, mert élő módon tudom előadni az anyagot – legyen az akár orvostörténet, akár rózsanemesítés. Ugyanakkor van egy rossz oldala is ennek: nem érzem a mértéket. Az, hogy engem hihetetlen izgalomba és lázba hoznak a sebészeti és műtéti beavatkozások, és hogy a hőszám milyen típusú nyolcasokat varr a hullákra vagy az élő testekre, elképzelhető, hogy nem pont ennyire érdekes az olvasóknak. Nem érzem eléggé ezt a mértéket. Az *Omertá*ból többet sikerült kihúznom, de abba eleve kevesebbet is írtam, így bizonyos részek kevésbé fárasztóak. Bár olyan kritikát is olvastam, amely kife-

jezetten fárasztónak tartotta a rózsanemesítőt a maga tevés-vevésével. Számomra sokszor ez az ihletnek – és ezt a szót is szeretném visszafoglalni ma este – a tetten érhető jele: amikor az embert valami megmagyarázhatatlanul érdeklí és viszi, az az ihlet. De egyszer csak, írás közben, esetleg a szöveg elkészülte után le kell játszódjon egy másik agyféltekés tevékenység, amikor meg kell érteni, hogy mégis, mivel lehet magyarázni ezt a megmagyarázhatatlan érdeklődést. Ameddig a hősöm egy elbeszélői világban van – ahol orvosol, nemesít, esetleg gyógyfürdőket jár körbe-körbe –, az a szerző izgalmi állapota. De ha nem értem meg, miért érdekes mindez, mit tud hozzáadni a világ leírásához, hogyan helyezi el a világot az időben, akkor az valójában nem fog működni. Nekem valószínűleg evvel a második fázissal van problémám, és ott tapasztalható egyfajta elakadás, ami miatt nem tudok nagyobb önmérsékletet tartani, nem vagyok képes kevesebbet írni, akár enigmatikusabban is. Nagyon szeretem a részletes, kifejezetten fizikai típusú írásmódot, ami egy idő után fárasztóvá tud válni. Bár, mint tudjuk, minden rossz műnek vannak lelkes hívei is, még a legrosszabb műveknek is. Van, akinek ez bejön, másoknak sokkal kevésbé tetszik. Nem érzem azt a mértéket, amit az olvasó elbír. De igazából ki is az a nagybetűs olvasó? Ilyen értelemben nem létezik az a bizonyos olvasó. Olyan olvasóm is akad, aki azon sajnálkozik, hogy milyen rövid lett egy-egy regényem, és kár, hogy már vége is van.

– *Ismét jó végszót adtál, mert pont azt akartam megkérdezni, hogy beszéltünk már arról, hogy nem tudsz regényt írni. Miért nem?*

– Erre van válaszom. Az ember sokszor azt gondolja, addig vonzó a regényírás, amikor csinálja, és a kész könyv már nem az. Ami a regényírásban a leginkább érdekel, az az, hogy az író elkezd kibontani egy világot. Kibont egy falat, aminek a helyén elkezd megjelenni valami – ilyennek érzem a regényírást. Ez remek játék, jó érzés hosszan és sokáig benne lenni. Nem vagyok képes készülő, tehát nem kész műből felolvasni, mert az még nincs meg, vagy lesz egyszer, vagy nem lesz soha. Ám mindenképpen távol van attól az ígértől, hogy egyszer az a világ megszületik. Engem tulajdonképpen ezek a világok azon teljességükben és terjedelmükben érdekelnek, ahogyan a mi életünk is, bocsánat, hosszú, lassú, unalmas és eseménytelen. Általában. Csak kis jó dolgok vannak benne, mint ez a mostani beszélgetés is, de az életünk mégsem nagy drámai fordulatokból áll. Egy rövid regény sokkal kevésbé enged meg azt a tökéletlenséget, amiről én írok. Egy *Nincstelének* ehhez túlságosan is sűrű. Most éppen Mészöly

Miklós *Saulus*át olvasom, és ez a szöveg olyan, mint egy novella, ott nem lehetséges ennyit locsogni, nem lehet ennyi oldalága mindennek. Egy hatszáz oldalas regényben van százötven felesleges oldal – hát jó. A hosszú könyvekben sokszor van csomó fölösleges mondat, és mégis: az is építi a világot. Nem azt mondom, hogy ezek rosszak, hanem hogy lassabb, fölöslegesebb mellékvágányok, plusz színezetet adnak a fősodornak. A rövid könyveknek novellaszerűen precízeknek és tökéleteseknek kell lenniük. Ez a viszonyulás alkati kérdés is lehet, sem gondolkodni, sem beszélni nem tudok ezen a módon.

– *Néhány válasszal ezelőtt azt a félmondatot használtad, hogy „a kritikákban azt olvastam”. Ez azért is ütötte meg a fülemet, mert nem minden író olvas kritikákat. Sokan fennhangon hirdetik ezt, aztán meg kerülő utakon derül ki, hogy mégis olvassa őket, és halálosan megsértődik a kritikaírókra, pláne akkor, hogy ha még díjat sem nyer a munkája. Te hogy állsz a kritikákkal és a kritikusokkal? Nyilván adott olvasnivalót az eddigi munkásságod, és az Omertáról is sok írás született. El szoktad-e olvasni ezeket, megfogadod-e őket?*

– Az első könyvem megjelenése előtt több mint tízéves kritikus munkásságom volt. Én láttam a másik oldalt. Azt az oldalt, amikor boldogtalan alkotók éjjel három és öt óra között leveleket írogatnak a kritikusaiknak, olyan hosszúságúakat, amiket egy kritikus soha nem tud elolvasni. Biztosan ismeritek ezeket a hosszú leveleket. Ezeket nem kell elolvasni, mert már az első anyázós sorból tudjuk, hogy egy életre összevesztünk. Kaptam ilyen leveleket. Nagyon ritkán jött olyan visszajelzés, hogy örültem a kritikádnak, hogy megértetted, amit én akartam. Az emberek mindig arra reagálnak, ami nem tetszik nekik. Ebből megtanultam egy dolgot: bírálatra nem reagálunk. Nincs az a helyzet, amikor az ember válaszol a kritikusának, kivéve, ha pont itt ül mellette és más típusú viszony fűzi őket össze. Ez azonban nem azt jelenti, hogy a kritika ne okozna fájdalmat, ne tudna bántani, hogy nem leszek két napig depressziós valamitől, miközben a szerkesztőm borogatja a homlokom és vigasztal. Benne van a pakliban, hogy az ember bántónak érezhet dolgokat, és hogy rettentően meg is sértődhet. Nem is azt gondolom, hogy ezek a könyvek nem tökéletesek. De akkor miért vagyok annyira felháborodva, hogy ha ezt valaki le is írja, vagy az orrom alá dörgöli? Ha tudjuk, hogy a művek nem hibátlanok, akkor mégis miért fájdalmas, hogy erre valaki rámutat? Azt mondanám, hogy ezzel az árnyékkal kezdtem valamiféle beszélgetést, hogy miért is fáj ez annyira, vagy mit lehet abból tanulni. Magamat

idézem most egy interjúból, ugyanis a Libri-díj kapcsán megkérdez-
ték tőlem, hogy állítólag az írók nem olvasnak kritikát, hogy állok
ehhez a kérdéshez? Szerintem mindenki olvas mindent. Én általában
akkor nem olvasom el ezeket, hogy ha valamelyik könyvemről renge-
teg, már-már túl sok írás születik. Az *Omertáról* tényleg sokan írtak,
van, hogy egyes kritikáknak csak az elejét nézem meg, vagy azt, hogy
hányast adott a szerző a művemre. Van, amit hosszan kell nézni ah-
hoz, hogy kiderüljön belőle valami. Ha érdekes az írás, akkor végig-
olvasom, ilyenek a konferencia-előadások is, amikből sokszor lehet
tanulni. Egy megjelent kritika nyilvánvalóan nem hat a már elkészült
műre, de tud hatni egy következőre. Bizonyos írások hatással voltak a
soron következő szövegeimre. Soha nem írtam ismeretlenül kritiku-
soknak, egyedül a mellettem ülő Deczki Saroltának. Az intimitás és
hatalom témájára született előadásod után azt éreztem, hogy renge-
teget tanultam a szövegedből. A tanulmányodban a test és a hatalom
összefüggéseit vizsgáltad, akkor már a *Fejtől és lábtól* című szövegem
írtam, és hatással volt rá. Az egyik fiatal kolozsvári irodalmár, Szé-
kely Örs tollából született egy írás, amely a második könyvemet veti
össze György Péter Erdély-könyvével az alávetettség, a kisebbségrep-
rezentáció szempontjából. Abban az írásban annyi jó gondolat jelent
meg, hogy biztosan hatással volt rám az *Omerta* írásakor, amelyben
azt kerestem, hogy hogyan lehet a kisebbség kisebbségének a kisebb-
ségét megírni, hogyan lehet megírni az alávetettséget, hogyan lehet
minél jobban kilépni a közös nagy erdélyi olvasztótégelyből, s annak
a kisebbségét is tovább cizellálni. Legutóbb Takáts József tanulmá-
nyában találtam nagyon érdekes gondolatokat az *Omerta* emberábrá-
zolásáról. Nem tudom, hogy ez az olvasmányélményem mire fog hat-
ni, de hátha valamilyen pozitív hatással lesz a továbbiakra. Szeretem
megérteni a kifogásokat és különválasztani a saját sértődésemet attól,
hogy mit nehezményeznek a kritikusok, hogy milyen problémákat
látnak. Megpróbálom megérteni ezeket, de az más kérdés, hogy be-
tudnak-e épülni a szövegeimbe, az már csak egy másik könyvben je-
lenhet meg. Viszont nem tartom el magamtól a kritikát.

– *A nők végtelen kiszolgáltatottságát az alávetés alávetésének az alá-
vetéseként olvastam az Omertában és A hóhér házában is. Ezt Kali még
csak-csak tudja integrálni a maga világába, noha ő is elfut a saját férje
elől. E szempontból talán a legkiszolgáltatottabb Annuska: tizenhat éve-
sen dolgozik a földeken, az alkoholista apja pedig elszedi a pénzét, de még
így is irgalommal és szeretettel gondol az apjára. Ezt olvasva azon hábo-*

rogtam, hogy miért nem lázadnak ezek a nők? És Kali sem lázad a saját sorsa ellen. Holott írsz te lázadó nőkről is: a Fejtől és lábtól orvosnője fellázadt a családja ellen: értelmiségi és orvos szeretne lenni. Miért nem lázadnak az Omerta női figurái?

– Arra utalsz, hogy a tízes években egy tanulni vágyó orvosnő el tud menni egyetemre és azt kell mondja a családjának, hogy nekem ez a hivatásom, és hogy az ötvenes években egy sokkal alacsonyabb társadalmi státusban lévő nő nem tud lázadni. A 19. század elején induló és a 20. század elején, az első világháborúig jellemző emancipációs mozgalomnak olyan ereje és ígérete volt, hogy ha az a lendület, az az ígéret beteljesül, akkor mi most egész máshol tartanánk. Ebben az esetben nem kellett volna elmondanom a korábbi mondatokat a status quóról és a #metoo-mozgalom széthullásáról. De az történt, vagyis azt szűrtem le, hogy az emancipációs és a feminista mozgalom megtorpant, a lendület az első világháborúban megtörik, jön egy konzervatív fordulat, visszaáll egy hegemonia. Az egyenjogúság kérdése az *Omerta* cselekményének az idejében nagyon mélyre megy vissza. A dolgok nem folytatódnak egyenes vonalúan, hanem megtörnek, megtorpantak, vissza kell menni a startvonalhoz. Nincs lázadási mozgalom, nincs minta, ami ellenszegül annak, amit nem fogadhatunk el, amit ki kell kérnünk magunknak, hogyan nem bánhatnak velünk. A mából is ez látszik: nem ott tartunk, ahol 1910-ben. Emancipációs szempontból vált töredékessé a nőtörténet. Azt gondolom, hogy amit meg lehetett írni egy zsidó családból – ez plusz emancipációs lendületet ad a sztorinak – származó női hős történetében 1910-ben, azt már nem lehet megírni az ötvenes években. És akkor sem, ha a kommunista ideológiának van egy látszatokon alapuló erős emancipatorikus jellege. Úgy érzem, hogy visszafordultak a dolgok, és abban a korszakban nincsenek kitörési minták.

Maurits Ferenc

Vasarely-gyakorlatok

- négyzetbe
préselem
intenzív
életem

- minden
porcikám
feketére
festem

- agyam
fluoreszcens
vörössel
frissítem

- leöntöm
magam
ezüstszürkével

és
megmerevedek

•

vállam
azúrkékkel
erősítem
hátamhoz

•

testem
alumínium
háromszögbe
helyezem

•

gerincem
sűrű
sárgával
kikeverem

•

matt fekete
körben
lépkedem
végtelen

•

mellkasom
nikkelezett
vörössel
átszelem

33. (ESZE)

(Regényrészlet)

– És ugyan hallottál-e repülő tehenről?

– Repülő tehenek nincsenek. A Monthy Pythonban sem.

– Pedig én hallottam egyről! – ESZE előre nyerít a történetén.

Arra késztet, hogy biztassam. Ne csigázza tovább az érdeklődésemet, meséljen. Pápká derűsen és magyarul figyel. ESZÉvel, akárcsak Jermával, anyám nyelvén beszélgetünk. – Ez a tehen az égből érkezik, ahogy mondják, derült égből villámcsapásként. Egy dunántúli kis faluban lakó gazda kihajtja a tehenét a rétre, az valamitől megvadul, és felszalad a község szélén lévő meredek partra. Vissza azonban nem tud jönni, hanem ráugrik egy özvegyasszony szalmatető házára. A tehen az ugrás közben beszakadó padláson keresztül a szobában levő tollas ágyra esik, amely a nem várt vendég súlya alatt összeroskad. Ezek után, mint aki jól végezte dolgát, elnyújtott böggéssel búcsút véve, a nyitott ajtón távozik. Sem a házbelinek, sem a tehennek nem esik baja.

Pápká ESZÉvel hahotázik, velük mosolygok, nem mintha élvezném ezt a gyerekeknek való történetet. ESZE valójában látja, hogy a történeténél idősebb vagyok, én pedig azt látom, hogy ő nem tudja pontosan, hány évesnek szeretném tudni magamat.

– Ő ESZE! A magyar költő. A barátom! Amióta ismerem, azóta anekdotázik!

Pápká ESZÉvel állít haza. Mindketten kapatosak, és a börténkából palackgarmadát állítanak maguk elé az asztalra. Jerma elszörnyedve pillantgat rájuk, s miután olajbogyót és túrót tesz az asztalra, visszahúzódik a szobájába. Elfoglaltságot talál magának, menten hallatszik a csipkeverő orsók kopogása.

ESZE hórihorgas, pálcasovány és pápkával egykorú költő. Hosszú a haja, minduntalan a szemébe lóg, s olykor vagy a bal, vagy a jobb tenyerével, mintha legyezőt mozgatna, lesöpri az arcát. Amikor iszik, márpedig sokszor emelgeti a vodkás poharat, s aztán gyorsan a sörösüveget, akkor a szája elől el kell a haját húzni. Pápká azt állítja, amikor bemutat neki, hogy ma jött repülővel, a szeptember 23-ai évfordulóra érkező magyar íródelegáció tagja, és hogy sikerült a Művészetek Palotájában rendezett fogadásról kimenteni. Nézze meg, hogyan élünk. Mit érdekelné ESZÉT a Független Államok Közössége kollektív szerződése azerbajdzsáni aláírásának évfordulója! A közép-európai, a sajátján kívül egy nyelvet sem beszélő költőt, aki éteri dolgokkal bíbelődik. ESZE mindenre legyint, elhessegeti a kérdéseket és a megállapításokat, pedig azok egyre-másra zúdulnak rá. Ugyan mindegyikre ad választ, de poénokat eszel ki, szövicceket gyárt, amelyek érthetetlenek, vagy a felelete szöges ellentétben áll azzal, ami várható. A repülőútról azt állítja, hosszú, Bakuról, hogy behemót város, véleménye szerint a lányokból semmi sem látszik, az írószövetségi program kínosan terjengős, és Judithról, anyáról, nincs semmi érdemleges mondandója. Budapesten dolgozik, vagy máshol, nem tudja, nem érdeklődik iránta, nem találkoznak.

ESZE azért valamennyivel idősebb pápkánál, s ez a délután előbbre haladásával meglátszik rajta. Jobban össze van gyűrve az arca. Valamerre az Alföldön született, vidéken jár főiskolára, s onnan kerül a fővárosba, könyvtárosnak. A napjait azzal tölti, hogy katalógusokat gyárt. A könyvtáros munkaköri leírása szerint minden könyvet a kezébe vesz, de némelyiknek nem csupán a leltározáshoz szükséges oldalait lapozza fel, hogy a megfelelő bejegyzéseket megtegye, hanem a teljes művet átforgatja. Olvasottsága napról napra gyarapszik. Soványsága ellenére kora ifjúságától pocakot nevel, sörhas az, annak minősíti. Neoavangárd alkotó, aki a népszerűségét klubokban, válogatott olvasótársaságokban és alacsony példányszámú folyóiratok szerkesztőségeiben forgolódva alapozza meg, mígnem megjelennek első versei, amelyeket a nemzedéke tagjainak orra előtt meg-meglebegtet. Ezt a nemzedéket a rendszeres kocsmai találkozások és a közös ivások kovácsolják össze. Minél nagyobb ivó valaki, annál nagyobb a hangja, és a rémes viselkedése annál inkább válik szóbeszéd tárgyává. Az ifjak, ahogyan szokás, a személyi igazolványukban hordják a műveik után járó honoráriumról szóló postai értesítéseket, hogy az őket igazoltató rendőröknek bizonyítani tudják, nem köz-

veszélyes munkakerülők, csupán állástalanok. ESZE, hogy vidéki es műveltségét korrigálja és kapcsolatrendszerét szélesítse, olykor, ha a könyvtárból a városban ellátandó feladatot szerez magának, az ELTE-n, az egy egyetem, tartott bölcsészórák némelyikére ül be. Így ismerkedik meg anyával, neki ő Judith, s néhány héttel később közös projektet futtatnak. ESZE – állítja pápká – nagymértékben hozzájárul ahhoz, hogy anya és a neki udvarló pápká a budapesti irodalmi élet ifjúsági tagozatába bejáratossá váljék.

Pápkával barátok. Barátságuk pillére, hogy ESZE orosz szakot végzett, így pápkát könnyen ki tudta segíteni a bonyolult nyelvi helyzetekben. Pápká a feljegyzéseiben felhasznált iratok értelmezésében rászorul a segítségre, napközben felhívja ESZÉT, aki, mintha csak a munkaköre része lenne, a kérdésekre szakszerű válaszokat ad. S a viszonyuk intenzitását az sem csökkenti, hogy a magyar rendszerváltás előtt, az oroszellenes hangulat tetőfokán, ESZE elfelejti az orosz nyelvet, és sem nyilvánosan, sem barátai között nem használja. Hogy érti-e, ha orosz beszédet hall, az is kétséges. Pápká mindezen jót derül, ez az ő, mármint ESZE problémája, neki nincs teendője vele. A barátságuk változatlan. Egy alkalommal, hogy anya munkatársaival a jövedelmekről vitáznak, s nyilvánvalóvá válik, hogy az egyetemeken dolgozók a nyelvismeretük után fizetésekiegészítést kapnak, rákérdez, ugyan neki van-e nyelvpótléka. Jár, persze. Az jár.

Az emlékeikről diskurálnak, egymás szavába vágva tárnak fel általam soha nem hallott eseményeket. Arról, hogy 1988. augusztus 2-án Szigethalmon a magyar katonai vezetés és a szovjet Déli Hadseregcsoport képviselőinek jelenlétében falugyűlésen kéri a helyiek, hogy csökkentsék a katonai gyakorlórepülések keltette zajokat és környezetszennyezést. Politikai felvonulásokról, amelyeken senki sem vehet részt, de valahogy mégis mindent tudnak róla. 1988-ban tízezren tüntetnek március 15-e alkalmából Budapesten. Hogy melyik Diófa utcai vendéglőben lóg le a tányérról a bécsi szelet, s hogyan jelennek meg a romániai koldusok. Lakitelken négyszáz alapító részvételével párttá alakul a Magyar Demokrata Fórum. Novemberben pedig a Szabad Demokraták Szövetsége. Októberben kitör Újvidéken a joghurtforradalom. 88 augusztusában mint találkozik Aradon Grósz Károly és Nicolae Ceaușescu. S novemberben meghal Pióker István sztahanovista. És egyenes adásban miként közvetíti 89 decemberében a rádió a temesvári eseményeket, s hogyan terjed szét a forradalom Romániában. S miként néz ki a legéppisztolyozott

Ceaușescu. A brit sajtó milyen megmosolyogtató hibákkal tudósít az eseményekről, mivel az információikat elsősorban a Tanjug jugoszláv meg az ADN keletnémet hírügynökségtől és a budapesti televíziókból szerzik.

ESZE felidézi a nőket, de erre a témára nem vevő pápká. Arról beszél, bár nem jut eszébe a neve, aki pápká gyerekkori barátja, majd képerkeskedő volt, és a kilencvenes évek kezdetétől a kétezres évig sokat megfordul Budapesten, s utolsó alkalommal nála hagy egy moldáviai üvegre festett Mária-képet. A gyermekét tartó Szűzanya egyik oldalán egy sárga ruhás asszony áll, Mária anyja. A másikon nagy fejű szamár ólálkodik. Hogy ez a szamár azért került-e oda, mert teherhordó állat, aminek a hátán ült a terhes asszony, vagy csökönyös mivolta révén az e világ rosszaságára utal, az eldönthetetlen. Lehet, veti fel ESZE, pusztán az ikonfestő (férfi volt-e, vagy kölykösen pajkos ifjú?) jószága, amelyet meg kíván örökíteni.

– Nyilván meg szeretett volna ajándékozni téged. De hiszen a ti országotok Mária országa!

– Na és mi hasznunk lett belőle? Rég levette róla a kezét – tárja szét a karját ESZE. Önt mindkettőjüknek, s isznak. ESZE ráadás-ként rágyújt, a vodka előhossa belőle – pápká szerint mint bármelyik magyar értelmiségiből – a láncdohányost.

– Vagy tömjén, vagy dohány! – mormogja. A másik rábólint.

Aztán szó kerül a nőkről, a Pipacsról, ahol pompások voltak a csajszi, és ESZE irigykedve tapasztalta, mennyivel nagyobb az ázsiója Ajaznak, mint neki, de valahogyan egyikőjük sem arra számított, amerre veszik az útjukat a mondatok. Látszik rajtuk, hogy valami mellett mindig elhaladnak, csak éppen én nem tudom, és meglehet, ők sem, hogy mi az, amit ekként elkerülnek. Mi lett a digózókkal? S mi lett a sok Tányával, Tamarával, Olgával és Jelizavetával, akik az ideiglenesen a térségben tartózkodó hadsereg tisztjeihez feleségül mentek, hogy aztán berendezkedjenek, ha nem is nyugati luxussal, de a Kárpát-medence legkülönbözőbb országaiból származó, mégis a birodalmi ízlést jelenlévővé tevő, lakótelepi öröklakások egyikébe, a felsőbb emeletre, ahonnan rálátni a laktanyára vagy a gyakorlótérre? Egykor a Szovjetuniót megtámadó magyar sereg délceg ifjai erőszakolják végig a sztyeppék asszonyait, miként teszik azt utóbb a Magyarországot felszabadító Vörös Hadsereg tagjai is, de aztán ezt a feladatot az oroszthonból idetelepedő asszonyok vállalják magukra.

Amikor szóbeszéd tárgyává válik, bár sehol sem nyer bizonyosságot, egyre-másra válnak el hites tiszturuktól az érett, habár molett és gilisztaűző varádics főzetével hajukat kiszőkítő nők, de előzőleg magyar, lumpenizálódott szeretőt kutatnak fel, akit aztán a reájuk hátrahagyott lakásba fogadnak, és anyakönyvvezető elé hurcolnak. A nyugati jólétet választják, a gyerek sem kolonc a nyakukon, hiszen rég fölnevelkedett, feketepiacozik vagy farmernadrágokkal, popegyüttesek lemezeivel felpakolva elment valamelyik otthoni egyetemre, s évente egyszer, műszaki cikkekkel felmálházva látogatja meg a szülőket. És ezek a Kátyák és Szvetlánák népszerűvé teszik a borscsot, a csót és a pirogot, testük túrószaaga jelzi, merre téblábolnak a szupermarket polclabirintusában, állampolgársághoz jutnak, és olykor sikeresen felfrissítik a magyarnak mondott génállományt. Elterjed a szörmebunda, ha tankot nem akar magának tőlük, bárki géppisztolyt vásárolhat, vagy a közvetítésük révén hozzá lehet jutni a nagydobozos, piros kaviárhoz. Valamennyi magyar ünnepségen eredeti orosz pezsgőt szolgálnak fel. Boldogan maradnak itt, rossz sorsukra panaszkodnak, a kíméletlen oroszellenességre, és reggelenként futókaszinú pongyoláktól virít minden egykori tiszt lakótömb erkélye.

– Hm. Mi az a futóka?

– Vidéki kertek szemnek nem való részei befuttatására szolgáló növény. Magról vetik, gyorsan növekszik, és reggel nyíló kék, illetve lila tölcsérvirágait nagyon szeretik dicsérni a ténsasszonyok. Nehogy megkérdézzed, hogy kik azok a ténsasszonyok.

– Persze. Nem felejtettem el. Egykor megmagyaráztad.

– Neked szerencséd volt – emeli a vodkásüveget pápkára ESZE. – Judith jó asszonyod volt. Jött veled.

– És szült egy fiút. Akit itt hagyott.

– Az, hogy itt hagyott, be volt az ügybe kódolva. Csak nem gondolod, hogy itt – mutat ki az ablakon a városra ESZE – le lehet élni az életet?

– Le. Amúgy szar időszakom volt. Mondjuk, értem őt.

– De megverni nem verted?

– Nem sokra emlékszem, miután kitelepítenek minket Moszkvából. Összefolyik minden. Semmi háttérrel lakást keresni? Gyorsan feléltük a tartalékunkat, hónapokig egy vagonban laktunk, majd egy raktárban, támogatók nélkül. Azt hiszem, volt, hogy egy-egy tenyeres elcsattant.

– A közép-európai asszonyok nem tűrik a verést. Ha adnak magukra. Ha érnek valamit is. Legfeljebb, ha irodalmi műben teszik ezt velük.

– Judith adott – mondja pápká, olyan hidegen, ahogyan megszólalni mindedig nem hallottam.

ESZE helytelenítőleg rázza a fejét, és nagyon komolyan figyeli pápkát. Hol az arcát, hol a kezét, hol a mellkasát. De pontosan nem tudható, miért is.

– Jerma?

– Képkereskedői varázslat! Jelena állítása szerint az új lakást új tárgyakkal kell bebútorozni – egyszer csak betoppan, Moszkvából jön, Moszkvába megy, a köztes időben meg átalakítja az életemet. Reggel a régi, ócska cuccokat hagyom a lakásban, este már minden bútor-darab vadiúj, terpentinszagú szőnyegeket terít a padlóra, s a konyhában Moulinex turmixgépen készíti a fiúnak a vacsorát. És néhány napon belül ideszervezi Jermát. Valamelyik peremkerületi negyedből érkezik, nem tudom, honnan. Tudod, azoknak a kis helyeknek a nevét, ahol nem jártam, nem tudom megjegyezni. Akkor már Angliába és Németországba mentek az otthon maradni és férjhez menni nem akaró lányok, nagyjából olyasmikért, mint korábban Olaszországba, de nem feleségnek, hanem bébiszitternek, cselédnek vagy prostituált-nak. Jerma munkanélküli volt.

– Többnyire egyszerre mindegyiknek.

– Jermát ide ejtőernyőzteti Jelena. Beszerzi számára a hivatalos tartózkodási engedélyt – állítja, nem kellett ehhez más, mint néhány telefon. Amúgy is, azt akarom, hogy a gyerek beszélje a magyart.

ESZE pedig őszintén helyesli ezt a döntést.

– Újabban, úgy tűnik, hogy egyre többet felvetődik benne, hogy utazna vissza. Összegyűlt a pénzmagja, vehet belőle házat, ha ügyes, kerttel. Munka meg, állítólag, van, mármint a hírek azt állítják. Azt állítja. Mondjuk, ezt azért ellenőrizni kell, az újságírás nem az igazság elmondásáról szól. Mondjuk, akadnak ottani ügyeim, azokat el tudná látni, megbízható.

– Megbízható nő? Ne nevettesd ki magadat! Ilyen a világon nincs. S Jelena?

Pápká nehézkesen tápázkodik fel, mutatja, hogy érzi, nehéz és fáj a dereka. Bakuban minden férfi első mozdulata az, ha feláll, hogy rámutat valamelyik fájó, viseltes testrészére. Pápká se különb. Vizelni indul. Rángatja a cipzárját és markolássza a tökét, ahogyan a férfiak

egymás előtt hivalkodnak. Mire végez, a WC ajtaja előtt ott toporog ESZE. Én is beállok a sorba.

Visszatalálnak az asztalhoz. A kiürült üvegek eltűntek, bontatlanok kerültek elő. Pápká tudja, hogy Jerma gondoskodik róluk. ESZE azt hiszi, pápká a jó vendéglátó.

ESZE rákönyököl az asztallapra, előredől, a nyaka hosszúra nyúlik, és ellentmondást nem tűrő hangon szól pápkára, hogy hallgassa meg az új versét. Lehunyt szemmel szaval, közben bogas ujjával forgatja a poharát. Áll az utcasarkon, szoborként, járókelők kerülgetik és kóbor kutyák. Szoborként sem múlik el a szeméből az az álom, amelyet egy lányról lát. A lány felébred, lefekszik, fel és alá járkal, lengén öltözik, a sortján átsejlik az ágyékszőre. A szoborrá merevedett költőnek eszébe jut az a néhány hónap, amit a lánnyal együtt tölt, miközben hullanak a falevelek (azt nem tudni, hogy a lánnyal töltött időszakban, vagy pedig az utcasarkon, ahová a szobrot állították). Hidegek a szelek, fagy, záporozik a hó, száraz a járda, virágárusok rakják ki a kosaraikat, szóval telik az idő. A kosarak virágaitól ugyan boldog a költő, de a figyelmét azok nem terelik el a lányról. Mindenhová követi a lányt, mintha láncra lenne fűzve, sétatutakon és lakásokban, szobáról szobára, rendületlenül. Felhívja a lány figyelmét arra, mennyire szép, és mennyire gyorsan múlik az élet. S ebben az életben ő valamennyi éjjel újjászületik azáltal, hogy éjjelente ott állhat a lány ágya mellett, nézi, széthányt karokkal mint hever, melle miként domborodik, combíve hogyan zárul.

- Szép – konstatálja pápká. – Ilyesmiről Ovidius és Petőfi is ír.
- Persze. Ez egy vándormotívum. Mondhatni, toposz.
- Ja, a *Boldog herceg* is ilyesmi. Oscar Wilde-tól.

ESZE arra kéri pápkát, hogy fordítsa le a versét azerire. Rajta kívül senki nincs, indokolja, aki meg tudná tenni. Olyan sincs, feltételezhetően, aki képes lenne rá. Ugyan nem ismeri az itteni poézist, meglehet, errefelé nem él valódi költő, de biztos abban – és legyezőformájúra széttartott tenyerét meglengeti az asztal fölött, mint aki nem tudja, a poharat ragadja-e meg, vagy a sörösüveget, avagy a szúnyogot kergesse el, esetleg a bizonytalanságának ad nyomatékot –, hogy a bánatos szerelmes verseket itt szeretni fogják. Biztos abban, hogy harminc év múlva ehhez hasonló panaszos verseket ír majd valamennyi magyar költő, és felsorol néhány magyarosnak egyáltalán nem hangzó nevet, Marno, Kukorelly, Kemenczky. Pápká visszakérdez rájuk, mondja, egyikkel sem találkozott személyesen,

nem hallott róluk, holott a Bajza utcai Írók Palotájában – a magyar Írószövetség székháza, az egykori Kramer urak lakóháza, helyesbíti ESZE – Judithtal többször megfordul, mi több, az Írószövetség akkori elnökével, Göncz Árpáddal is ott találkozott.

– Pedig Kemeckzy Juditnak van egy kitűnő verse, mármint a sok kitűnő között egy valódi költeménye, amelyben a feltaláló papájáról szól, aki elkészíti – talán a lánya számára, hogy elmehessen az országból – a Duna alatt járó hajót. Afféle édesvízi tengeralattjárót.

Egyáltalán, helyteleníti, hogy pápká, ha úgyis akad elegendő szabadideje, miként most is, az olyan léhaságokra, mint az ő, ESZE vendéglátására, nem fordítja le a legjobb magyar írók némely művét. Biztosan sok jó magyarul született regényt ismer, vagy azerire átültethető, itt is érthető, általánosabb emberi érzésekről szóló költeményt.

– No, megállapíthatom, inni továbbra is tudunk – tereli vissza a régi irányba pápká a szót.

– Holott nincs sós uborkád. A vodkához az járna. Az legalább valami ízt ad hozzá. Az oroszok vodkája íztelen, mint minden közönséges orosz.

– De legalább van lelke!

– Most helyeselni kellene? – ESZE felugrik, és pápkához imbo-lyog. Ráborul, és ölelgeti.

– Ne haragudj, reggel nem tudtam, hogy itt vagy. Aztán a nagy örömtől kiment a fejemből, haver!

– Haverod az apád fasza! Barát! Kérlek, mondd továbbra is, barát!

– Bocsáss meg, igazad van. Mindörökké.

– Ámen. Miért tűntél el ennyi időre? Nézzed meg, a fiad lassacskán egyetemre jár!

– No, no, csak most, ha megy gimnáziumba. Egy-két év múlva lesz oda való.

– Jó, túloztam kissé. De akkor is, lehet az öt éve is, hogy semmi hír felőled. Baszki, 1995 van! – válik ESZE ingerültté.

– Hét az, barátom, de micsoda hét év! Életünk delelője! És mi hír a sikereidről?

– Újabban mifelénk mindenki sikeres, bár a közösségi lírának annyi – ESZE egy láthatatlan gitárt kap a kezébe, és pengetni kezdi.

– A neoavantgárdot ugyan lehúzták a WC-n, a siker azonban nem marad el. Addig, amíg meg nem emberesednek a fiatalok. Aztán pedig senki se lesz miközülünk sikeres, megyünk a darálóba. Azt ugyan

nem fogom bevárni! De okosak ezek ám! Kitenyésztk az arisztokráciájukat, mind az irodalomban, mind a gazdaságban, amit persze rövid pórázon tartanak.

– Dől a lé?

– Hát az nem dől. A reprezentatív antológia, az évente megjelenő *Kor versei* semmit sem fizet a közlésért. Amíg a szerkesztő barátja, a neurotikus pszeudoesszéista haverkodik velem, minden évben benne voltam a kiválasztott százban. Most, hogy összerúgtam vele a port, kipenderítenek a szerzők közül. Na, de mindegy, úgyis csak a kiadó liblingjei köré gyűjtögetik a sleppet. Visszavonulok a szobámba, nem tartóztatnak.

Éjjel kukorékolásra ébredek. Pápká egetrengetően horkol. A játékszobámban, amely annak ellenére megmarad annak, hogy évek óta be sem léptem oda, a meztelen ESZE toszik. Egészen gusztustalan, lottyadt a segge, rásüt az utcáról a villanyfény. Azt látom, ki fekszik alatta. Jerma se kívánatos, ahogyan ESZE alatt vergődik. ESZE megszakítatlanul kukorékol a polcon lévő kakasomhoz, mintha az képes lenne válaszolni. Messze a hajnal.

A következő este ki sem megyek a szobámból. Úgyis behallatszik minden. És tükörből amúgy is láthatnám őket. Egyetlen szót sem engedek el a fülem mellett, de a szemem nem kitartó. Nyitott könyv hever előttem, bele sem pillantok, nem látom a sorokat. Olyan, amilyennek a felnyitott könyvnek kell lennie, ha olvasója nélkül hever. Jerma nincs itthon. ESZE és pápká ott folytatja, ahol abbahagyták. ESZE elnézést kér, nem tudhatta, hogy Jerma pápkáé. Mármint hogy a szeretője. Vagy hogy rájár. Őrá meg, ha iszik, és tegnap sokat ivott, ámbár ezt pápká is elmondhatja magáról, rájön a kangörcs, régen is ez volt, ismerheti jól, ennyiben nem változott meg. Minek itatta? Bocsánatot kér, barát a baráttól, akiknek volt úgyis több közös nőjük. Jermáról, bár előfordulhatott volna, több szó nem esik.

ESZE a napot a városban tölti, helyszínről helyszínre jár a delegációval. Tudja, hogy este fogadásra illene menni, megmondják előre, Közép-Ázsiában nincs nap, amikor ne találnának alkalmat a fogadásra. Ez éppenséggel hivatalos, mindenkit elvárnak, ahogyan a városházán a főváros eredményeit bemutató nacsalnyik kifejti, meglepetés készül, amelyet valamennyi vendégnek át kell élni, hiszen az ő élvezetükre szolgál, de ESZE azt is tudja, hogy mindebből kimarad. Az idegenvezető és az íródelegáció vezetőjének rosszállása ellenére lepattan. A mai fogadás sem érdekli, a birkahúst nem kedveli, akkor

sem, ha azt a vacsoraszomszédja szedi a tányérjába, a delegációtagok otthon unalmasak, hagyja őt mindenki békén. Ha így is erősködnek, megmondja, ékesszólóan kifejti, miként a rétorok szokása – a rétor szót megízlelve másodjára is kimondja –, ahogyan a rétoroktól elvárható, hogy a léhűtő műkedvelőktől a világ bármely pontján tartózkodik. Elég! Szabad ember! Ettől a tolmács elerőtlenedik. De ESZE tovább dohog.

Majdnem el lett rontva a napja, legalább sötétedésig, s hogy a feszültségét oldja, az oldaltáskájából időnként laposüveget halász elő, és meghúzza. Holott megmondták neki, a hőségben nem célszerű töménytet fogyasztani. Ráadásként arra is figyelmeztették, hogy erre felé, ha valaki részeg, a rendőrök hamar beviszik a detoxikálóba. Senki nem kérdezi, ő mit szeretne megnézni. Semmi esetre nem találkozik tévébemondó-mosolyú hoszteszekkel, a magyar könyvkiadási lehetőségek felől érdeklődő veterán újságírókkal, bizniszre áhító tolmácsokkal és társalkodóként ráállított helyiekkel. Arra kéri az idegenvezetőt, hogy ismét írja be a szálloda címét a noteszébe, a tegnapi följegyzést kitépte és elhagyta, bár emlékszik, a zsebébe süllyeszti, ha szüksége lesz rá, éjjel a taxisofőr orra alá tudja dugni, de nyilván kirántotta egy papír zsebkendővel, vagy akkor, amikor a bazárban fizetett. S azt is, hogy a következő reggel hány órára jelenjék meg. Mikor kezdődik a programjuk. A város megtekintését nem hagyja ki, mindegy, hogy gyalogos lesz-e a séta, vagy mikrobusszal viszik őket, bár ő személyesen jobban kedvelné a mikrobusszos változatot. Az idegenvezető hitetlenkedik, húzogatja a vállát, amikor a delegáció többi tagjának beszámol az eseményről.

ESZE pedig körbejárja a földszinti parfümériát, téblábol, be-be pillant a tárlókba és a szekrényekbe, s végül, hogy újabb érdeklődésre számot tartó dolgot nem talál, egy üvegcset vásárol. Kiáll a térre, forgatja a gondosan becsomagolt illatszert, és várakozik. A díszes selyempapíron át is érzi a szer nőszagát. Pápkának váratlan elfoglaltsága akad, nem megy érte, sofőrrel küldi a kocsiját. A sofőr jóképű, nővetköztető-tekintetű bakui macsó, ügyesen vezet, fölhalálja magát, föliseri ESZÉT, betuszkolja a hátsó ülésre, és átfuvarozza a hőségtől zaklatott városon. Az automata sebességváltós Volvóban a légkondicionálás minden igényt kielégítő, s a sűrű ablakok miatt a benne helyet foglaló utasokra nem lehet rálátni. Az ablaküveg hűti le tán a kinti levegőt, véli ESZE, mivel attól a pillanattól, hogy helyet foglal a kocsiban, árnyékba borul a város. Számos hasonló járművel

találkoznak. ESZE eldönti, rákérdez pápkánál ennek az okára – de pápká nem tudja a helyes választ. A gépkocsi-kereskedőket érdemes kérdezni, hezitál, az utóbbi években egyéni megrendelés alapján behozott, eltérő típusú autókkal valóban nem szokás találkozni. Talán, mert nincsenek. Talán, mert a gépkocsit használók egyik csoportja jó, ha lesötétített autókkal jár. Hogy miért, arra több okot talál. Mindenekelőtt, mert az ilyen főszerek diszkrétek. Amúgy vonaton és hajón szállítják be mindet, az autók nem kerekeken jönnek, ezek a kocsik így tarthatók nagyobb biztonságban, a sérülés veszélye kisebb, ámbar kizárólagosan Kazahsztánon keresztül. Azaz Kazahsztánból, hajóval. Talán a kazahsztáni viszonteladók adhatnak ESZE kérdésére érdemleges választ. Itt nem találkozhat másvalakikkel, csak a viszonteladókkal, egészíti ki az okfejtést. Hát közvetlen információkhoz nem jutsz, ha szükséged lenne rá. Ilyesmire pedig, általában, nincs igény. Hatályos törvényekről, jogszabályokról – szabad-e ilyen ablakú gépkocsikat forgalomba helyezni – nincs tudomása. Meg hát – jegyzi meg végezetül – mindez lényegtelen. Errefelé senki sem üti bele az orrát a többiek dolgába. Ettől marad nyugalomban a világ. Ettől süt a nap. Ettől lehet az árnyékban nyugalommal elheverni.

– Kellékek, nyilván! – de a kijelentést pápká kérdésnek értelmezi. Miféle szükség kényszerítette ki a létüket?

– Valami presztízs, rituális körítéssel. Ez lenne a szakszerű válasz. De a Kaukázus vidékén ne keress se tudományosan megálló indokot, se észszerű magyarázatot a dolgok menetére. Olyan ez, mint az evolúció. A körülmények bonyolult együttállása megteremt valami olyat, aminek nincs hosszú távú célja. Csakis jelenléte van. Idővel meg nem lesz.

– A valójában érdektelen események képesek összemosódni, sőt éppen abból tudjuk, hogy érdektelenek, mert egymással összeolvadnak. Volt négy hónap, meglehet, több is, a már emlegetett hét évemen belül, amikor a könyvtárból, az egyik könyvtárunkhoz közeli iskola kérésére, mivel ott alternatív oktatás folyt, s a tanulók mindennap használják az amúgy jó állománnyal rendelkező iskolakönyvtárat, ugyanakkor az iskolai könyvtáros megpattant, külföldre távozott, mifelénk nyitottak az országhatárok, a kispénzüek és a pályakezdők a nagyobb jövedelem miatt akkor kezdtek elmenni az országból, de meglehet, valami zavaros ügy folytán, mondjuk összeszűrte a levelet az iskola igazgatónőjével, vagy elsinkófálta a begyűjtött késedelmi díjat, nos, én lettem kiszemelve helyettesítőként. Abban az iskolában né-

hány órát tanítok, úgy mondják a tantárgyat, hogy könyvtárismeret. Bár fővárosi, de külvárosban épült az iskola, szokásos felszereltségű és állagú, a lakótelepi gyerekek közül mindenkit befogad válogatás nélkül, mintha mindegyik azonos képességű és azonos igényű lenne, már ha nem akarnak magániskolába járni. Az intézménynek az a sajátossága, hogy a testileg, illetve a szellemileg sérült, továbbá a halmozottan hátrányos helyzetben nevelkedő gyermekek együtt tanultak a normál körülmények közül származóakkal. Ilyen összetételű csoportot kaptam, taníthattam a könyvtárismeretet, nem volt más választásom.

Mindent megcsinálok, polcokat szerelek, könyvet pakolok, a falitáblára hetente kitűzöm az új nyomtatványok listáját, többnapos tanulmányi kirándulásra kísérem őket. A csoportom éppenséggel a Kiskunság buckáit tanulmányozza, ami azt jelenti, hogy naponta sok kilométert gyalogoltatjuk őket, megfigyelik a szél okozta talajmozgást, a homokfelületek növényzettel történő betelepődését, a szukcesszió állapotát, és esténként tábortűz mellett közösen fogyasztjuk el a tartós élelmiszerekből magunk előállította vacsorát. Laci, Piskor Laci, micsoda név ez, a hatodikos évfolyam legaranyosabb és egyben legostobább kislánya cigány, de jólnevelt, felnőttfüggő és ápolt. A gyerekek, ellentétben a szüleikkel, ápoltak – ámbár susogós dzsoggingban járnak iskolába és hamis márkás edzőcipőben. Az ilyesfajta öltözék, ugye, nem mutat jól koszosan. Laci hol az osztályfőnöke kezét markolja, hol az enyémet. A tenyerében lüktet a szíve. Az alkalomra kiválasztott felnőttől nem válik le sosem. Szolgálatkész, mindig követi a tanári utasításodat, csak ne legyen az túlságosan bonyolult. Két szatyornál többet nem bízhatok rá. Laci terepgyakorlati költségeit az osztályban tanuló gyermekek szülei finanszírozzák, akik a tűző nap ellen számára egy baseballsapkát ajándékoznak. Lacika – számol be egyre harsányabban ESZE – a fiúhálóban, amikor alvásra készítik elő az ágyakat, lehúzza a huzatokat a párnáról és a plédről, akkurátusan összehajtogatja és becsúsztatja az ágy alá. Meghökkenek, megkérdem, miért csinálja ezt. Minálunk otthon ez a szokás – hangzik a magyarázat, s menten kitör az osztálytársaiból a röhögés. Elsírja magát. De nem ez az érdekes. Az sem, hogy nem volt a helyzetben megfelelő módú a számonkérésem, hiszen nem tanárosan, hanem apaiként lehetett értelmezni. Hanem hogy Laci az elalvás előtt ollóval felszabdálja az ajándékul kapott, amúgy kedvelt,

ezért szüntelen a fején tartott baseballsapkát. Ennyit a rituáléről. Na meg a presztízsről.

– Mit tettél? Mi a vége?

– Többet nem tanítok, nem dolgozok iskolában. Nekem az ilyen helyzetek megoldásához nincs kellő felkészültségem. Mármost felkészítettségem. Könyvtárosnak, sőt költőnek sem megfelelő az a hely.

– Szóval a költőket továbbra sem tartja el az állam.

– Akadnak azért olyanok, a jó szolgálat fejében. De akkor, amikor egyetlen év alatt négyezer verseskönyv jelenik meg, s kétezer-ötszáz számon tartott költő tart igényt a költőségre, mit lehet tenni? Te? Te miből élsz?

– Közvetítésből – s pápká rám csukja a szobám ajtaját.

Később beszél.

– Együnk.

A segítségével kihordjuk a konyhából, amit Jerma előkészített. Bőséges a felhozatal, konstatálja ESZE, elegendő lesz ez akár többszöri vacsorához. A vacsora utáni dolgok elegendőnek tűnnek, köztük ott a mogyoróvajás keksz is, amely után mindig áhítozom. Azt azonban pápká visszateszi a fridzsiderbe.

Minden hideg, pedig szokás szerint este meleg ételt eszünk. Jerma arra gondolhat, hogy többször fogunk vacsorázni. Pápká olykor megteszi. S akad savanyú uborka és olajbogyó, na és fakéregből készített dobozkákba csomagolt sajtok.

Apám a kefirjébe darabolja a tányérjáról a savanyúságokat, csípős fűszereket kever hozzá, és néhány fokhagymát présel rá.

– Büdös. Megeszed? – s kérek belőle. – Megkóstolod? – fordul ESZÉhez. – Igazán finom.

– Itteni étel?

– Nem éppen. Errefelé mindenhol megcsinálják. Már akkor, ha kevés az alapanyag. De ami akad, s jobb a több, mint a kevesebb, azt belevágják, csak kellően savanyú legyen. A fokhagyma mennyisége természetesen ízlés szerinti. Mi sok fokhagymát eszünk.

– Pompás. S mi az, ami nem hiányozhat belőle?

– A kefir. Az uborka. A hagyma. Gyakran készítem, nem ördögösség.

– Jó, hogy akad, amihez kell a varázspálca.

– Persze. A megélhetéshez. Mármost az ahhoz szükséges munkához.

– Nincs semmi gondod?

– Már nincs – pápká ruszlit töm először a szájába. – De volt. Kezdetben, két éven át, hol itt, hol amott, de mindig hoppon maradtam. Aztán átkerültem a várakozók sorából az előtérben ülők közé, amelyek közül időnként beengedtek valakit az ajtón. Éppen akkor maradtam egyedül a fiúval – bök felém a villájával, mintha ESZE nem tudná, én vagyok a fia.

– Örülök, hogy egyenesbe jutottál. Maradjon így.

– Küzdés, küzdés és küzdés. Minden percben küzdés. Láttál Bakuban aggastyánt? Hát nem láthattál, mert nincs. Ők olyan helyen élnek, ahol híre sincs az olajnak. Legfeljebb az olajfáknak. S legfeljebb a tankban, az autójuk farában vagy az alján.

– Olajos vagy?

– Olyasmi. Ha nem is fénylik attól a képem.

A vacsora végeztével, a szobámba visszatérve bekapcsolom a tévét, de leveszem a hangját. Ismét odaülök a könyv felé, de inkább bámulom a képernyőt, s a szájmozgásból fejtem meg a szereplők mondanóját. Pápká egyszer benéz hozzám, kérdi, mikor gondolok aludni menni. ESZE egyre hangosabb, pápká hangszíne és hangereje nem változik.

– Miként lehetséges az, hogy ugyanazt érzem most is, mint tegnap este?

– Beszívtál? Vagy dugni akarsz?

ESZE bünbánóan hajt fejet.

– Nem, ilyesmiről szó sincs. Még. Amióta veled vagyok, olyan, mintha versben élnék. Vagy a vers költözne belém. Lényegében mindegy, a kettő ugyanaz.

– Úgye nem fogsz megbolondulni?

– Erre nem vennék mérget. De ha afeől érdeklődsz, hogy éppen meghibbantam-e, bátran mondhatom, nem! Egy tökéletessé formázott, első olvasásra érthető, habár sajátos nyelven megszólaló verset azonban érzékelek.

– S egyszerre vagy benne a versben, a vers pedig benned, ha jól sejtem.

– Valahogy úgy.

– Kerítsek ceruzát és papírt?

– Nem, a noteszembe szoktam beírni. De ebben a pillanatban nincs szándékomban.

– Nem akarsz egyedül maradni? Ha csak rövid időre is? Tudod, mindig tiszteletben tartom az ihletett időket.

– Menj, ha van dolgod! Úgy érzem magamat, mint akinek a fasza a lucskos pinában éppen élvezés előtti pillanatban mozog, de aki máris tudja, hogy a prosztatájába fog, befelé élvezni. Vagy inkább beszéljünk?

– Kérdezted, miből élek. Üzleteket komponálok. Eladókat hozok össze a vásárlókkal. Innen és megannyi utódállamból. Olajimport.

ESZE tölt pápkának, és magáról sem feledkezik el. Egyetemi előadóteremben, nagy hírű professzorok előadásán ülhet ilyen módon: hátát kihúzza, vállát felemeli, hátradől, s a lábát a széklábak közé illeszti. Feszülten és érdeklődően pillant a barátjára. Főlemeli a poharát, koccint, nem vár választ, belekortyol és odakoppantja az asztalához. Alkarját az asztalnak támasztja és várakozik.

Pápká hümmögésében van valami szokatlan. Egyszerre vesz tudomásul valamit, és tiltakozik ellene. Meglőtyböli a vodkát a pohárban, mintha ellenőrizné, úszik-e benne kosz, a szoba mind a négy sarkát számba veszi, becsukja az ablakot, s bejön a szobámba, hogy hangot adjon a televíziónak. Aztán nekikezd, nagyon hosszan beszél. ESZE nem szól közbe, meg se moccan a széknén.

– Itt egyetlen dolog van, de az csőstül, és ezt a csövet, azaz csövet nagyon komolyan kell venni. Benne folyik oda és vissza minden gazdagságunk. A feldolgozott, szintiszta, borostyánsárga kőolajról beszélek, amely értékeesebb a borostyánnál is, ha nem is akkora hasznú, mint az arany.

A háztartási tüzelőolaj, amelyre az éghajlati változatossága miatt Európának nagy szüksége van, kémiaiilag azonos az üzemanyagként használt gázolajjal, viszont nem tankot, traktort, autót üzemeltetnek vele, hanem kályhát fűtenek. Számos európai állam, legújabban Magyarország kormánya szociális megfontolásokból a háztartási tüzelőolajat sokkal kevésbé adóztatja, mint a borostyánszínű dízelt. A rendszerváltás előtt, 1988-ban született nálatok az a jogszabály, amely felhasználási módjuk szerint szétválasztja a gázolajtipusokat. A fűtésre szolgáló, olcsó háztartási tüzelőolaj után nem vetnek ki fogyasztási adót, míg a gázolajnak minden literje után 23 forint ez az adó. Ezenkívül a háztartási tüzelőolajnak tíz százaléka az általános forgalmi adó, míg ugyanannak a kőolajszármazéknak gázolaj néven huszonöt százaléka az áfája. Ez a különbség, a kétfajta gázolaj árának adóterhelés közötti eltérés nyújtja a kereseti forrást. Hiszen korábban csak az állam kereskedett az energiahordozóval. A rend-

szerváltással Magyarország esetében azonban bárki bekapcsolódhat az olajüzletbe.

A két gázolajfajtát fizikailag megkülönböztetendő, a háztartási tüzelőolajba piros színezőanyagot kell keverni. Ehhez Németországból importálják az olajos szakzsargonban szörpnek nevezett festéket. Ez az anyag állítólag arra szolgál, hogy bekocsonyásítsa az autókba töltött gázolajat, ami így eltömíti a dízelmotorok adagolórendszerét. Azonban az olajosok tudják, ez kamu szöveg. Pusztán hitegetés, a szörp csak színezésre alkalmas, az autók vidáman közlekednek a piros gázolajjal is, s az sem biztos, hogy a szokásosnál korábban mennek tönkre. Manapság a gépkocsi tervezésekor bekalibrálják a gépkocsi élettartamát, ennyi időn belül pedig semmiképpen nem tudja a szörpös gázolaj szétroncsolni a motort.

Kezdetben a vámosságok egy része szemrebbenés nélkül ráírta a vámpapírokra, hogy a tartálykocsikban lévő gázolaj nem egyéb, mint háztartási olaj: így jóval kisebb járulékokkal lehetett bevinni az országba, a különbözetből a beszállítónak is jut, a vásárlónak is. A lefizetett vámosságok ahhoz sem ragaszkodnak, hogy a piros festéket belekeverjék a gázolajba, így azt azonnal piacra lehet dobni dízelként.

Utóbb, hogy a vámosságok egyre gyakrabban lebuknak, nem jelent problémát a pirosra festett gázolaj sem. A Mol vegyészei közül néhányan elárulják a festék kicsapatásának receptjét. Ezt az eljárást nevezzük szőkítésnek. A technológia egyébként végtelenül egyszerű. A festéknek használt vegyület, a ferrocén ugyanis erős savak hatására elbomlik. A szőkítők távoli tanyákon eldugott tartályokban tömény kénsavat kutyultak a piros olajhoz, húsz–harminc perc bűvárszivattyús kevergetés elegendő idő a folyamat lezajlásához, aztán a kicsapott festéket mészhidráttal ülepítik, és kész a meló, a gázolaj kisárgult.

– Te melyik fázisba szállsz be?

– Hol ebbe, hol abba. Összekötöm a két végpontot, ehhez vannak meg a kapcsolataim. Összehozom azokat, akik eladni akarnak azokkal, akik gázolajat kívánnak venni. Kialakultak a kapcsolatok a vámosságokkal, a szőkítőkkel is. Minden mást Magyarországon belül intéznek. Nekem jön a haszon után egy bizonyos, fuvaronként eltérő százalék, amikor átment a határon a tartálykocsi. Abból fizetem az itteni kapcsolataimat, a többi az enyém.

– Megéri?

– Nincs választási lehetőségem. Életveszélyes biznisz. Már ameddig tart. Eszement a kockázat, túl sok országot kell ismerni. Sokan

akarják a forrást megszerezni. Sokan kizárólagosan tevékenykednének. Farkastörvények uralkodnak. S körülményes a tranzakciók sorozatával eljuttatni a célállomásra a gázolajat. Tudod, hogy van ez. Egyszer hopp, máskor kopp. Most éppen felgyújtották egy tartálykocsimat, máskor kirabolják, jó, ha minden harmadik ér el valamelyik határig.

Argo Navis

(Regényrészlet)

Bécs, Hofburg

Thierry bizonytalanul, némileg idéetlenül téblábolt a császári rezidencia dolgozószobájának várójában. Már nagyon várta bebocsátását, nem is járkált ezúttal faltól falig, hanem, mint a gyerekek, akik ickát játszanak, szinte ugrott egyik padlókőről a másikra, gondosan ügyelve, hogy nehogy a kettő követ elválasztó habarccsíkra lépjen. Egyszer csak megszólalt a csengő: ő következik. Kihúzta magát, lesimította egyenruhája kabátját, és megindult a császár dolgozószobája felé. Belépett. Már ettől elégtételt érzett. Úgy érezte, hogy eljött az ő ideje.

Felség, kezdte Thierry, és szokása szerint háromszor meghajolt, mélyen, amilyen mélyen csak tőle tellett, a harmadik meghajlásnál ajkai épp a kitarzott császári jobb fölött álltak meg egy centivel.

Rendőrminiszter úr, válaszolt a császár szokásos szertartásos modorában. Minek köszönhetem a rendkívüli látogatást, kérdezte Franz Josef, miközben már tubákját gyömöszölte.

Felség, rendkívüli időket élünk. És ezt nemcsak a nápolyi katasztrófa jelzi számunkra. Rendkívüli fejlemények vannak a magyar inszurgenseknél is. Ez rendkívüli látogatásom oka, mondta Thierry, miközben fölgyenesedett meghajlásából.

Miféle fejlemények, miféle inszurgensek, kérdezte váratlanul ingerültebb hangra váltva, az etikettből kizökkenve a császár. És ne legyen ennyire rendkívüli, mert már idejekorán az agyamra megy vele.

A temetettnek hitt és gondolt gróf. Itt drámainak szánt szünetet tartott Thierry. Él, felségem, mondta Thierry, gondolva, hogy rögvest kizátssza aduját, jobb előbb, mint később.

A gróf, hördült föl a császár. Thierry rögvest érezte, hogy számítása bevált.

A döblingi megtúrt, kérdezte a császár, vagy inkább kiáltotta.

Igen, felségem, sopánkodott Thierry.

Lehetetlen, mondta a császár tajtékozva. Saját szememmel láttam a holttestét. Láttam a fegyvert. Éreztem a puskapor szagát. Megnyugtató volt, Adolph, szólította váratlanul keresztnevén a rendőrminisztert a császár.

Az nem ő volt. Bizonyítékaink és vallomásunk is van erről. Thierry rendkívül magabiztos lett a császár zavarától. Erre az elementáris hatásra azért még ő sem számított.

Ez nem lehet! A császár őrjöngött. Schwarzenberg megígérte! Megígérte, hogy nem kell többet félnem a magyaroktól! Hogy ő ezt a grófot meg Kossuthot meg az összes többi rebbelis magyar vakarékot kicsinálja! Bíz-tam benne! En hülye! Haynau elintézi őket végleg, ezt mondta Schwarzenberg, az a hitszegő senkiházi, az az iszákos kurvapecér, hogy a föld forgassa meg. Schwarzenberg, hol vagy? Te selejt, te vámpír, te kéjelgő!

Nem is csak a magyaroktól kell tartania, fölséges uram, tett rá egy lapáttal Thierry, bár érezte, hogy már nyert. Vannak más információink is. A szervezkedés tovább terjedt. Ez már nem csak magyar ügy. Az összes provinciát behálózták, mindenhol vannak embereik: olaszok, horvátok, szerbek, románok, lengyelek, csehek, nem sorolom tovább. Még a törökökkel is szövetkeztek ezek a gecik, úgy látszik.

Neveket, neveket, kiáltozott toporzékolva a császár. Neveket akarok!

Fölséges uram, annyi már a név, hogy légió a nevük, próbálkozott Thierry a legszelídebb hangszínén. Adja meg nekem a teljes kilövési parancsot, és ellátom a bajukat ezeknek az anarchistáknak. Nem marad írmagjuk sem, nevük emlékét is eltöröljük, és Ausztria mindenk fölött uralkodik majd a Duna folyásán és azon túl. Dalmáciától Galíciáig, Vorarlbergtől Bukovináig. Ahogy tette eddig is.

Nem, Thierry, nem, csóválta a fejét a gondterhelt császár: Ezt nem tehetem. Szövetségeseink felé fönn kell tartanunk a humanitás látszatát. Végső soron mégsem vagyunk vérszomjas vadállatok. Mégsem vagyunk tatárok, nem igaz, Thierry. Bár, ha magát hallgatom... Várjon, Thierry, gondolkodnom kell. Megfontolni és meggondolni. Ez legyen jelszavunk jelen kényes helyzetünkben: megfontolni és meggondolni. Nem ért egyet, Thierry?

Mit tehetett mást rendőrminiszterünk:

Természetesen, felség, ez a legjobb jelszó, amelyet kiadhatunk magunknak, nemde bár. Legyen ez a császári jelszó.

Minden dunai nép császára pedig egyetértett önmagával, mit is tehetett volna. És azt mondta:

Legyen. Várjon. Üljön le, Adolph, az anyja picsáját. Egyébként is, mi a fenéért álldogált eddig. Franz Josef is engedett felséges császári méltóságából, és leült egy közönséges tonettszékre.

Felségem, még van egy kis időnk meditálni, kezdte egy kis csönd után a rendőrminiszter. A meditáció pedig mindig eredményes, és főleg akkor hasznos, ha az ember alaposan akar megfontolni döntéseket. Legjobban meditálni vadászat közben lehet, ebben egyetértünk, nemde? Mindketten nagy kedvelői vagyunk ennek a nemes, férfias, egyszerűen szólva ősi időtöltésnek. Javaslom felségednek, hogy menjen el kivételesen egymagában egy kémelő, gazdag trófeahozományt ígérő vadászatra, melynek során átgondolhatja birodalmunk égető problémáit. Nem kellenek hajtók, nem kellene kutyák. Csak a természet, a vadász és a cserkészés. Ne is menjen messzire, a közeli stájer vidéken valamelyik rezidenciát használhatja. Bad Ischl környéke például remek erre a célra is. Addig én kezeskedem a rendről. Mit szól ehhez felséged? Egy heti vakáció.

És Rechberg, kérdezte a császár, miközben állat vakargatta. Rechbergnek mindenről tudnia kell a távollétben.

Természetesen, felség, magam sem gondoltam másképp, válaszolta alázatos sziszegéssel a rendőrminiszter. A miniszterelnök úr természetesen mindenről tájékoztatva lesz.

Megfontolandó, megfontolandó. De ki vigyáz addig a feleségekre? A merénylők mindenütt lesben állnak Európában, Sisi pedig nem tud megülni a seggén egy pillanatra sem, ha mehetnékje támad, akadékoskodott még egy kicsit a császár.

Erre ne legyen gondja felségednek, megvannak az erre leginkább alkalmas embereink. Hiszen felséged is tudja, ezek legfőképpen magyarok. Imádják a feleségét, legalábbis azok, akik nem hazaárulók. Felségedet kevésbé, legyünk őszinték, legalább magunkhoz. A magyarok nem kimondottan császárpártiak, ám annál inkább császárnépártiak. De ez csak ideiglenes probléma, legalábbis ami a magyarokat illeti. Hiszen gondolja meg jobban felséged, valójában ők a mi fő fegyvereink a többi lázadásra hajlamos gyarmati néppel szemben. Mindig a főkolompot kell korrumpálni. A magyarokat. Aztán a többi megy majd, mint a karikacsapás. Mindegyik hitszegő, csak meg kell őket győzni, így vagy úgy. A magyarokat meg tudjuk puhítani, nemde bár? Felséged a legfőbb tudója ennek, nemde? Adjon

nekem teljes kilövési parancsot, felség, nem lesz probléma. Kinyírunk néhányat mindegyik gyarmati nép lázadói közül, aztán mindegyik merényletet a másik nyakába varrjuk, a szerbek gyilkosa horvát lesz, a magyaroké román, a románoké szerb és így tovább. Na, hogy tetszik? Néhányszor már bevált, sorolta elő Thierry kissé összefüggéstelenül, ám nem minden ravaszság nélkül javaslatait.

Miért akarsz te mindenkit kinyírni, Adolph, kérdezte őszinte csodálkozással a hangjában a császár. Nem tetszik nekem ez a vehemencia. Bele akarsz engem valamibe rángatni, azt érzem. Nem tetszik ez nekem. Megfontolni és meggondolni. Ne siessünk. Hátha valami előre nem látható csapdába esünk. Mondjuk, a vadászat jó ötletnek tűnik, ezt megadom neked, Thierry. Azért nem véletlenül neveztelek ki rendőrminiszternek, te kis huncut, hát nem igaz?

Reméltem, hogy nem érdemtelenül, felség, mondta szemlesütve Thierry, aki érezte, hogy az előbbi kirohanásával túl messzire ment.

Helyes, vakkantotta a császár, miközben mintegy magának helyeselve bólintott is egy kurtát. Elmegyek vadászni. Te vigyázol a feleségemre. Teljes titoktartás, senki sem tudhatja, hol vagyok, fordult hirtelen egyenesen Thierry felé a császár, még a mutatójúját is fölemelte fenyegetőleg. Rechbergnek mindentről tudnia kell, öneki egyedül. Nem kezdeményezel semmit, amíg vissza nem jövök. Világos?

Világos, felség, felelte látszólagos alázattal a lelke mélyén diadalmámort érző Thierry.

Remek, vakkantotta újra Franz Josef, a közlést az előbbi kurta bólintással kísérve. A magyarok addig csak acsarkodjanak, ahogy tetszik. Európa erősebb része úgyis velünk van. Az angolok, az oroszok, erre garanciát kaptam. És a hadseregünk is a helyén, nem igaz, Thierry?

De, ez így igaz, felség, helyeselt Thierry, aki úgy érezte, egyre kevésbé kell lepleznie örömét.

Akkor mi félnívalónk van, kérdezte inkább önmagától, mintsem a rendőrminisztertől Franz Josef. Lepuffantottak egy bíborost? Meg egy udvari tanácsost? Rossz helyen voltak. Kellett nekik mindenféle bizonytalan színházi társaságba járni. Perfídia. Most meg megölték két emberünket egy pesti hotelben, nem igaz?

Igaz, felség.

Na tessék. Ráadásul a budai helytartótanács tagja a merénylő, nem igaz? És ezek a galambok? Ezekről kiderült valami? A szállodaszobában is találtak egyet. Mik ezek a galambok, Thierry?

Fogalmam sincs, felség, még dolgozunk rajta. A merénylő sajnálatos módon túl hamar elhalálozott a vallatás során.

A kurvát megkímélték. Legalábbis hullá nem volt, csak kettő. Féltreérthetetlen helyzetben. A nő nincs meg. Lehet, hogy ő is áruló. Előkeríteni. Idióták. Ki mondta nekik, hogy kurvázzanak? Hogy kéjelegjenek? Mindennek van határa, kedves Thierry. Mindennek van határa. Csak tudja, hogy minek nincs? Ausztriának, annak nincs határa, amíg én élek, hogy az isten bassza meg, ezt jól vésse az agyába, Thierry. Ez a két balfasz meg? Lelkük rajta. Én sosem csináltam ilyet. Kéjelegni egy pesti szállodaszobában. Pedig hányszor és hányszor megtehettem volna. Idióták.

Visszhangzott az idióták, idióták, újra és újra.

És meg is lett a tettes, nem? Föllógattuk annak a kurva lánchídnak a lábához vagy sem?

Föllógattuk. Miután a kihallgatás során elhalálozott.

Akkor ebben nincs hiba, megyek vadászni.

Isten áldja, felség!

Nagyon szépen köszönjük

Halál a bandára – szabadság Jugoszláviának!¹
(Regényrészlet)

Valami éktelenül ronda épületek vettek körül. Soha életemben nem láttam ilyen lakótömböket. Esetleg Albániában. Nem, Albániában sem. Négy épület volt, ötemeletes mind, rozsdás csatornákkal, rozsdás bádogtetővel, málladozó sárgás homlokzattal. Minden lakáshoz tartozott egy-egy rozoga klímaberendezés, hanyagul beépített kültéri egységeik olyasfélék voltak, amilyeneket például Szomáliában használnak. Soha nem találkoztam még ennél undorítóbb nagyvárosi nemtörődömséggel. A közvetlen közelben volt egy méteres gazzal benőtt cserjés meg néhány autó is szanaszét leparkolva. Szétcseszett, lehasznált, század eleji légszennyezők, többségük német gyártmányú. A jobb kezemben egy TT-pisztolyt tartok. Baszki, ez még talán valamikor apám idejében számíthatott pisztolynak. Éppen megindultam egy szétcseszett szar fekete Golf 4-es felé, hogy leolvassam a rendszámabláját, amikor valaki megrántotta balról a nadrágszáramat. Hátrafordultam. Egy nyolc-kilenc éves forma kölyök állt ott. Rusnya, pókemberes melegítőfelsője abból az ócska fajtából való volt, amit talán csak némely bolgár turisták gyerekei viselnek. A gyerek sírós, kék szemekkel bámult rám, a tekintete, ki tudja, miért, a disznóvágást juttatta eszembe. Soha nem tapasztalt rettegés kerített a hatalmába, és abban a percben, amikor az a fiúcska megszólított: „Apa”, akkor annyira megiszonyodtam, hogy egyetlen kiutat láttam ebből a borzalomból, golyót röpítettem jobb oldalról a halántékomba.

Feküdtem az ágyon, jobbról Tijana feküdt mellettem, játszott a telefonján.

---

¹ A fordító 2019-ben az Emberi Erőforrások Minisztériumának Babits Mihály-ösztöndíjasa volt.

„Bolond vagy, hogy nem veszel egy ilyet”, mondta. „Az Ei Niš a legtutibb. Nézd, megnyomod itt, és hoppá, összekötötte a tévével. No és nézd, milyen a lencséje, nézd, harminc megapixel, a Marsra is rá tud nagyítani”, nógatott és rám villantotta a vakut. Majd megnézte, hogy sikerült a műve és összeráncolta a homlokát. „Egérkém, borzalmasan festesz ezen a képen. Mi a baj?”

„Minden rendben”, válaszoltam nem túl meggyőzően.

„Rosszat álmodtál? Észre se vettem, hogy elaludtál. Azt hittem, a Đokovićot nézed.”

„Én se vettem észre... hogy elaludtam...”, dadogtam zavartan.

„Nincs rosszabb az ebéd utáni rémálomnál. Nem kellett volna annyit zabálnod a borsóból”, mondta csicseregve, és nyomott egy puszit a homlokomra.

„Bassza meg a borsó...”, motyogtam, most már vidáman, hiszen fölébredtem és élek és ilyen gyönyörű feleségem van, aki gyerekorvos az Óvárosi Egészségházban, tagja a Kommunisták Szövetségének, s mondhatni még mindig leányzónak minősül, hiszen tíz évvel fiatalabb nálam.

„Így ni, ezt akarom látni – egy szép mosolyt!”, megfogta a vállam és megcsókolt, ezúttal a szájamon. Mégis, az álom annyira valóságos volt, hogy nem tudtam megállni, hogy vissza ne térjek hozzá – most, hogy már biztonságos távolságra kerültem tőle.

„Aludtam”, mondtam fennhangon, közben megnéztem a mobilomon, hány óra van, „alig öt percig”.

Tijana letette a telefonját az ágyra, úgy döntött, megtisztel a figyelmével. Fürkésző tekintettel nézett rám, a nagy barna szemével.

„Valami undorító helyet álmodtam... Valami tömbházakat... Le se tudom írni őket... Sehol se láttam ilyen helyet...”, igyekeztem megtalálni a megfelelő szavakat, annyira, hogy beleizzadtam. „Izé... És volt ott egy kölyök is, egy undorító bolgár kölyök, azt hiszem, és akkor fejbe lőttem magam egy TT-pisztollyal.”

„Nézd csak...”, óvatosan megérintette a mutatóujjával a halántékomat jobb oldalról, mire én felordítottam. Mintha megégettek volna. „Nahát, baszki...”, mondta rémülten, én meg felpattantam, kiontottam az előszobába a tükörhöz. A halántékomon jobbról ott volt a jel: egy kicsi kerek égési seb.

Számталanszor elmeséltük egymásnak az álmainkat, lelkesített bennünket az álmok világa, az élet azon kevés misztériumainak egyike, amely máig megfejtetlen maradt. Előfordult az is, hogy olyan ál-

maink voltak, amelyekről meg voltunk győződve, hogy megjósolnak valamit. Egyik sem jósolt meg semmit, kivéve amikor Tijana a nagymamája halála előtt három héttel azt álmodta, hogy a mama átültet egy szilvafát, ami a néphit szerint a küszöbönálló halált jelzi. Mégis, az a három hét túl hosszú idő volt ahhoz, hogy ezt az álmot egyértelműen jóslatként értelmezzük. Most is ez történt. Leszögeztük, hogy valószínűleg megkarmoltam magam álmomban, és ezt a telefonja bővületében ő sem vette észre, és hát tessék, így keletkezett ez a kerek seb, amely égetett, mint a tűz.

Tijana bement a fürdőszobába, én meg papucsban átsétáltam a konyhába, onnan meg kiléptem az erkélyre. Társasházban laktunk, a lakást 2006-ban kaptam a Titkárságtól. A negyedik emeleten éltünk, pontosan a Jugoszlavija Hotellel szemben. Odakinn továbbra is borongós volt az idő, nagyjából tíz fok lehetett. Mintha nem május lenne, hanem november, csak a dús, zöld lombkoronák utaltak arra, hogy milyen évszak van igazából. Jobbról, a messzeségben – fekete kezek meredeznek a földből. Megborzongtam.

Lenn az utcán nem volt egy szál gyerek se, pedig alig múlt el délután hat. Mindenki hazasietett munka vagy iskola után, telefont bámulni. Egyszerre csak egy varjú repült az erkélyre. Letelepedett a párkányra, három lépést tett felém s megállt. Döbbenet néztem, ahogyan tisztogatja a tollazatát a csőrével, hiszen ez az óvatlanság egyáltalán nem volt jellemző ennek a madárfajnak a viselkedésére. Először az a rémálom, majd a seb a halántékomon, most meg ez a varjú az erkélyen... Mi jöhet még? Megszólal a varjú? Ez már túl sok lenne, azt jelentené, hogy még mindig álmodok.

„Halott vagy”, mondta a varjú, s megfagyott a vér az ereimben. „Halott vagy”, mondta újra és elrepült. Felriadtam.

Az ágyban feküdtem, Tijana ott hevert mellettem jobbról, játszott a telefonján. Megtapogattam a halántékom jobbaldalt. Égetett, mint az állat.

*

Tijana legalább ugyanannyira rajongott a paranormális jelenségekért, mint én, sőt, éppen ez kötött össze bennünket. Az Újvidék melletti 1943-as Tanyán ismerkedtünk meg 2006 őszén a Dnevnik Állami Kiadóvállalatban, a Dylan Dog első száma megjelenésének huszadik évfordulóján. Én, mondhatni, hivatali kötelességből voltam jelen. Valakinek eszébe jutott, hogy jó poén lenne meghívni a buliba

egy természetfeletti jelenségekkel foglalkozó zsarut, és én, annak ellenére, hogy kissé a közröhej tárgyának éreztem magam, a feletteseim engedélyével beleegyeztem a dologba. Az ünnepségen megismertem Tijanát, aki az ifjúsági szövetkezeten keresztül pincérnői állást szerzett a tanyán, csak hogy részt vehessen ezen a partin. Ennyire rajongott a Dylan Dogért. Apja, Milan bácsi megmozgatta a KB-beli kapcsolatait, hogy összehozza a lányának ezt az idénymunkát. A szó szoros értelmében összeütköztünk, miközben egy Jupival és Cocktával színültig töltött poharakkal teli tálcával próbált lavírozni a tömegben keresztül, kis híján minden kiömlött, de mégsem: csodák csodájára egy csepp se csurran ki... és attól a perctől fogva elválaszthatatlanok voltunk.

„Gyerekek”, mondta a feleségem, s kivett egy kerek műanyag dobozkát a táskájából, „ez itt vadiúj. Ma reggel érkezett Veliki Trnovacból.”

„Mindig megörvendeztetsz bennünket valamivel!”, kiáltott föl Marina, és összedörzsölte a kezét.

„Én vagyok a ti jótündéretetek”, válaszolta Tijana.

„Tekerd már, mit fontoskodszt?”, mormogtam némi kisebbrendűségi érzéssel, mire Marina odakoppintott a mutatóujjával a halántékomra, ahol most egy négyszögletű sebtapasz állt.

„Ne beszélj így a jótündérünkkel”, figyelmeztetett, Tijana meg adott neki egy ötöst, közben már a foga közt lógott a kis kartonlap.

Marina két évvel ezelőtt évi ellenőrzésre vitte az óvárosi egészségházba az elsőseit, Tijana pedig, aki épp akkor ügyelt, rezzenéstelen arccal, a legnagyobb nyugalommal közölte vele: „Önnek el kell jönnie hozzám és a férjemhez vacsorára.” És el is jött néhány hétre rá, és mire én összeszedtem magam, ők ketten már csókolóztak. Marina volt a mi egyetlen szeretőnk, neki meg, kettőnkön kívül, nem volt senkije.

Amióta 1995-ben legalizálták a marihuánát, birtokolhattál és fogyaszthattál belőle akármennyit akármilyen formában, és a teljes szállítmány Koszovó Szocialista Autonóm Tartományból érkezett, a vezetőséggel kiváló gazdasági együttműködési egyezményt kötöttek, amely kedvező volt mind Koszovó, mind a teljes Jugoszlávia számára. A termelők, akik rendre albán magánvállalkozók voltak, mindent, amit elültettek és leszüreteltek, szövetkezetekben gyűjtötték össze, és az államnak nem a forgalom, hanem a termelés után fizették az adót. Így az összes marihuána, amely eladásba került, már meg volt

adóztatva, és mivel a koszovói és a macedón albánok tartották a monopóliumot mind a termesztés, mind az eladás terén, nem volt többé semmi probléma a könnyű drogokkal kapcsolatban.

A szokásosan kezdődött: szívtunk a nagy franciaágyon a hálószobában. A Šarlo Akrobata 2006-os „Második lemezét” engedtem az Ei Niš DVD multiplayerről, a RIZ erősítőn és hangszórón keresztül. Az összes tanító néni szeánszot, melyekre havonta átlagosan kétszer került sor, meg nem érdemelt megtiszteltetésként éltem meg.

„Ti észrevettétek?”, szólalt meg Marina, „Jugoszláviában a repülőbaleset óta alig van jó zene.”

A rohadt életbe, micsoda nő. Tijanára néztem, ő meg rám kacsintott.

„Így van ez az egész világon”, kapcsolódott be a feleségem. „A rock and roll halott mindenhol, így nálunk is. Bár vannak jó rapperek...”

„Huh, nem is tudom”, mondta Marina, kicsit bosszúsán, „a világ legjobb országában élnek és szarnak, hogy nem tetszik nekik ez meg az. Nem létezhet a rap egy olyan közegben, ahol minden szuper.”

„Talán éppen ezért halt meg a rock and roll”, szoltam bele végül én is. „Azért, mert a lehető legjobb társadalomban élünk, ilyen történelmi körülmények között.”

Ennek az eszmecserének az vetett hirtelen véget, hogy Tijana egyszer csak odabújt Marinához, a két tenyerét az arcára tette és csókolni kezdte. Mint mindig, kellett egy kis idő, hogy hozzászokjak a látványhoz, és mikor úgy harminc másodperc múlva összeszedtem magam és megközelítettem Marinát hátulról, csörögni kezdett a mobilom. Őuro volt az, tudtam, mert a Huči, buči, Sutjeska dallama szólt. Odanyúltam a telefonért, felvettem.

„Igen!”

„A jelszó: Balinovac!”, kiáltott, és megszakitotta a vonalat.

Döbenten meredtem a telefonra, amely most már sötét és néma volt, s vakargatni kezdtem a tapaszt, amely alatt egyszerre égetett és viszketett is a seb.

„Mi történt, cuncimókuska?”, kérdezte Tijana.

„A jelszó... Balinovac...”, dadogtam.

„Miféle jelszó ez?”, kíváncsiskodott Marina, aki, tudomásul véve, hogy az akció meghiúsult, törökülésbe helyezkedett. Nem kerülheték el a figyelmem azok a tökéletes vonalak, amelyek a szinte teljesen lapos hasán kirajzolódtak, miközben a térdére könyökölve kissé előrehajolt.

„Megmagyarázhatatlan esetünk van, a hivatal szabályzata értelmében azonnal jelentkezni kell az SZVT-ben.”

Az idő alatt, míg vizeltem és visszajöttem a szobába, hogy felöltözzek, ők már újra egymásba gabalyodtak. Amikor magamra húztam az utolsó ruhadarabot is, a bal lábamra a zoknit, Tijana felkelt, meztelenül, izzadtan, szőkén, duzzadó keblekkel, hogy kikísérjen.

„Takarodj, Mirko Šipka, a természetfeletti jelenségek kutatója”, s lágyan pislantott egyet. „Ne aggódj miattunk.”

„Talán csak gyakorlat”, mondtam.

„Az első gyakorlat tizenöt év után? Kötve hiszem.”

*

A Szövetségi Végrehajtó Tanács 2009-ben, az Új Néphősök halálának 20. évfordulóján elfogadott záradékában ez olvasható: „a gazdasági reformok, melyekkel a JSZSZK piaci egyenlőséget teremtett és lehetővé tette az egypárti delegációs rendszerrel megerősített magánvállalatok és az állami cégek egyenlő elbírálását, szédületes fejlődéshez vezettek minden szempontból. Az Új Néphősök nagy tragédiája következtében feleszmélt minden nép és nemzetiség, minden munkás és hazafi, s a bennünket a jobb jövőbe vezetni szándékozó emberek kiontott vére a Jugoszláviába vetett hit és a haladó szellemű szocialista eszme megerősödését eredményezte, mely eszmék még a második világháború végétől fogva a fényes jövő ígérését vetítették országunk elé. Több évtizednyi szenvedés és munka után végre eljutottunk oda, hová eredetileg elindultunk. Makulátlan egészségvédelemmel, első osztályú ingyenes iskolarendszerrel rendelkező társadalommá váltunk, amely bővelkedik zseniális fiatal szakemberekben, akik hozzájárultak ahhoz, hogy az állami vállalatok a magáncégekkel egyenlő versenybe kerülés kihívása eredményeképp gazdasági kolosszusokká nőjék ki magukat, az emberek átlagéletkora pedig elérje a nyolcvanöt évet.” A Szövetségi Belügyi Titkárságot, amely marginalizálódott az 1974-es Alkotmány meghozatalát követően, az 1991-es Alkotmánnyal az FBI mintájára reformálták meg. A köztársasági és a tartományi belügyi szerveket meglehetősen széles körű hatáskörökkel ruházták fel, de az utolsó szó joga minden kérdésben a megreformált Szövetségi Belügyi Titkárságé volt.

Már amikor az SZVT épülete felé haladtam a sugárúton, szembe-tűnt, hogy szokatlanul sok lámpa ég, nemcsak ott, hanem a Központi

Bizottság közeli épületében is. A főbejárat előtt parkoltam le, ahol már elég sok jármű állt, köztük három terepmintház dzsip is, és besiettem az épületbe. Odabenn a szokásos biztonsági személyzet helyett két terepszínű egyenruhás alak fogadott, a kezükben élesre töltött 7,62 mm-es 2013-as Superzastava automata puská. Soha nem láttam még ilyen egyenruhát, pedig ismertem minden modellt, amit a katonaság és a rendőrség számára gyártott a Varteks. A fejükön vörös svájcisapka, rajta ötágú fémcillag, sarlóval-kalapáccsal.

„Hová?”, kérdezte hűvösen a bal oldali, az alacsonyabbik, közben rám se nézett.

„A Tizenharmadik Igazgatóságba, a jelszó: Balinovac”, válaszoltam, és felmutattam az igazolványom.

„Jól van, előtte megmotozunk”, mondta a jobb oldali, mire én háborogni kezdtem.

„Megmotoznak? De hát én tizenöt éve dolgozom a Szolgálatnál!”

„Ez a parancs. Állj ide és tedd szét a kezed meg a lábad!”

Alaposan megmotoztak és elvették a Zastava 666-os nikkelezett hivatali pisztolyomat, amelyet, mert jólesett, magammal vittem családi ebédekre is, nemhogy az első rendes megbízatásra.

„A pisztolyt visszakapod majd, mikor elhagyod az épületet. Mehetsz”, mondta hűvösen az ipse, én meg felfutottam a lépcsőn az irodámig. Ott nem volt senki, úgyhogy rájöttem: a főnökasszonyhoz kell mennem.

„Hát hol vagy te, Šipka, hogy a tehenek nyalnák le a szélvédődet!”, ordította Bojana és felállt a székből. Ötvenéves volt, kerekded és pirosposzsgás, Mrkonjić Gradból jött Belgrádba, ami észrevehető volt az akcentusa alapján és az időnkénti beszólásaiból, amiket ő maga talált ki. Mellette, hűvösen – mint mindig – ott ült Ljubica elvtársnő, korombéli, szőke, copfos, hatalmas szemüvegben. „Mi az a fejedem?”, hőkölt vissza a főnökasszony, miután észrevette a sebtapaszomat.

„Azt álmodtam, hogy halántékon lőttem magam, utána meg arra ébredtem, hogy seb van ott”, válaszoltam.

„No ne?! Hát neked jól összejött minden! Fölsorakoztak a megmagyarázhatatlan esetek, a munkán is, a fejedem is!”, harsogta.

Rajta, Ljubicán és Đurón kívül a nagy asztalnál ott ült még két egyenruhás alak, akik ugyanahhoz az egységhez tartoztak, mint azok ketten odalenn. Mindketten néhány évvel idősebbek voltak nálam.

„Jó estét, elvtársak”, szólítottam meg őket kicsit türelmetlenül, már nagyon vártam, hogy kiderüljön, mi a helyzet.

„Ez itt Milorad ezredes”, mutatta be az alacsonyabbat, mogorváb-
bat kettejük közül. Simára volt borotválva az arca, a nyakára meg egy
nagy piros ötágú volt tetoválva, arany sarlóval-kalapáccsal.

„Szólíthatsz nyugodtan Mićko elvtársnak”, mondta rekedt han-
gon, s kezet szorított velem, kellemetlenül erősen.

„Igenis, Mićko elvtárs”, válaszoltam.

„Ez pedig a századparancsnok, Nenad”, mutatta be a másikat, a
nyakigláb gyilkosképűt, ennek szintén simára volt borotválva az arca,
ráadásul még vigyorgott is.

„Engem szólíts nyugodtan Rambo elvtársnak, mert Rambóként
vagyok ismert itt is, de sokkal szélesebb körökben is”, fölállt és vigyo-
rogva megszorította a kezem, kis híján el is törte.

„Hagyd abba a majomkodást!”, kiabált rá Mićko elvtárs, erre az-
tán leült.

„Mint tudjátok, az a helyzet, hogy a jelszó Balinovac”, tért a tárgy-
ra Bojana. „Az elvtársakat fölülről küldték, hogy veletek együtt dol-
gozzanak az ügyön. Hogy teljesen világos legyenek: az elvtársak a mi
Igazgatóságunk közvetlen felettesei, úgyhogy: parancs – végrehajtás.”

„Elnézést, Mićko elvtárs”, szólaltam meg, mire emez görbén rám
nézett, „melyik egységhez tartozik Ön?”

„Hadititok”, válaszolt foghegyről, s ebből arra következtettem,
hogy szupertitkos katonai alakulatról lehet szó. „Folytassa, elvtárs-
nő”, parancsolt rá Bojanára, közben körbe-körbenézdegélt a sassze-
meivel, mintha minden percben az ellenség rajtaütésszerű támadásá-
tól tartana.

„A palilulai Belügyi Titkárság őrzárata a Zbeg temetőben rábuk-
kant egy személyre... egy gyanús viselkedésű személyre, hogy így
mondjam. Folyékonyan beszél szerbhorvát nyelven, de problémák
merültek föl az identitása kapcsán. Tudniillik, ő azt állítja, hogy
Aleksandar Bimbalovićnak hívják, tudja még a személyi azonosító-
számát is, azt mondja, hogy annyiszor letartóztatták már, hogy job-
ban megtanulta a személyi számát, mint az anyja nevét...”

Az igazgatónő ekkor elhallgatott, én meg ránéztem Đuróra, aki
hóttkomoly arccal meredt rám.

„Bevitték a kollégák a palilulai rendőrállomásra, hogy egy kicsit
megdolgozzák. Ujjlenyomatot vettek tőle, kikeresték a nyilvántartás-
ból, és meg is találták Aleksandar Bimbalović ujjlenyomatát. Viszont
az a vicc, hogy az elvtársak Aleksandar Bimbalovićot kiiktatták még

1991-ben, amikor valami usztasákkal röplapokat terjesztett Németországban.”

„Személyesen röpítettem bele három golyót”, tett jelentést Rambo elvtárs, „kettőt mellkasba, egyet fejbe, az akkori szolgálati szabályzat szerint, cakompakk. Képzeld csak, borčai, és usztasákkal karöltve osztogat röplapokat. Hogy mennyire sok és milyen sokféle söpredék volt itt abban az időben, el se hinné nekem. Ám az instrukció akkor az volt, és ma is az, hogy iktassunk ki minden csetniket és minden usztasát, akit elkapunk...”

„Légy szíves, hagyd abba a szófosást, nem az iskolában vagyunk”, vágott a szavába Mićko elvtárs. „Tehát annak a szerencsétlennek, akit letartóztattak, ugyanolyan az ujjlenyomata, mint annak, akit kinyifantottunk. Tehát, úgy esik ki, mintha valaki mást puffantottunk volna le, de nem, mert a düsseldorfi holttest ujjlenyomata teljesen megegyezik azzal, ami ennek van! Még 1988-ban vettek tőle ujjlenyomatot, amikor autókat lopkodott Mirijevóban.”

Vámpír! Vagy, ami még nagyobb örület, csetnik-usztasa-vámpír? Ú, baszki!

„Vám...pír?”, dadogtam. Rám néztek, és harsányan nevetni kezdtek. Mindenki, még Ljubica is.

„Ha vámpír lenne, nem bírna vérezni, márpedig ez vérzik. Pontosabban: vérezett a BT-megdolgozás során”, magyarázta Mićko elvtárs. „Tehát van egy élő személyünk, amely a nyilvántartásunk szerint már huszonöt éve halott. Ez egy megmagyarázhatatlan fenomén, amellyel szembekerültünk. Tessék, magyarázzák meg.”

*

Ezután jött a parancs, hogy Đuro meg én menjünk el Mićkóval és Rambóval a palilulai rendőrállomásra, ahol a Bimbalović ujjlenyomatával rendelkező embert fogva tartották. Mićko elvtárs ideadta az illető kartonját, amelyet útközben tanulmányoztam át, az elektromos meghajtású páncélozott katonai dzsipben ülve. Addig nem is tudtam, hogy ilyen modell is létezik. Eltöprengtem, vajon miféle villanymotor lehet az, amely képes üzemeltetni ezt a kolosszust, meddig tart ki az elem. E szörnyeteghez képest, amelyen a kormány közepén virító JNH-emblémán kívül nem láttam semmi más jelzést, minden más, a fegyveres erők kötelékéhez tartozó jármű, amelyet ismertem, holmi csip-csup játékszernek tűnt.

Bimbalović kartonjában nem volt semmi különös: autólopás, három év a Zabelában, határátlépés és elhalálozás. Itt volt egy fénykép is. Szőke. Sovány. Romlottságról árulkodó mosoly. Legalábbis így festett abban a pillanatban, amikor lefényképezték, kis híján harminc évvel ezelőtt.

Beléptünk a hatalmas fehér épületbe, melyet 2003-ban teljesen felújítottak. A váróteremben sorakozó gumiszékek mellett egy-egy fémrúd állt, melyekhez műanyag bilincsel láncolják oda a frissen le-tartóztatottakat – de a terem most teljesen üres volt. Egy szép, szep-lős, szőke copfos rendőrnő fogadott bennünket, a kezében egy Zasta-va 2010-es automata pisztoly. Amikor meglátott minket, szalutált, mi is neki. Szó nélkül elhaladtunk mellette, bementünk a liftbe, Mićko elvtárs megnyomta a második emelet gombját. Láthatóan lüktetett a nyakán a véna, amelyen az ötágú tetkó volt. Ekkor valaki hangosan fingott, Rambo elvtárs pedig elröhögte magát. Hét büdös másodperc után kinyílt az átlátszó ajtó, mi meg kiléptünk a folyosóra. Mićko és Rambo elvtárs határozott léptekkel megindultak balra, Đuro meg én pedig szóltanul mentünk utánuk. A 28-as ajtón, amely előtt Mićko elvtárs megállt, ez a felirat állt: *Megdolgozó szoba – ne lépj be a főnök engedélye nélkül.*

„Itt van a bitang. Rambo és te fogtok bemenni hozzá”, mondta felém fordulva.

Ekkor Đuro meg ő beléptek a szomszédos szobába, amelyet emet-től egy üvegfal választott el, Rambo elvtárs pedig egy határozott mozdulattal lenyomta a fémkilincset és *Borovo* katonacsizmája erős csattogása közepette bevonult a 28-as szobába. Én vettem egy nagy levegőt és követtem őt.

Odabenn két szék volt, közöttük kis fémasztal, amely egyik oldala mentén belenyúlt a falba. Az egyik széken ott ült Bimbalović. Ő volt az, ezt sugallta személyiségem mindkét oldala, a racionális is meg az a másik is. Szőke volt, kopaszodó, borotvátlan, szétcúsúzott, de ő volt az. Amint belenézhetek a szemébe, teljesen biztos leszek benne. Mégis, még mielőtt olyan helyzetbe kerülhettem volna, hogy ezt megtegyem, Rambo elvtárs már le is ült vele szembe.

„Bimbalović?”, kérdezte, mire emez, a földre szegezve a tekintetét, ezt mondta:

„Kérdezd a húgod, komcsi. Megbasztam az este.”

Az, hogy így szólt egy hivatalos személyhez, teljességgel elfogad-hatatlan volt, ám Rambo elvtárs rá se rántott.

„A szemembe nézz, a szemembe, gyerünk”, mondta neki, szinte gyengéden, Bimbalović pedig dacosan fölemelte a fejét és egyenesen belenézett a szemébe. Ekkor a nyakigláb százados egy villámgyors mozdulattal előrántotta a pisztolyt és golyót röpitett Bimbalović lágycába, majd rögtön a mellkasába is, majd miután ez lerogyott a linóleum padlóburkolatra, megkerülte az asztalt és kilőtt egy harmadik golyót is, a homloka közepébe. Csengett a fülem a lövöldözés elviselhetetlenül erős zajától, de mégis hallottam, ahogyan Rambo elvtárs a hullának ezt mondja: „Ha újra beléd botlok, levágom a fejed és beleteszem egy nagy dunsztosüvegbe, csak azért, hogy legyen tárgyi bizonyítékom.”

„Izé...”, bátorkodtam megszólalni, tekintettel arra, hogy egy durva kivégzés szemtanúja lettem éppen. „Rambo elvárs, kellő tisztelettel, de talán kihallgathattuk volna kicsikét, hogy meglássuk, hogy került ő ide, hol volt mindez alatt az idő alatt, nézze csak meg a tetoválást a jobb karján, csetnik kokárda, hogyan sétafikálhatott ezzel...”

„Ide hallgass, irodapatkány”, szakított félbe, én meg lefagytam ettől a hangnemtől és a tekintetétől, melyből egy csapásra elpárolgott minden szélhámosság, „a feladat végre lett hajtva. Nem érdekel egyáltalán, hogy került ide ez a sarházi, nem érdekelnek a tetoválásai, nem érdekel az sem, hogy egyszer már likvidáltam és hogy most még egyszer meg kellett tennem. Csak az érdekel, hogy a feladat végre legyen hajtva.”

*

Miután Mićko elvtárs szalutált a századosnak, lekezelt vele és gratulált az elvégzett feladathoz, megparancsolta Đurónak meg nekem, hogy menjünk le a földszintre, ahonnan majd a rendőrrajőr elvisz minket Újbelgrádba. Lesiettünk a lépcsőn, kijelentkeztünk és beültünk a ránk várakozó Tas Vagon 2 márkájú járóautóba. A gépkocsinak standard elektromotorral kombinált turbodízel motorja volt, ebből kifolyólag alkalmas volt üldözésekre a városi utcákon, melyekre, őszintén szólva, szinte soha nem került sor.

Đuro és én elhelyezkedtünk a hátsó ülésen, elől két rendőr ült, sapkájukon a Szerb Szocialista Köztársaság címerével. A zsaruk lazák, szívélyesek voltak, bármely pillanatban készen álltak rá, hogy leszedjenek egy-egy macskát a fáról, segítsenek az eltévedt gyerekeknek és kijózanítsák a részegeket. Nagyjából ez volt a munkaköri leírásuk, kivéve az idegenforgalmi ideny idején, amikor meg kellett birkózniuk a főként Nyugat-Európából érkező vademberekkel, akik előzőnlötték a tengerünket meg a hegyeinket.

„Mi zajlik ott a második emeleten?”, bátorkodott megkérdezni tőlünk az anyósülésen ülő dagi, nagyjából harmincas rendőr, akinek az előírásban foglaltakkal ellentétben nem volt bekapcsolva az utolsó két gomb a kék ingén.

„Sajnálattal tájékoztatom önöket, hogy erről semmit sem mondhatunk, hamuszürke sasok”, válaszolt neki Đuro, összhangban mind a Szolgálat előírásaival, mind Mićko elvtárs parancsával.

„Azt beszélük, hogy valami különleges egységi megölte azt a pasast, akit ma letartóztattunk”, kapcsolódott be a beszélgetésbe a sofőr, egy ápolt, borotvált, begombolkozott, nagyjából huszonöt éves fickó, aki a közlekedési előírásokat szigorúan betartva vezetett. Úgy döntöttem, megragadom az alkalmat és kifaggatom.

„Ti tartóztattátok le?”, kérdeztem, belekapaszkodva az üléseikbe és a fejem kettejük közé nyomva. „Hogy történt?”

A sofőr részletesen elmesélte, mi történt. Először is a Borča 5 lakóközösségeinek elnökségi tagjai feljelentették a gyanús személyt, aki alkoholos állapotban dülöngélt a Belgrád–Temesvár autópályán, a Zbeg temető közvetlen közelében. Éppen ezek ketten fogadták a hívást, és a helyszínen rá is bukkantak Bimbalovićra, aki akkor épp négykézláb mászott az úton. Amikor megszólították, először kinevette őket, még a sapkájukat is megpróbálta leszedni, és mikor a járőr ellátta a baját gumibottal, kissé lecsillapodott fizikailag, ám mentálisan nem.

„Végig az állomás felé vezető úton összevissza motyogott mindenfelét, a sok szarás felét nem is értettem, sose hallottam azoknak a kifejezéseknek egy részét, amit használt, valószínű, hogy nagyon leitta magát, vagy mi...”, mesélte a fickó, majd rám nézett a visszapillantóban. „Ami különösképp felkeltette a figyelmem, az az, hogy egyfolytában komcsiknak nevezett bennünket, mutogatta a középső ujját, majd utána valami háromujjas jelet, mi ütöttük-vertük, de nem sokat segített. Nos, mikor megérkezett az ujjlenyomat, fölvitték a második emeletre, a második emeleten meg, tudni lehet...”

Ebben a pillanatban megpittyent a telefonom a zsebemben. Hátadóltem a hátsó ülésen, kivettem és azt láttam: Đurótól kaptam üzenetet.

„Hagyd békén a fickókat, mit zsongtál úgy be? Van még két Balinovac jelszavunk, az egyik Horvátországban, a másik Szlovéniában.”

*

Fél órát kaptam Bojana főnökasszonytól, hogy megírjam a jelentést az Aleksandar Bimbalović ügyében folytatott nyomozásról, amelyet rögtön szigorúan titkosnak minősített, utána pedig hazaküldött, hogy csomagoljak össze és induljak Zágrábba. A mágneses levitációs szupergyors vonat reggel fél hatkor indult a Prokop 6 állomásra, és fél hétkor érkezett meg a Horvát Szocialista Köztársaság fővárosába. Az ügy semmilyen részletéről nem kaptam információt, és a másik ügyről sem tudtam semmit, amit ugyanaznap kellett kivizsgálnom a Bledi-tó környékén. Minden, amit kaptam, egy mobiltelefonszám volt, amelyet akkor kellett felhívnom, amikor kiszállok a vonatból.

Tijanát az ajtóban állva értesítettem a fejleményekről, és elővigyázatosságból rákérdeztem, hol van Marina.

„Kikísértem a villamosra, még tizenegykor. Nem az igazi, ha te nem vagy itt”, s csókot nyomott az orromra. „Hogy van a fejed? Ha jól sejttem, semmi másról nem kérdezhetlek.”

Megtapogattam a halántékomat.

„Csíp egy kicsit.”

Csak néztem őt, egészen nekikeseredve. Soha nem hagytam el nélküle a várost, amióta megismerkedtünk.

„Jól van, nyugodj meg”, mintha olvasott volna a gondolataimban. „Tudtuk, mi lesz, ha ez megtörténik”, mondta, s gyengéden húzott magával a hálószoza felé. „Százszor gyakoroltuk. Úgyhogy ne affektálj nekem. Te vagy az én hősöm. Szeretlek.”

„Én is szeretlek”, válaszoltam, és csókolózni kezdtünk.

Fél óra múlva gyorsan lezuhanyoztam, a hátizsákba begyömöszöltem egy gatyát, egy pár zoknit, egy pólót és a fogkefét, dezodort meg a pisztolyt. Tijana lekísért az épület elé, itt néhány percig még csókolóztunk, ölelkeztünk.

Odakinn már pirkadt. Az ég kék és rózsaszín színekben ragyogott. Szép tavaszi nap virradt Jugoszláviára. Végigpörkölttem az Új Néphősök sugárúton és a KB épületénél behajtottam az alagútba, amely a Prokop 1-7 vasútállomás-komplexum földalatti garázsába vezetett. Három perc múlva megérkeztem és leparkoltam az egyik állami szerveknek fenntartott helyen, a Prokop 6-on.

Vladislava Vojnović

Huncutkodó kora tavaszi fények

Bogdán József fordítása

Csendes párbeszéd ég és föld között.
Hideg kora tavaszi eső. A nagy szürkeségben
még nyújtózkodik egyet a virradat.
Sietnem kell, gyorsan múlik az idő.
A téli időszámítás foglyai vagyunk.
Sietnem kell, mert korán bezárják a postát,
a könyvtárat, az üzleteket.
Itt a város. Vacognak az intézményei.
A könyvtárból kijövet, hirtelen elállt az eső és
a huncutkodó fények mókás jeleneteket
pingáltak a házak hófehér mozivásznaira.
Jó volt így egyedül állni a szépség és a boldogság
tágas fénykörében, de nem sokáig tartott, mert a fák
rácsos ágai között már ott ásítózott az este.

Ante Vukov

Az álom lépcsőin

Versek a hagyatékból

Konceptuális vers-szövegek, 1974

Szöveg No 3.

Triceps fordítása

1.

a művész munkáját a kép a szöveg vagy a hang vagy ezen elemek kapcsolata építi mint ahogyan például a kép és a szöveg kapcsolata hozza létre a plakátot vagy a képregényt.

2.

a kép és a szöveg és a hang mint ahogyan ezen elemek összefonódásai is: jelek. a jel tehát az alapvető elem a művészeti alkotás létrehozásában.

3.

a jel információt hordoz. egy jel egyszerű üzenetet közvetít. több jel együtt összetett üzenetet közvetít.

4.

a jel formát és tartalmat hordoz. a jel formája és tartalma határozzák meg a jelet.

5.

a művész munkájának első fázisa valójában a megfigyelés. ez a művész tudatában történik. a megfigyelés keretében található a megjelölés.

6.

a megjelölés a kijelölés folyamata. a művész a saját tudatában átéli a tárgyakat jelenségeket szituációkat és eseményeket melyeket művészetnek jelöl. ezen a módon kiemeli őket.

7.

máig a művész munkájában valamelyik saját élményét mutatta meg.

8.

mától a művész munkája felszabadult a művész élményétől.

9.

ez a konkrét művészeti alkotás. az ilyen művészet: konkrét művészet.

10.

a konkrét művészeti alkotás tiszta információt hordoz ami a művész személyétől való legteljesebb lehetséges mértékben való megszabadulást jelenti. ez lehetőséget biztosít hogy a művész munkájának fogyasztója is művész legyen szellemi és lelki képességeinek függvényében. a konkrét művészetben a művészeti alkotás gyártójának és fogyasztójának is egyenrangú lehetősége van hogy művész legyen. a fogyasztónak lehetősége van hogy továbbépítse a kapott információt. a konkrét művészeti alkotás sikeres továbbépítéséhez feltétlenül szükséges a fogyasztó mind nagyobb előképzettsége is. a továbbépítés minősége a fogyasztónak a konkrét művészeti alkotás tárgyáról való tapasztalatától függ.

11.

az idea megvalósításának fázisában a művész-gyártó kihagyja személyes élményét a tárgyról amit feldolgoz munkájában. törekszik rá hogy a tárgyakat jelenségeket szituációkat és eseményeket konkrétan ábrázolja.

12.

az ilyen alkotás az ábrázolás (bemutatás) fázisába jut és csak akkor fejeződik be miután a fogyasztó befogadja és elviseli tudatában a továbbépítést.

*

a következő ciklus két részből van összeállítva.
az elsőt a tiszta egyszerűsített információk nivójára
redukált szövegek képezik (ezek konkrét
költemények). ezek a szövegek különböző ipari termékekről
lettek átvéve. mikor az olvasó lát egy ilyen szöveget,
a tudatában számos asszociáció jelenik meg
az idézett tárgyról. a tárgyat a rá jellemző módon éli meg,
ahol fontos szerepe van a tárgyról való
előzetes tapasztalatának.
és ez a konkrét művészet alkotójának célja:
a fogyasztót rávezetni a kreativitásra.
a másik ciklusban személyes élményeimet felhasználva
megpróbáltam saját példákat adni
néhány konkrét szöveg továbbépítéséhez.

Lírai költemények, 1985

Légy, légyszárny

A borongóvirágból
megszületik dédapa.
Belőle pacsirta válik.
Először lát legyet,
s letépi a szárnyát.

Roppant hegy
terem, mikor e szárny
a földre hull.
Borongó hegység így
keletkezik.

Ugyan, miféle légy,
miféle légyszárny.
A legyek parányi csillagok,
melyek a fiatal kecske
leheletével érintkezve
elhamvadnak.

A majmok
még nem láttak legyet,
de egykoron, a láng megjelenése előtt,
maguk is tojásból
keltek ki.

Kastély

Megyek.
És visszatérek a te
földiepres kertjeidbe.
A kastélyodba.
Vészjósló, szépséges és sötétlő.

Az ajtókon.
Karvaly és karvaly. Örök.
A tornyokban.
Trombiták és kostülok.
És visszatérek.

Megérkezem a te
istállóidba és lakosztályaidba. A kincstárba.
Paripámat
lakomaasztalodhoz engedem.

A kutakat drágaságokkal töltöm.
Árnyasak és szárazak.
Zuhanok.

A nevetés lépcsőin lefelé.
Palánkok nélkül.
A csiga házának bensejében
Repülök.

A nevetés lépcsőin

Az én dédapám.
Tar koponyájú,
csupa izom.

A nevetése.
Valamennyi megkésett fogat.
És lidérces kocsi után.
Még manapság is visszhangzik.
Hét emelet mély pincében.

És görög.
Az izzadságban fürdő lépcsőzeten.
Nyálkás alagsorban.
Alig néhány cseppnyi vér.
Vagy könny.

Az én dédapám.
Felülmúlhatatlan a lélegzésben.
Kérlelhetetlen a bozótban
és árkokban.
Dobok százával
szívében.

Kivételes rátermettség és tehetség
megtetesülése.

Padlások

Megszólalok.
A füst sűrűbb, mint valaha.
Érzem, az ujjaim növekszenek.
Az egekig.

Az ősidők a sötétség nyoszolyái.
Vétkezik, aki az éjben fonákjáról
álmodik.
Aki nap nélkül nem lát.
Terméketlen marad,
búzától és fiaktól megfosztatik.

Ha nem szereted a padlásokat, inkább eredj.
A pincékbe.

A sötétben, a padláson,
minden illatozik. Denevér és egér.
Kukorica és keresztеспók.
Macska, füst és veréb.
Minden illatozik.

Sötét káprázat fészében
álomtojás.
Számptalan fióka szülőotthona.
Visszatérő madársereg szállása.

Visszatérő seregek szállása.

A padlások telis-teli vannak
huzattal és éggel.
Telis-teli mezősséggel és bocskorokkal.
Megvetemedettekkel.
Múlt nyarak hegyi ösvényeivel.
A ládák színültig.
Elhagyatottan.
A lá...

Ki
vinné még magával e kosarakat,
kosarakat és ládákat.
Egyszerre. Valamennyit.
És elindulna. Hová.
Akárhova.

Egyszer.
Ha elindulok,
velem a macska is jönni fog.
És a pók és az egér és a füst.
S az illat feltör.
Az egekig.

A szenvedés kútjai

Eljöttem a kútig.
S megálltam egy pillanatra.
Pillantásomat a vízben felejtettem.
De nem a saját,
hanem a te tükörképembe szerettem bele.

Kutak, szenvedés kútjai.
Lidércüzöttek.
A pusztaság barátjává válok.
Leugrom a meredélyről.
A szeleket kérem könyörületért.
A legyeket és madarakat,
vigyenek magukkal útjaikra.

Most távol vagyok.
De egy helyett
két kutat leltem.
Visszatérés kútjai, mélyebbek mindeneknél.

És bármikor hozzájuk lépek,
meghajtva fejem, a vízbe tekintek,
két kutat látok egyetlenben.
S minél mélyebben, annál többet.

És merülök, már világtalan vagyok.

Az elkövetkező hang

Zabolázz meg. Hódíts és birtokolj.
Csak siess,
amíg háttal állok
a fénynek. S arcom a sötétbe merül.

Szárnyalói
tüzes messzeségeknek,
vértetzetek föl az éjszaka ellen.
Ajándékozatok nekem inget,
inget kígyónak bőréből.
És adományozzátok a zöngét,
az elkövetkező hang susogását.

Zabolázz meg. Hódíts és birtokolj.
Legyél ügyes és fürge,
amíg az elme kanyarulataiban
a megbéklyózott őz felé közelítel.

Valóságos erdeje zubog a vérnek.
A lélegzeted fürdőzik benne.
Tekintetét vesztve menekül az őz.

Elragadhatod mindenem.
Vedd le tenyeredet a füledről,
szólít a következő hang.

Ante Vukov (Szabadka, 1955–2012), horvát–magyar költő, képzőművész, performer. A legendás neoavantgárd Bosch+Bosch (1969–1976) csoport legifjabb tagja volt. Szülővárosa gimnáziumában érettségizett, majd indológiát tanult a ljubljanoi egyetemen. Számos kiállítása volt külföldön, de a csoport tagjaival ellentétben soha nem járt Jugoszlávián kívül. Egyszer jött fel Budára, a Marczibányi térre, Muzsikás-koncertre. Imádta a zenéjüket. A zágrábi Kugla performansz-színház *Gépezetek és fenevadak* (1987) című tragoedia dell arte előadását ő írta és festette a zászlókat. Egyszer, a 80-as évek elején, talált a családi ház padlásán egy katonaládát. Restaurálta, és attól kezdve szenvedélyesen gyűjtötte a bácskai bunyevác és magyar népi tárgyakat, melyek történetét zárt körű előadásokon ismertette. Szerepelt Tolnai Szabolcs *Arccal a földnek* (2002) című filmjében is, ahol egyetlen markáns ellen-képviselője volt a „téboly a romokon” koncepciónak. Életében három önálló verseskötete jelent meg szerb nyelven: *Zlato istočnog sutona* (1986), *Ruža vjetrova* (1990) és a *Vrati vrijeme: cjelovita pjesmarica* (2005), valamint egy regénye: *A porcellánbaba háza – Kuća porcelanske lutke* (2003, magyar és horvát nyelven).

Hangregény?

Újabb adalékok a narráció rétegeinek értelmezéséhez
az *Iskola a határon*-ban, különös tekintettel a hangoskönyv-változatra¹

Kulka Jánosnak

A gazdag Ottlik-szakirodalomban mindig is előkelő helyet foglaltak el az *Iskola a határon* narrációjával kapcsolatos kérdések.² A regény alakulástörténetének is kardinális kérdése a *Továbbélők* és az *Iskola* szövege közötti különbségek listázása, mely lajstrom elején természetesen az a megállapítás áll, hogy míg a *Továbbélők* narrációja egyenes vonalú és egy nézőpontú, addig az *Iskoláé* legalább két jelentős nézőponttal variál. Medve és Bébé szövege egymásba illesztéseinek sajátosságait azonban eddig mintha kisebb érdeklődéssel követtük volna, mint a nyelv(iség) és narráció általános kérdéseit, a szövegbeli ismétlések szerepét (lásd ismét a 2. számú lábjegyzetben megjelölt forrásokat!), az idő- és térsíkok elemzését³ vagy akár a két fő narrátor habitusbeli különbözőségeinek taglalását.

Másfelől irodalmi és nyelvészeti munkákban nemigen találni nyomát az Ingardenre és Jakobsonra visszavezethető „hangtest nélküli jelentéshordozók”⁴ fogalmának. Ezek a jelentéshordozók értelemszerűen különösen az (el)hangzó szöveg jellemzésére alkalmasak,

---

¹ Elhangzott 2019. november 29-én, a Pázmány Péter Katolikus Egyetemen, *A mindenség ernyőjére kivítetve* címmel, az egyetem, illetve a Veres Pálné Gimnázium és a *Kortárs* folyóirat által az *Iskola a határon* megjelenésének 60. évfordulójának tiszteletére rendezett Ottlik-konferencián.

² Lásd a teljesség igénye nélkül az utóbbi két évtizedből: BENYOVSZKY 1999, HORVÁTH 2011, TÁTRAI 2002, KORDA 2005, MOSA 2018.

³ Lásd például Ottlikkal kapcsolatban, illetve általában is: FARAGÓ 2001.

⁴ Vö. INGARDEN 1977; 42–69., JAKOBSON 1972; 11–49. Az írásjelek szerepéről lásd különösen: FÓNAGY (é. n.); 446–449.

mivel nem mondjuk ki őket, a szöveg jelentését azonban árnyalják, sőt, olykor alapvetően befolyásolják (hangsúly, beszédtempó, szünet, írásjelek stb.). (Itt most csak egy példát említek a szóban forgó jelenség fontosságát bizonyítandó: amikor Latinovits Zoltán elmondja Ady Endre *Sírni, sírni, sírni* című versét, az utolsó sor végén egy alig észrevehető, de azért érzékelhető, apró szóközt illeszt a szövegbe, s megnyomja a szókezdő „s” hangot; ezzel pedig éppen az ellenkező értelmet tulajdonítja a szövegnek, mint azt – vélhetően – a költő gondolta: „Testamentumot, szörnyüt írni, / És sírni, sírni, sírni, s írni”⁵).

A magyar szakirodalomban azonban korántsem elterjedt a szövegek hangzás alapján való vizsgálata. Természetesen voltak, vannak erre vonatkozó törekvések⁶, de mégis úgy tűnik, hogy a leírt szöveg szentsége – együtt az annak megváltoztathatatlanságába vetett hittel – minden egyéb vizsgálati szempontot felülír. A megalkotottság végső szintjeként keletkezett, leírt szöveg vizuális képe szinte úgy állandósul bennünk, mint egy festmény: emlékszünk rá, hogy amikor a legutóbb olvastunk „a szabadság enyhe mámorá”-ról, akkor ez a kifejezés éppen a bal oldali lap alján szerepelt, körülbelül letről számítva a 10. sorban..., a „tízezer lélek” egészen biztosan jobbra fönt van, az utolsó előtti oldalak valamelyikén..., a „tejsav és gyanta” pedig...

A teleologikus kritikai kiadások – mint az irodalomszakma hegycsúcsai – is egyértelműen erre a fajta „szöveglátásra”, szövegérzékelésre ösztönöznek bennünket: azt sugallják, hogy az adott műnek lehetséges egy végső, megváltoztathatatlan formája. A szinoptikus és a genetikus kritikai kiadások már megengedőbbek e tézis, illetve a szövegek érvényességével, hitelességével kapcsolatban (utóbbi lényegében a textus megszületésének minden fázisát autentikusnak tekintti), de még ezek mögött is ott munkál az „egyetlen hiteles szöveg” evidenciájának és elvárásának illúziója.

Egy regény hangzó változata azonban szembeszáll, dacol ezzel az illúzióval: megbontja „a szöveg egyetlen változatban érvényes” tézist, és kiszabadítja a művet az általunk ráépített kalodából (ennyiben a felolvasás-elmondás gesztusa hasonlít Esterházy Péter híres rajzlapjának motivációjára: más, új formában jeleníti meg az amúgy „önmagaiba bezárt” textust – míg amott képként, emitt hangépitményként

⁵ Vö. <https://www.youtube.com/watch?v=YHzhouS62ziY> [2019. 11. 24.]

⁶ Lásd például Reuven Tsur vizsgálódásait Babits *Esti kérdésével* kapcsolatban: TSUR 2009; 291–324.

jelenik meg az *Iskola a határon* –; hasonló élményünk lesz majd, ha film készül egyszer a regényből...). Ráadásul egy regény meghallgatása tovább tart, mint ugyanannak a műnek az elolvasása, vagyis a ráfordított idő mennyisége is mélyít(het)i a megértést.

Az irodalomtudós óhatatlanul állandóan be akarja gyömoszolni az adott szöveget a saját értelmezési kereteibe, eközben a hangskönyv előadója vállalja, hogy az ő értelmezésén keresztül ismeresse meg a szöveget a hallgatóval-olvasóval. Az ő kockázata sokkal nagyobb. Nincs lehetősége helyesbítésre („visszalapozásra”). Ugyanúgy egyszerre lesz érvényes az alapszöveg minden eleme – még ha tizenöt órán keresztül hallgatjuk is –, mint Esterházy rajzlapján. A könyvben lapozgathatok ide-oda, hogy megerősítsek magamban egy-egy információt vagy motívumot, a szöveg meghallgatása közben ezt sokkal kevésbé tehetem meg (s őszintén szólva nem is igen érez erre indítást a befogadó, annyira sodró erejű, annyira beszippant magába a hangvilág).

Mondjuk ki mindenekelőtt: Kulka János hangskönyve⁷ éppen olyan jelentőségű az *Iskola a határon* utóéletében, interpretáció-történetében, mint Esterházy Péter rajzlapja. Akkor is, ha Ottlik valószínűleg mindegyikről azt mondta volna, Arany Jánossal szólva, hogy „Gondoltam fenét!”⁸ De ahogyan Arany János is megcáfolta saját – olykor meglehetősen konzervatív – elméleti alapvetéseit műveivel, melyek a nyelvi megalkotottság tekintetében sokkal modernebbek voltak, mint vélhetően ő maga gondolta ezt, úgy Ottliknál is azt láthatjuk, hogy a mű szövege a spontán keletkezés illúzióját képes keltetni.

Kulka János narrátorokat, szerepeket és szereplőket teremt a hangjával, beszédstílusokat imitál. Hangszíne, hangsúlyai, imitációi azonban sohasem túlzók, sohasem ízléstelenek. Szavai által sokkal

---

⁷ OTTLIK Géza (2004): *Iskola a határon*. Hangskönyv, elmondja KULKA János. Titis Tanácsadó Kft., Budapest

⁸ „Igaz, amikor kész lettem, nem akartam odaadni, annyira hozzám nőtt, sunyin próbálkoztam szitanyomatot csináltatni, de igazán finomat nem lehetett, szóval tényleg jó ajándék lett. Amikor aztán olvastam Balassa Péternek a képméről írt fantasztikus elemzését, egy regény mint gobelin, meglepve pillantottam meg ödipális agressziótól véres kezeimet. Hát, igaza volt. Akkor már egy picit sejtettem, mit tettem, amikor átadtam Ottliknak, mert ő okosabb volt, mint én, volt egy kis felhő a homlokán. Rögtön észlelte például, hogy én olvashatatlanra írtam az ő regényét. De azért örült. Azt hiszem” (ESTERHÁZY 2012).

inkább új funkcióval gazdagodnak az ottliki poétika egyik legfontosabb erényének tartott ismétlődések. Szóban ezek jóval érzékeltetőbbé, egymástól elkülöníthetőbbé válnak, mint az írásbeli formában. Utóbbiban – valljuk be – olykor igencsak eltéved az ember (a Trieszti-öbölben, az Ötvenyi-eset kulisszái, Colalto hiányjegyzék-gyűjteményének lapjai vagy éppen Merényiék garázdálkodásai közt –, hogy a tanszerláda vagy a szekrényrend rejtelseit ne is említsük...). Itt azonban, a „hangregény”-ben, úgy halljuk ezeket az ismétlődő motívumokat, mint egy Beethoven-szimfóniában. Kiteljesedve, egymást erősítve és egymástól elválaszthatatlanul. És nincs felesleges ütem vagy éppen hiány, egyetlen betűnyi vagy egyetlen szóköznyi sem. A kiváló színész az Ottlik-szöveg segítségével az élőbeszéd szabálytalanságát (is) képes érzékeltetni. Amit Ottlik megtesz az írott szövegben, azt igazából a hangzó szöveg tudja kiteljesíteni: elég, ha csak a „hangtest nélküli jelentéshordozók” ama csoportjára gondolunk, amelyek minduntalan előfordulnak a szövegben: „kmrt”, „szmrt” stb. Ezek interpretálása annyiféle lehetne, ahány olvasója van a regénynek⁹, s olvasás közben a befogadó nem is „fordítja le” őket magának. De tulajdonképpen ide tartozónak véljük a radikálisan rövid, bár jelentéssel bíró, elsősorban azonban mégiscsak inkább metaforikus indulatszószerűségükkel operáló „geg”-eket, mint amilyen például a „Ló” „megszólítás”.

Remélhetőleg leszögezhetjük tehát, hogy az írásbeli forma meghaladhatatlansága mellett a Kulka-féle interpretáció tovább gazdagítja *Iskola*-értelmezésünket. A fenti, általános megállapításokon kívül különösen érdekes, ahogyan e „hangregény” alkotója olyan rétegeket képes megmutatni – a fentebb mondottak mellett –, amelyeknek érzékelésére a néma olvasás során nincs mód. Kétségtelen, hogy ezekkel a mozzanatokkal tovább árnyalja az *Iskola* (szereplőinek) világát, s ezekre talán Ottlik sem mondaná, hogy „Gondoltam fenét!”.

Bognár tiszt helyettes vasi tájszólásának vagy Apagyi népszínműkijéjtésének érzékeltetésével például egészen finom és már-már komikus árnyalatokkal finomítja Kulka a szereplők jellemrajzát. Nem vasi származású olvasó – azaz nyilvánvalóan a befogadók jelentős többsége – aligha mondja magában vasiasan az adott szövegrészeket, így viszont azonnal egyfajta hangkaraktert kap a figura. Mondhatjuk talán: emberibbé válik az embertelenségben.

---

⁹ Érdemes volna egyszer megvizsgálni, hogy a több mint húsz fordítás hogyan oldotta meg ezeknek a szótörmelékeknek az átültetését más nyelvekre.

De ki gondolná például néma olvasás közben, hogy odafigyeljen arra a mellékes megjegyzésre, amely Colalto nevének kiejtésére vonatkozik? A színész észreveszi ezt, és utána következetesen 'Collaltó'-t mond mindvégig. Az írásképhez szokott olvasónak ez sem természetes, s talán egy kicsit furcsa is, ugyanakkor mégis következetes interpretáció.

De van egy kedves „tévedés”-e is Kulka Jánosnak, aki valószínűleg nem ismeri a nyugat-dunántúli nyelvjárásnak – vagy még inkább a helyi nyelvjárásnak – azt a jellegzetességét, mely szerint „Öttevény” (Győr-Moson-Sopron megye) nevét a környéken élők – vagyis lényegében mindannyian, akik ismerik ezt a falut, és használják ezt a szót – rövid 't'-vel, 'ötevény'-nek mondják.¹⁰ Azaz Öttevényi nevét valószínűleg 'Ötevényi'-nek kellene inkább ejteni.

Külön szövegcsoportot képeznek a regényben az énekelt betétek (az első négy egyetlen oldalról való!): „Aki nem lép egyszerre – nem kap rétest estére”; „Titiii! Terereree, tárará-rá, tarara-raa!”; „A gőzösnek hat kereke de fényes, de fényes...”; „Hejde, márványkőből van a Tisza feneké”; „Katóka, légy a babám...”; „Éjjel az omnibusz tetején...” stb. – ezeknek is karaktert ad Kulka János a maga fanyar-ironikus előadásmódjával, rekedtes-férfias hangjával. Merényi jelleme például jóval pontosabban jelölt lesz, ha hozzáadjuk ismereteinkhez azt a hangszínt, amellyel Kulka az egyetlen dalt interpretálja, amelyet Merényi „megengedett magának”¹¹: „A töröknek! Tar a koponyája! Tata tammtamm, váltig borotválja!”

A regény recepciójának egyik különösen izgalmas és érdekes mellékága Lázár Ervin *Négyszögletű Kerek Erdőjével* kapcsolatos. E párhuzamok, allúziók lényegét egy külön tanulmányban már kifejtettem (FŰZFA 2017; 102–112), itt tehát nem részletezem őket, csak a szempontunkból leglényegesebb mozzanatra, a „Dömdödöm” kifejezésre utalok. Ez a szó Lázárnál mindent (bármit) képes jelenteni, konkrétan pedig a 'szeretlek' igét is ért(het)jük rajta. (Korábbi tanulmányomban kimutattam, hogy ezt a kifejezést Lázár egyértelműen Ottliktól vette át, tisztelegve ezzel a nagy előd előtt – mint

---

¹⁰ Jómagam a szomszéd faluban, Kunszigetben és Abdán nőttem fel, ezért kimondottan furcsa számomra 'Öttevényi' nevének betű szerinti kiejtése. Ugyanakkor ez természetes azok – vagyis a beszélők többsége – számára, akik nem ismerik ennek a falunak a (kiejtett) nevét.

¹¹ „S ez volt az egyetlen kedélyeskedés, amit [ti. Merényi – F. B.] megengedett magának, nagy ritkán” (ÖTTLIK).

ahogyan Szerafini Gyula nevéből teremtődött meg Ló Szerafin, a kék csodaparipa, s ahogyan az újoncok is heten vannak és a Négy-szögletű Kerek Erdő lakói is stb.). Azaz (a) „Dömdödöm” szó/név kulcsfontosságú mindkét regényben, kiejtése tehát szintén jelentős poétikai tényező – ráadásul éppen a jelentés nélküli betűhalmazok és a jelentésszavak közötti határmezsgyén áll. Kulka úgy oldja meg ezt a nehéz feladatot, hogy nem marad hiányérzetünk: Jaks Kálmán és Szeredy nagyváradi párbeszédéből (OTTLIK), amelyben megjelenik a „Dödöm. Dömdödöm” kifejezés, éppen annyit tudunk meg, amennyit nem: azaz megsejtjük, hogy itt olyan emberek kommunikálnak egymással, akik félszavakból, csendekből, sőt, akár fenékberúgásokból is jól értik egymást.¹² Nincs szükségük szavakra. Csak egyéb – nem elnagyolt – jelekre. Más szóval, ha tetszik: hangtest nélküli jelentéshordozókra.

De strukturális újdonság is köszönhető a hangzó előadásnak: egyértelműen feltűnőbb, hogy bizonyos részek ugyanazzal a motívummal – néha szinte megismételt mondattal – kezdődnek, mint amellyel az előző zárul, mint például a második rész 8. és 9. fejezete: „Az asszony az esti személyvonattal utazott el. Lassú, rossz vonat volt; a szabadságos transzportunk is ezzel ment mindig. Döcögött egész éjszaka, sokáig állt a csomópontokon; álmos cukorkaárusok dülöngéltek végig rajta éjfélkor, háromnegyed kettőkor, négy óraker; reggel fél hét tájt ért Budapestre. // 9 // Fél hétkor már világos nappal volt, és a tanteremben vártuk Kuzmics századost, mert számtan volt az első óra. A Kenguru rendszerint késett. Kmetty Fidél fúvócsővel célozgatva hátulról Medve fejét, s az apró, nyálas papírgalacsinok java része célba talált” (OTTLIK). Vagy még az első részben: „Vacsorakor egészen más volt az étterem, mint délben. A bolthajtások élesen kirajzolták árnyékaikat, s mivel csak a négy utolsó lámpa égett, a terem nagyobbik része homályba veszett. A zenekari emelvényen ültek, a császár fehér egyenruhás, életnagyságú, fiatalkori képmása alatt. Sajtos metéltet kaptak, de csak piszkálgatták az ételt, Czakó kivételével, aki rendesen megette, amit kivett.» // 3 // Én is rendesen megettem a

---

¹² „De nem ezért rúgtam ülepen Medvét. Inkább csak megszokásból, azt hiszem. Sűrű, sokféle és árnyalatos rúgásainkkal sok mindent ki tudtunk fejteni. Ezeket a közléseket szintén nagyon nehéz szavakra lefordítani. Önálló érvényű, mással nem helyettesíthető kifejezőmód volt ez, mint a beszéd és az írás vagy a kép, a zene vagy a csók, s rá lehetett szokni, ha egyszer elkezdte az ember” (OTTLIK).

sajtos metéltet, nemcsak Czakó” – mondja a szerző, kiigazítva Medve elbeszélését.

S ami talán a legfeltűnőbbben ötlük szembe az olvasott szöveg és a hangzó szöveg strukturális különbségeit illetően: a hármas szám szinte mitikus erejű jelenléte a szövegben. Mészáros Sándor kutatásai nyomán köztudomású, hogy a regény első része három nap alatt, a második rész három hónap alatt, a harmadik rész három év alatt játszódik, maga a keret pedig harminc évet foglal magába (MÉSZÁROS 1986). (Külön vizsgálatot érdemelne annak kifejtése, ahogyan ezek az idősíkok észrevétlenül és mégis hajszálpontosan adagolva az idő rétegeit, hogyan tűnnek át egymásba.)

Ha rákeresünk a mondott szöveg alapján az írott szövegben a 'három' szóra, megdöbbenően sok ide kapcsolódó motívumot találunk. Összesen 111 említését találjuk a szövegben a 'három'-nak s még 19-et a 'hárm' szótóváltozatnak. A sorban közeli számneveket vizsgálva – egy, kettő/két, négy, öt, hat – megállapíthatjuk, hogy azoknak jelentős része csak járulékos szóelemként – vagy összetett szó részeként – található meg a szövegben ('öt', 'hat'), s ezek is legtöbbször konkrét mennyiségeket fejeznek ki, az 'egy' pedig gyakran névelőként vagy szintén járulékos elemként szerepel – tehát poétikailag emezek mindössze néhányszor vannak funkcionális helyzetben. Ugyanakkor a 'három' a legtöbb esetben a cselekmény és/vagy a metaforikus tartalom miatt hangsúlyos szerepet kap. Mint például az egyik legfontosabb szöveghelyen: „A három év például egyáltalán nem telt el, hanem van; minden pillanata áll egy helyben, kivetítve a mindenség ernyőjére, szélesen, mint egy divergens sugárnyaláb metszőpontjai szferikus felületen” (OTTLIK).

Az első ötven fontosabb előfordulás között az alábbiakat találjuk (szinte minden összetett szót, illetve a ragozott alakokat, továbbá a stílárisan nem lényegeseket kihagyva a felsorolásból):

„Tömérdék honfitársunk sütkérezett az uszoda *három* nagy napozóteraszán...”

„A széles, boltíves kapualjból vezetett fel *három* lépcsőfok egy előszobaféle folyosóhoz.”

„A hálóteremnek *három* irányba néztek az ablakai, délnyugatra, északnyugatra és északkeletre.”

„M. távoli, magányos lovasokra gondolt, a trieszti öbölre, egy régi-régi, talán *három* vagy négy évvel ezelőtti karácsony éjszakára...”

„Ezen az első napon persze csak *három* asztalnál volt terítve...”

„A *három* fülke pedig olyan mocskosnak és utálatosnak hatott, hogy M. keserves tépelődés után végül is dolgavégezetlenül visszafordult.”

„...Czakó olyan hevesen csapkodta magára a vizet, hogy még engem is összefröcskölt, pedig *három* csappal odébb álltam.”

„...hovatovább úgy kiverték a fejéből a gondolatait, hogy *három* évtized múlva, amikor újra megpróbálta megkeresni az összefüggést a dolgok között, még annyira sem jutott talán, mint az első alkalommal ott a hálóteremben.”

„*Három* oldalról palotaszerű, árkádos házak szegélyezték a kövezett teret, közepén magas talapzaton egy szobor állt, s a tengertől és a mélyebben fekvő rakparttól csak egy kőkorlát választotta el.”

„Most már tele volt az étterem, s a többi *három* évfolyam asztalainál is nagy nyüzsgés, helyezkedés folyt.”

„A »*három* ébresztő« a legenyhébb büntetések közé tartozott...”

„Hiszen még csak *három* napja van itt. // [...] Még csak *három* napja, hogy itt van, gondolta. Igen. *Három* napja. És még hét év lenne hátra.”

„Voltaképpen már *három* napja halogatták.”

„Colalto, ahogy mély álmából felpattant, régi mozdulatával lerúgva magáról a takarót és előregurulva, halkán egy számot mondott mindig maga elé. // – Száz*három*.”

„Mindegy, hogy száz*három* vagy harminc*három*, gondoltam, mert ez úgysem mehet így tovább *három* napig sem.”

„Hiszen lehetséges, hogy ez a *három* dolog nem egy napon történt.”

„...mindössze *három* mássalhangzó-félét fújtam feléje: – T! Sz! Mh!”

„az eltelt *három* év alatt nem festették újra az árnyékszék sárga deszkafalait” (OTTLIK).

Mindezek okán aligha lehet véletlen, hogyha megvizsgáljuk a regény szövevének struktúráját Medve és Bébé szólamának összesímitása kapcsán, akkor a *három* nagy fejezetben éppen *három-három* (azaz összesen *háromszor három*) olyan – hosszabb-rövidebb – betoldást találunk Medve szövegéből, amelyet Ottlik idézőjellel is jelölt. („Gondoltam fenét!”)¹³

¹³ Köszönöm a 2019 tavaszán működött Ottlik-speciálkollégium két hallgatójának lelkesedését: egyetemi szemináriumunkon Bertha Alexandrával és Hódosi Júliával azonosítottuk először a szóban forgó szöveghelyeket.

Mindezek fényében talán nem kétséges számunkra, hogy azt, amit eddig is tudni véltünk, tudniillik, hogy a hármas szám szimbolikus jelentőségű Ottlik regényében, újabb adalékokkal és hangsúlyokkal erősíti meg Kulka János társalkotói minőségű, értő hangskönyv-alkotása. Mert nem kevesebbel járult hozzá Kulka az *Iskola...* értelmezéséhez, mint mondjuk Arany a maga 463 jegyzetével a *Bánk bán*-értéshez vagy javításaival *Az ember tragédiájához*: elbeszéli nekünk az elbeszélhetetlent, kimondja a kimondhatatlant, nyelvvé változtatja a nyelv által megfogalmazhatatlant.

A *Hajnali háztetők*nek is van ugyan hangskönyv változata, de arra sajnos nem érvényesek a fõnt kifejtettek. Kiváló felolvasás az is, de annak a regénynek a világához nemigen tesz hozzá semmit a hangzósság. Nem bomlik többsíkúvá a szöveg, lineáris marad, sõt, inkább mintha a benne rejlõ hibák válnának észrevehetőbbé – a produkció felolvasás marad, és nem igazi interpretáció, s végképp nem az értelmezést befolyásoló intellektuális kaland. Illusztráció csupán. (Fontos tudnunk, hogy ez nem a színész, hanem a regény hibája.)¹⁴

Lehetséges tehát, hogy az *Iskola a határon* végsõ menedéke, igazi közege az emberi beszéd, a hangzó szöveg? Lehetséges, hogy ez tényleg egy „hangregény”? Ottlik kétségtelenül szándékosan is kísérletezett ilyesmivel – lásd *A Valencia-rejtélyt* s több műfajú rádiós kalandozásait –, ám úgy tûnik, ebben a kísérletben is ugyanazzal a szöveggel tette a legnagyobb lépést a posztmodern felé, mint minden másban: az *Iskola a határon*-nal. Lehet, hogy ezért a regény címének szimbolikáját is gazdagíthatjuk még egy réteggel a „kinti világ–benti világ” határa; az „országhatár”, a „lélekhatár” dimenziók mellett: ez pedig az írás és a beszéd határainak eltüntetését jelenti. Megkockáztatjuk ezért immár kijelentõ módon is megfogalmazni, igazoltnak tekinteni hipotézisünket: az *Iskola a határon* megszólíthatóságának autentikus közege a hangzó emberi beszéd. Kulka János hangkatedrálisa legalábbis képes ezt elhítenni velünk.

---

¹⁴ OTTLIK Géza (2019): *Hajnali háztetők*. Hangskönyv, elmondja RÁTÓTI Zoltán. Titis Tanácsadó, Budapest

Kiadás

OTTLIK Géza: Iskola a határon. <https://mek.oszk.hu/02200/02285/02285.htm#30> [Utolsó megtekintés: 2019. november 24.]

Irodalom

- BENYOVSZKY Krisztián (1999): Az Ottlik-próza mint a többfunkciós irodalmi ismétlések szövegmodellje. *Kalligram*, január–február. <http://www.kalligramoz.eu/Kalligram/Archivum/1999/VIII.-evf.-januar-februar/Az-Ottlik-proza-mint-a-toebbfunkcios-irodalmi-ismetlesek-szoevegmodellje> [Utolsó megtekintés: 2019. november 24.]
- ESTERHÁZY Péter (2012): A politika nyelvi kérdés is – az íróval Vári György beszélget. *Magyar Narancs*, 16. <https://magyarnarancs.hu/konyv/a-politika-nyelvi-kerdes-is-79656> [Utolsó megtekintés: 2019. november 24.]
- FARAGÓ Kornélia (2001): *Térirányok, távolságok. Térdinamizmus a regényben*. Forum, Újvidék
- FÓNAGY Iván (é. n.): Az írásjel-metaforák, írásjel-szimbolika. In Uő: *A költői nyelvről*. Corvina, Budapest
- FŰZFA Balázs (2017): Dömdödöm az Iskolában. Adalékok az Iskola a határon és a Négyszögletű Kerek Erdő világához. *Híd*, 1–2., 102–112. Lásd még Uő: *Kifelé a ködből. Írások Ottlik Géza műveiről*. (Ottlik Könyvtár). Savaria University Press, Szombathely, 89–103.
- HORVÁTH Kornélia (2011): *A nyelvhez való viszony kérdései az Iskola a határonban*. https://epa.oszk.hu/00300/00381/00161/EPA00381_kortars_2011_07-08_1591.htm [Utolsó megtekintés: 2019. november 24.]
- INGARDEN, Roman (1977): *Az irodalmi műalkotás*. Gondolat, Budapest
- JAKOBSON, Roman (1972): *Hang – jel – vers*. Gondolat, Budapest
- KORDA Eszter (2005): *Ecset és toll – Az Ottlik-próza vizuális narrációja*. Fekete Sas Kiadó, Budapest
- MÉSZÁROS Sándor (1986): Várakozás és bizonyosság (Ottlik Géza: Iskola a határon). In ACZÉL Géza – BERTHA Zoltán – MÁRKUS Béla (szerk.): *Küszöbök* (Az Alföld Stúdió antológiája). Debrecen
- MOSA Diána (2018): Vizuális narráció Ottlik Géza Iskola a határon című regényében. *Partitúra Irodalomtudományi Folyóirat*, 1., 63–100.
- TÁTRAI Szilárd (2002): Az elbeszélés lehetőségei. Narráció és fokalizáció Ottlik Géza Iskola a határon és Továbbélők című regényében. *Magyar Nyelvőr*, április–június, 157–169. <http://www.c3.hu/~nyelvor/period/1262/126204.pdf> [Utolsó megtekintés: 2019. november 24.]
- TSUR, Reuven (2009): Babits Mihály: Esti kérdés. A költészet és a versmondás. In FŰZFA Balázs (szerk.): *Esti kérdés (A 12 legszebb magyar vers)*. Savaria University Press, Szombathely, 291–324.

Durst Judit etnográfiaja¹

Adalékok a vajdasági magyar néprajzi és kulturális antropológiai kutatások irányaihoz és módszereihez

„A posztmodern kritikán felövő etnográfusok egy része, a zavart és a kihívást feloldandó, azzal válaszol, hogy »beleírja magát az etnográfiai szövegbe«, hogy reflektál saját, »szövegírói« szerepére, a formális etnográfiai szöveg konstruálásának folyamatára.”²

Dolgozatomban Durst Judit terepmunka-technikáinak bemutatását tűztem ki célul. Írásom fókuszában a kutató egyik tanulmánya áll³, melyre a szerző egy posztterepmunka módszertani reflexiójaként tekint. Pontosabban, egyetlen téma kapcsán teszem vizsgálatom tárgyává Durst Judit módszereit, az informális gazdaság, vagyis az uzsora kérdése felől. Az érdekelt, hogy a néprajz/antropológia relatíve rugalmas módszertani szabályai és a terepmunka függvényében változó viselkedési sémák és kompetenciák hogyan öltenek konkrét formát (vö. TUBOLY-VINCZE 2018: 541) Durst Juditnál a kamatos pénzről folytatott vizsgálatait során, s mindez hogyan kapcsolódik a posztterepmunka fogalmi kategóriájához. Megítéléseim szerint jelen munkával alkalom kínálkozik az utóbbi 15–20 év antropológiai irodalmának és az elmélet-módszertani kérdések egy-egy szeletének

---

¹ Durst Judit etnográfia-fogalma, ahogyan azt látni fogjuk, elsősorban kutatási módszereire utal, amely a diszciplína különállóságának alapját képezi.

² Geertz és Pratt nyomán DURST 2011: 2.

³ Durst Judit munkájának első változata a Magyar Szociológiai Társaság 2016. évi vándorgyűlésén hangzott el a *Beszédes hallgatás* című panelben, majd meg is jelent 2017-ben a *2000: irodalmi és társadalmi lapban* (DURST 2017a). Kezembe előadásának és első közlésének jelentősen átdolgozott változata került, amelynek létrejöttét, ahogyan erre a szerző is reflektál, a szöveg első változatát bíráló lektorainak, s azok értékes és konstruktív javaslatainak köszönheti (DURST 2017b: 88).

tanulmányozására, s egyben azok láthatóvá tételére is a vajdasági magyar néprajzkutatók és kulturális antropológusok körében.

A közelmúltban több tanulmányt, élményszerű beszámolót olvastam az antropológiai terepmunkát követő kutatói, emberi, egyéni életrévésekről, terepmunka-tapasztalatokról.⁴ Ezek között a klasszikusnak számító *Egy zöldfülű antropológus kalandjaiban* Nigel Barley anekdotikus történetek formájában mutatja be a majd egy évig tartó afrikai tartózkodásának élményeit. De arról is ír, hogy miképpen élte meg személyesen a terepkutatását, mely utóbbit egyik magyar recenzense a kötet egyik kulcselemének tekinti, érzékeltetve azt, amire magam is utaltam e fejezet elején, hogy „a tudományos etnográfiai írásokból, ha nem is teljesen, [...] de általában hiányzik a »kutató, mint ember« nézőpontja”⁵, s hogy erre az „új” etnográfia önreflexióval válaszol. Ugyanebbe a keretbe illeszthető Tuboly-Vincze Gabriella és Vidacs Bea munkája, illetve Balatonyi Judit monográfiájának idevágó szövegrészei is. Tuboly-Vincze a jedwabnei terepmunkája során leszűrt tanulságainak közreadásával, Vidacs Bea pedig a magyarországi és a kameruni terepeinek összehasonlításával reflektál saját kutatói pozíciójára és arra, hogy az előzetes beállítódásuk, prekoncepcióik háttérbe szorítása, a kettős látás elsajátítása, a terepen tapasztalt kudarcuk és korlátaik hogyan járultak hozzá kutatási tárgyuk viszonylagos megértéséhez (TUBOLY-VINCZE 2018, VIDACS 2009, BALATONYI 2017: 11–32).

Jelen dolgozat főszereplője, Durst Judit ugyancsak önreflexiót gyakorol, ám a posztterepmunka elméleti és módszertani keretében ágyazva kísérel meg egy lehetséges értelmezést nyújtani az informális gazdaság egy általa kutatott elágazásáról. Durst Judit a Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségsszociológiai és Antropológiai Osztály tudományos munkatársa. Kutatási területei a gazdasági antropológia, az antropológiai demográfia, az etnicitás, a szegénység, az eladósodottság, az informális pénzkölcsönzés (uzsora) és újabban a transznacionális és prekariátus migráció, valamint társadalmi (iskolai) mobilitás és annak rejtett költségei.⁶ Ami mindezek közül számomra érdekes, a már emlegetett uzsora, vagyis a kamatos pénz, amely gyakorlatának általános

⁴ Ezek közül néhány e dolgozatban is megjelenik: BALATONYI 2017, TUBOLY-VINCZE 2018, VIDACS 2009, BARLEY 2006, DURST 2011, 2017a, 2017b.

⁵ Lásd még FELFÖLDI 2007.

⁶ Lásd <https://tk.mta.hu/kutato/durst-judit> (letöltés ideje: 2019. május 17.)

jellemzőit vizsgálta a kiszolgáltató helyzetben lévő szegény északmagyarországi települések lakói körében a részt vevő megfigyelésre alapozó, hosszú idejű, állomásozó terepmunka és a posztterepmunka módszerével (DURST 2017b: 89).

Állomásozó terepmunka

Kutatómunkáját a hosszú idejű, állomásozó terepmunkával kezdte, azt az elgondolást követve, hogy az etnográfiai terepmunka lényege jelen lenni, elmerülni a kutatott csoport, a társadalmi intézmények szereplőinek mindennapjaiban (DURST 2017b: 88). Ahhoz az elvhez igazodva, hogy az antropológusoknak elég sokáig kell a terepen lenniük ahhoz, hogy jelenlétük természetesnek tűnjön az állandóan ott lakók számára (ERIKSEN 2006: 40), 2000 és 2002 között egyéves etnográfiai terepmunkát végzett a 700 fős Láposon, ahol ma a helyi népesség szinte kizárólag romákból áll. Beköltözött a faluba, a terepmunka első felében egy idősebb parasztasszony házában lakott, később, amikor a helyi romák bizalmukba fogadták, egyik asszony, akinek csak lánygyermekei voltak – hiszen „fúgyereknek közé nem költözhet be egy kutató” – meghívta magukhoz a cigánytelepre. A hat lány közül mindig azzal került egy szobába és egy ágyba, amelyik még éppen nem ment férjhez (DURST 2017b: 89). E módszerrel a kutató arra számított, hogy lehetővé válik számára a társadalmi viselkedések értelmezése. Különösen azok esetében, akik az eredményes működés érdekében a láthatatlanság stratégiáját választják, vagyis például a kamatos pénzkölcsönzők, akik igyekeznek elkerülni az etnográfus megfigyelői tekintetét (DURST 2017b: 88). Utólag erről így vallott: „Egyéves láposi terepmunkám szakaszában nem sikerült megértenem a kamatos pénz működésének logikáját. A kamatosok kerülték a találkozást, a témát. Pedig látható volt Láposon, hogy egy-egy aprófalú társadalmát a helyi polgármesterek mellett az informális pénzkölcsönzők uralják – ilyen kistelepülést általában hatan-heten osztva fel maguk között. Ők tartoznak a helyi elithez. Ott létem alatt azonban a félelem csendje övezte a témát” (DURST 2017b: 92). Ez előbbi megítélésem szerint, összefüggésbe hozható a Tuboly-Vincze Gabriella által elzárkózás kultúrájának nevezett jelenséggel, amelyet egy helyi társadalom tabuinak komplex rendszereként értelmez, s amely tiltott beszéd témákat, gyakorlatokat és az elzárkózást megmerevítő viselkedési szabályokat foglalja magába (vö. TUBOLY-VINCZE 2018: 544).

Ahogy azonban azt látni fogjuk, az állomásozó terepmunka során szerzett tapasztalatok és kapcsolatok segítik hozzá a kutatót kérdései megválaszolásához, ezért a két folyamat elválaszthatatlan egymástól.

Posztterepmunka

A tradicionális antropológiai terepkutatás idején akkor és ott ért véget a terepmunka, amikor a kutató elvonult a terepről és hazament, hogy elemezze és megírja kutatása eredményeit, vagyis amikor „bennszülöttből” visszaváltott „szociológussá” (DURST 2017b: 96). Korunk társadalmában azonban ez megváltozott. Durst Judit Cohen nyomán posztterepmunkán a terepmunka utáni terepmunkát érti, amely két fázisra osztható. Az egyik a post hoc terepmunka, ami a láposi állomásozó terepmunka befejezését követő, a régi terepre vissza-visszajáró szakaszt jelenti. Itt a kutatói pozíció megváltoztatása folytán, az ott lakó etnográfusból látogatóvá váló kutató számára új nézőpontból válnak láthatóvá a település lakóinak boldogulási stratégiái (DURST 2017b: 89–90). A posztterepmunka másik formája egy állandó újratermelési folyamatot jelöl, amelynek lényege, hogy a terepmunka a terep fizikai elhagyása után sem fejeződik be, a kutatás – a kutató időközben tapasztalatainak gyarapodásával és állandó intellektuális fejlődésével párhuzamosan folyamatosan zajlik (DURST 2017b: 90). Azzal ugyanis, hogy folyamatosan „újraolvassuk” korábbi megfigyeléseink alapján írott terepnaplónkat, újraértelmezzük a bejegyzések kiváltotta, korábbi eseményekhez fűződő érzéseinket (DURST 2017b: 90).

A vizsgált tanulmány ebben a szakaszban íródott, ugyanis azt a szerző „egy posztterepmunka módszertani reflexiójának” tekinti⁷, kísérletet téve arra, hogy a korábbi terepi megfigyelései folyamatos újraértelmezése folytán, illetve egy újabb eszközzel, a kooperatív etnográfia módszertanával, megtörje a kamatos pénz intézményét körüllengő „beszédes hallgatást” (DURST 2017b: 88).

Módszertanának áttekintő megközelítése végett, megkísérlem részekre bontani a kutató lehetséges szempontjait, persze annak hangsúlyozásával, hogy mindez csupán egy konstrukció, amely önmagában létező kategóriák formájában elképzelhetetlen.

---

⁷ Fontosnak tartom megjegyezni, hogy Durst Judit nem először vállalkozik kutatói dilemmáinak lejegyzésére, amely egyben „posztterepmunkás” magatartását is erősíti. Vö. DURST 2011: 2.

Post hoc terepmunka

Amikor a kutatók érdeklődése az „otthoni” saját társadalmuk felé fordult, a terepmunka jellege is megváltozott. Durst e változás két aspektusára hívja fel a figyelmet. Egyrészt a kutatás lezárulta után is, bármikor vissza lehet menni a terepre, másrészt mert a digitalizálódás, a telekommunikáció globális elterjedése folytán megszűnik a kutató és a kutatott közötti, korábban áthatolhatatlan fizikai távolság (DURST 2017b: 97). Ezzel együtt az is következik, hogy a terepmunka igazából sohasem ér véget, és hogy az etnográfus a terepre való periodikus visszalátogatásaival, saját maga intellektuális fejlődésével párhuzamosan, egyfajta posztterepmunkát végez, mely során még akkor is magával hordozza a „terepet”, amikor már fizikailag rég elhagyta (DURST 2017b: 97).

Durst Judit 2010 óta vissza-visszalátogat korábbi állomásozó terepmunkája helyszínére. S ez az új tereptapasztalat arra készítette, hogy újragondolja a korábban, a fizikai közelség által adott jelenlét értelmezését (DURST 2017b: 97).

A telefonbeszélgetés mint terep

A telefon – mint kutatói eszköz – szorosan kapcsolódik az előbbi módszerhez. Ugyanis, ahogyan a szerző is felismeri, a telefon olyan kutatási eszközzé vált, amely egy további megismerési forrása lett a vizsgált társadalmi életnek. Hetente több órát töltött telefonján beszélve láposi barátaival, s az ott hallott történetek kulcsfontosságúvá váltak, hiszen azok hatására újabb látogatást tett, hogy megkísérelje megérteni a hallomásból ismert események valódi mozgatórugóit (DURST 2017b: 97). Az állomásozó terepmunka során őt befogadó család nőtagjával intenzív maradt a kapcsolata egyrészt a telefonbeszélgetések, másrészt a visszalátogatásai folytán. Az utóbbi években friss lokális történeteket osztott meg vele telefonon, mely hozzájárult ahhoz, hogy átgondolja, majd átírja korábbi, az etnográfiai jelenlét, a fizikai közelség során szerzett tapasztalatain alapuló értelmezését a kamatos pénz intézményének működési logikájáról (DURST 2017b: 93).

A telefonon keresztül zajló beszélgetés folytán ugyanis, a korábban beköltöző etnográfusból idegenné, látogatóvá vált, aki így már kevésbé jelentett veszélyt a „titok” kifecsegése szempontjából (DURST 2017b: 93). Ezt a gyakorlatot később más falubeliek is átvették, különösen, amikor a falut felkavaró események követték egymást, s ezzel

fény derült a kamatos pénz történetének korábban eltakart szeletére (DURST 2017b: 94). Arra a kilátástalanságra, ami az adósok kezét megköti abban, hogy bármit is tegyenek helyzetük javítására: „a kamatolás intézményét fenntartó erő a kamatoló mögött álló támogató hálózat, banda (család) által demonstrált fizikai erő” (DURST 2017b: 95).

Kooperatív etnográfia

Az antropológia reflektál a terepmunka módszereit illető kritikákra és a magányosan dolgozó, heroikus antropológus figurájának problematikussá válására (DURST 2017b: 98). E reflexív posztmodern antropológia vagy új etnográfia képviselői fontosnak tartják, hogy explicitté tegyék terepmunkájuk körülményeit, a terepen való találkozásait, kapcsolataikat a kutatott közösség tagjaival, akikkel együtt hozzák létre etnográfiai szövegeiket (DURST 2017b: 98). A kutató és a kutatott közötti partnerségen alapuló részvételi etnográfiára tevődik át a hangsúly, de ez az együttműködés nemcsak a kutatott közösség vizsgált tagjaira, hanem a témában érintettek tág körére (akadémiai körökkel, aktivistákkal, a közpolitika formálói-val) is vonatkozik (DURST 2017b: 99), s kialakul a kooperatív vagy kollaboratív etnográfiának nevezett, közös tudástermelésre építő módszer (DURST 2017b: 90).

Durst a kooperatív etnográfia korlátait, nehézségeit is közlésezi. Egyrészt azt, hogy maga is „informális vállalkozóvá kellett, hogy váljon” a kutatással járó kölcsönös segítség, lekötelezettségek hálójában manőverezvén (DURST 2017b: 102). Másrészt azt, amelyben összefüggés mutatkozik Vidacs Bea megállapításaival⁸, hogy a helyi segítő nemcsak a helyi közösségbe való bejutást segítheti, de az ki is zárhat az etnográfus látószögéből egyéneket, akik nincsenek benne a netwörkjében, vagy akiktől félti a kutatót. Vagyis korlátozza a megismerés köreit, ami kevésbé fordul elő a klasszikus, „ottlakásos” terepmunka során (DURST 2017b: 103). További problémákat okozhat a kollaboratív szó negatív jelentésének megnyilvánulása. A szocialista országokban kiépített besúgó hálózat tagjait ugyanis kollaboránsoknak hívták, s ez esetben a fogalom jelentése az elnyomó hatalommal való együttműködés formáját öltötte magára. Vidacs szerint az ant-

---

⁸ Az adatközlőihez fűződő viszonya nagyban befolyásolta a terepmunka során szerzett anyagát. Vö. VIDACS 2009: 138.

ropológusok máig kapcsolatban állnak gyarmati vagy egyéb hatalmi rendszerekkel, ekképpen könnyedén kerülnek kapcsolatba olyan idegen társadalmakkal, ahol az emberek, akiket tanulmányozni óhajtanak, valamilyen módon alárendelt helyzetben vannak (VIDACS 2009: 139). Különösen fontos ezt szem előtt tartani a láposi példán egy olyan téma kapcsán, ahol a vizsgált csoport néhány érintett tagja úgy érezheti, veszélybe került saját pozíciója attól, ha a helyi kutatótárs kifecsegi a csoport „titkait” az etnográfusnak (DURST 2017b: 99). Durst ugyanis arra tett kísérletet, hogy a kooperatív etnográfia eszközeivel behatóbban megismerje Magyarország hátrányos helyzetű településein lakó kamatos pénzkölcsönzők társadalmi hátterét, motivációit, informális gazdasági gyakorlatainak logikáját és értelmezéseiket (DURST 2017b: 97).

A helyi vagy tapasztalati szakértő a kutatott közösségnek olyan, a kutatásba bevont tagja, aki rendelkezik azzal a tudáskészlettel, ami lehetővé teszi a helyi közösség életében, mindennapi praxisaiban, viselkedését szabályozó egyezményes kódjaiban való eligazodást (DURST 2017b: 99). Segíthetik a kutatót az adatok értelmezésében, kontextusba helyezésében, hozzáférést biztosíthatnak a vizsgálni kívánt társadalmi csoportokhoz, akikhez a messziről jött idegen nemigen nyerhet bebocsátást. A kutatás e fázisában vált igazán fontossá az állomásozó terepmunka során kialakított „networkök”, vagyis az a kapcsolati tőke, amely erőforrásnak bizonyult (DURST 2017b: 90). Durst egyik kutatótársa például vele együtt végighallgatta az összes interjút, és időnként hozzáértően kommentálta is azokat, sőt felvetette, hogy „hazudnak az adatközlők”, illetve javaslatokat is tett arra nézve, hogy a kamatosok mellett az adósokkal is készüljenek interjúk, ezzel világosan utalva arra, hogy a kamatos pénz intézményét a benne szereplő aktorok relációjában érdemes vizsgálni (DURST 2017b: 101). Így jutott el Durst a relációs etnográfia módszeréig.

Relációs etnográfia

A relációs etnográfia kapcsán Desmondot idézi Durst, aki egy amerikai nagyváros szegénynegyedének kilakoltatási gyakorlatainak példáján világít rá arra, hogy ne mindig a fizikai helyet, mint lokalitást tekintsük terepnek, hanem egy adott társadalmi mezőt, amely csak a benne résztvevők közötti relációkban vizsgálható

(Desmondot idézi DURST 2017b: 90).⁹ Saját kutatása kapcsán ilyen mezőnek tekinti a kamatos pénzkölcsönzést, mint a szegények mindennapjait behálózó informális gazdaság egyik szeletének intézményét (DURST 2017b: 90), amelyet a relációs etnográfia eszközeivel úgy vizsgál, hogy újabb településeket von be, s az általa ismeretlen ott lakó kamatosokkal és adósaikkal készít interjút, akik megtalálásában helyi kutatótársaira hagyatkozott (DURST 2017b: 98). E munka során 80 kamatos pénzkölcsönzővel készített mélyinterjút és további 20 adósukkal észak-magyarországi településeken (DURST 2017b: 90).

Etikai kérdések

Az antropológusok közötti konszenzusok kevésbé meghatározott szabályokra, mint inkább elvárásokra vonatkoznak, amelyek egy-egy antropológiai kutatást meghatároznak, s ezek egyik fontos aspektusa az etikai követelmények betartása (ne árts, légy lojális, kerüld az előítéleteket stb.) (vö. TUBOLY-VINCZE 2018: 541). Ugyanakkor a kutató feladatát tovább nehezíti, hogy a tudományos közegeken túl, a kutatóknak is elvárásokat fogalmaznak meg.¹⁰ Ráadásul elvárásaik megvalósulása ma már valamennyiünk számára ellenőrizhetővé vált: korunk a szövegek olvasóközönségének forradalmi átalakulásának kora, amikor a kutatót „másik” el tudja olvasni és kritizálni is a róla írt etnográfiai szöveget (DURST 2017b: 99), s ezzel számolnia kell a kutatóknak.¹¹

---

⁹ E megközelítés kapcsolatba hozható Arjun Appadurai lokalitásról vallott elgondolásával, hiszen nála a lokalitás a térbeliségre és időbeliségre vonatkozó jelentésén túl kapcsolatokat és kontextusokat is magába foglal (APPADURAI 2001: 3).

¹⁰ Durst esetében: „hogya ha már ír róluk, legalább jó színben tüntesse fel őket, hozzájárulván a negatív, előítéletes kép megváltoztatásához” (DURST 2017b: 104).

¹¹ Ez a folyamat Magyarországon valószínűsíthetően már a nyolcvanas években kezdetét vette. Vidacs Bea ekképpen foglalja össze tapasztalatait: „...felmerült bennem a kérdés, hogy ha valamelyik falubeli elolvasná a művem, ami- ben leírom, hogy amit ők önzetlen segítségnyújtásnak neveznek, véleményem szerint csak fikció, akkor a mélyben rejlő igazság kimondása vajon az egész rendszer felborulásához vezetne-e. Bíztam benne, hogy senki se olvassa el a faluból, s ezzel a falubelieket a vizsgálatom tárgyává tettem. Saját életükről alkotott személyes véleményük csak kis mértékben jelenik meg az etnográfiai írásaimban” (VIDACS 2009: 145).

E kettős elvárásra született megoldások a kutatók egyéniségének, megoldásainak és a témák függvényében változnak.¹² Durst esetében a szokottnál is komplexebb helyzet áll elő, hiszen olyan kutatási adatok kerülnek nyilvánosság elé, amelyeket sem a súlyos stigmákkal és előítéletekkel körülvett közösség (DURST 2017b: 91), sem a köztük élő, kutatóval kooperáló „helyi szakértők” nem szívesen mutatnak meg magukról (DURST 2017b: 88).

Keith Hart az informális gazdaság terminusának kitalálója, gazdaságantropológus, saját kutatása során is megélte a problémát (DURST 2017b: 95). Személyes gyötrődéseiről az volt az akadémiai világ reakciója, hogy ezekkel a vallomásokkal jóvátehetetlen kárt okoz az antropológiának, mint tudományos vállalkozásnak. Ma viszont már Hart úgy látja, hogy a hallgatás az, ami igazán káros (DURST 2017b: 96). Durst nem hallgat, de azt a megoldást választja, hogy mind a falu, mind a szövegben szereplő emberek neve helyett kitalált neveket ír le a téma érzékenysége és a kutatásban résztvevők anonimitásának megőrzése érdekében (DURST 2017b: 89). Bár, mint később kifejti maga is, az anonimitás enyhíti a probléma súlyát, megoldást azonban nem hoz, s ennek oka az a hermeneutikai alaptézis, hogy minden szöveg értelmezés tárgya lesz a megjelenése után, vagyis önálló életre kel¹³ (DURST 2017b: 104). Mégis úgy véli, hogy az elsajátított etnográfiai tudás nyilvánosságra hozatala számára elkerülhetetlen.

Zárszó

Ahogy arra már utaltam, több kutató is megerősíti azt, hogy nincs egy mindenre kiterjedő, általános meghatározása az etnográf-

---

¹² Vidacs a kameruni kutatásában saját értelmezési keretét juttatta érvényre a megfigyelési feldolgozása során, de ezt a kameruni fociistáknak és tudósoknak, újságárosoknak, tanároknak, edzőknek, játékevezetőknek a beszámolóí alapján próbálta kialakítani, akikkel végeérhetetlen beszélgetéseket folytatott (VIDACS 2009: 146).

¹³ Arról nem is beszélve, hogy a tudományos közegen belül sincs konszenzus abban, hogy hogyan óvjuk meg kutatásunk alanyait, de még abban sem, hogy kutatótársunk döntéseihez mennyiben alkalmazkodjunk. Ezért kerülhetett arra sor, amelyet magam csupán e kevésbé nyilvános szövegben fogalmazok meg, hogy Szuhay Péter tudományos áttekintésében feloldotta nemcsak Durst, hanem az összes eddigi cigányok között végzett antropológiai kutatás helyszíneiről megfogalmazott álneveket (SZUHAY 2015: 327).

fiai, antropológiai kutatásoknak.¹⁴ Durst Judit e dilemmát a közös nevezők megfogalmazásával oldja fel: ami a közös, az a terepmunka módszere, az elköteleződés, s hogy első kézből, közvetlen megfigyelésből, a kutatók életében való részvételből származó tapasztalatból szerzik a kutatók a tudásukat a vizsgált társadalmi, gazdasági vagy kulturális jelenségről (DURST 2017b: 98). Az általam vizsgált kutatónő a hosszú idejű, állomásozó terepmunkát részt vevő megfigyeléssel végezte, majd post hoc terepmunkásként vissza-visszalátogatott a terepre, s a kooperatív, illetve a relációs etnográfia eszközkészletét felhasználva jutott kutatása és a magyar társadalom szempontjából releváns következtetésekre. Viszonylag komplex probléma vizsgálatába kezdett, a kamatos pénz gyakorlatának általános jellemzőit kutatta a kiszolgáltatott helyzetben lévő szegény észak-magyarországi települések lakói körében, amely probléma elvárta tőle ezt a széles körű megközelítést. Annyi bizonyos, hogy a posztterepmunka kategóriáján keresztül új perspektívák kerültek a kutató látókörébe, amely azonban, megítélésem szerint, a legtöbb terepmunka során ugyancsak ott lappang minden antropológus eszközkészletében, jóllehet nem konkrétan megnevezve, s külön kategóriaként tekintve az értelmező folyamatra.

Kiadás

DURST Judit (2017b): „De ugye biztos nem lesz ebből baj?\": Posztterepmunka, kooperatív etnográfia, avagy módszertani reflexiók az informális gazdaságot övező félelem csendjének megtöréséről. *Szociológiai Szemle*, 2., 88–111.

Irodalom

- APPADURAI, Arjun (2001): A lokalitás teremtése. *Regio*, 1., 3–31.
- BALATONYI Judit (2017): *A gyimesi lakodalmak. Közös kultúra és különböző identitások?* Balassi Kiadó, Budapest
- BARLEY, Nigel (2006): *Egy zöldfülű antropológus kalandjai. Feljegyzések a sárkunyhóból.* Typotex Kiadó, Budapest
- DURST Judit (2011): A látogató – Feljegyzések egy kutatói pozícióról. *Beszélő*, 3., 37–45.

---

¹⁴ Minden terep más kompetenciákat, más viselkedési sémákat követel meg, és eltérő kihívásokat állít a kutató elé, az antropológia relatíve rugalmas módszertani szabályai a terep szabályai szerint öltönek konkrét formát, tehát a terep formálja a tényleges gyakorlatot (vö. TUBOLY-VINCZE 2018: 541).

- DURST Judit (2017a): „De ugye biztos nem lesz ebből baj?”: Módszertani reflexiók az informális gazdaságot övező félelem csendjének megtöréséről. *2000: irodalmi és társadalmi lap*, 5., 61–78.
- ERIKSEN, Thomas Hylland (2006): *Kis helyek – nagy témák*. Bevezetés a szociálintropológiába. Gondolat Kiadó, Budapest
- FELFÖLDI Barnabás (2007): Egy zöldfülű antropológus kalandjai (recenzió). *Kultúra és Közösség*, 1., 95–98.
- SZUHAY Péter (2015): Néprajz és kulturális antropológia: kutatások és mozaikok a cigány csoportok kultúrájából. In ORSÓS Anna (szerk.): *A romológia alapjai*. Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar Neveléstudományi Intézet Romológia és Nevelésszociológia Tanszék Wlislócki Henrik Szakkollégium, Pécs, 311–350.
- TUBOLY-VINCZE Gabriella (2018): Hallgatni arany. Egy traumatizált terep tanulságai. *Etnographia*, 3., 541–555.
- VIDACS Bea (2009): Az etnográfától az antropológiáig: megjegyzések a terepmunkáról. In VARGYAS Gábor (szerk.): *Átjárók. A magyar néprajztól az európai etnológiáig és a kulturális antropológiáig*. PTE BTK Néprajz-Kulturális Antropológia Tanszék–L'Harmattan, Pécs–Budapest, 137–148.

Jugoszlávia, utókövetés

Az elmúlt években mind a sajtó, mind a könyvkiadás terén érezhetően megszorodtak a Jugoszláviával foglalkozó cikkek és tanulmányok. Az érdeklődés ráadásul egy olyan ország iránt ébredt fel, amely szemben a többi volt szocialista országgal, a maga rendszerváltását kísérő polgárháborúban felbomlott és megszűnt létezni. Egy olyan ország iránt, amely 1920-as létrejötté és 1990-ig tartó regnálásának első harmadára eső idejét a második kétharmadára eső idejétől eltérő politikai-gazdasági rendszerben töltötte. S ez már önmagában is kérdéseket vet fel: vajon mi lehet az, ami egy szétesett országból, s főleg annak letűnt második periódusából a rendszerváltást követő több évtized után a ma embere számára még tanulságos és eleven lehet. S vajon a szocialista Jugoszlávia évtizedeit firtató emlékezetben pl. mire utalhat az a manapság gyakran hallható, előforduló fogalom, hogy jugoszlavizmus, jugoszlávság. Mindemellett az első világháborútól máig tartó bő száz év bővelkedik olyan eseményekben, amelyek a kérdéshez kapcsolódván magukra vonják a figyelmet, s a korunk problémáira választ kereső igyekezet számára megkerülhetetlenek.

Hogy csak néhányat említsek a jugoszlávság kérdésével foglalkozó írások közül: Orcsik Roland például a *Posztjugoszláv vagy jugózombi magyarok?* című írásában (*Kortárs*, 2019/01) így ír: „A jugoszláv tapasztalat nem pusztán a magyarok szempontjából, hanem az összes exjugoszláv nemzet, sőt az európai nemzetek szempontjából is tanulságos. Talán nem véletlen, hogy számos olyan kiadvány jelent meg különféle nyelveken, amely Jugoszlávia létformájával foglalkozik. Miért kéne éppen a magyaroknak lemondani ennek értelmezéséről, akik többszörösen is érintettek a kérdésben? Vajon ez nem a múlt újabb tagadása lenne?” Fehér Viktor a *Nacionalizmus és jugonosztalgia a volt*

Jugoszlávia területén és Vajdaságban című írásában (*Híd*, 2019/6), áttekinti a jugoszlavizmus változatait, s miközben körüljárja a jugoszláv identitás lehetséges értelmezéseit, megállapítja, hogy a jelennel szemben megfogalmazott kritikáknál jóval komplexebb jelenséggel van dolgunk, melynek vizsgálata még csak most vette kezdetét. S hogy közelebből miről is üzen ez a kezdet, azt Losonczi Márk némileg áttelekesült írásában így interpretálja: Jugoszláviából ami megmaradt, az az excessus (értsd: eltérő – B. G.) jelleg, mint tiszta forma: Jugoszlávia – írja –, arra vonatkozik, ami a kelet-európai kalandon belül *valami több* volt, utópikus többlet. Úgy véli, hogy az *Internacionálé* hangjaiból kibontakozó Jugoszlávia az *Örömóda* dallamaiban oldódik, oldódott fel. „Milyen esélyei maradtak hát Jugoszláviának, mint excessusnak? Mit tehet a reflexív, emancipatorikus ellen-nosztalgia?” – teszi fel a kérdést, majd egy a mondandóját érintő fontos észrevételt tesz: „[m]ielőtt működésbe hoznánk az ellen-nosztalgiát, [...] ragaszkodnunk kell ahhoz, hogy Jugoszlávia szétesését ne egy szükségszerű hanyatlástörténet végső fejleményeként fogjuk fel” – írja, hiszen, s ezt már mi tesszük hozzá, így az emancipatorikus ellen-nosztalgiát működésbe hozó, egyébként teljes mértékben akceptálható szándék is értelmét veszítené. (https://dinamo.blog.hu/2015/01/23/mi_lesz_veded_posztjugoszlav_vilag). Vagyis az emancipációval korrelált jugoszláv létformát excessus jelleggel illetni mindenképp megtévesztő.

Az emancipációra való hivatkozás ugyanakkor egy termékeny utat nyit meg előttünk. Hiszen Jugoszlávia létformája épp az emancipáció világtörténelmi folyamatában nyeri el értelmét. Abban a folyamatban, amelyben az ember képességei szabad kibontakoztatásának legalkalmasabb társadalmi formációját keresi. Ám mint már ebből is látható, az emancipáció ab ovo egy többretegű fogalom. Legáltalánosabb értelmében pl., az embernek a munkatevékenység kényszere alóli felszabadulását jelenti, amihez nyomban hozzá kell tennünk, hogy végső fokon épp az emberi munkatevékenység az, amely a folytonos technikai-gazdasági hatékonyság növekedését generálja, s egyben anticipálja és igényli a fejlődésből fakadó és az ezzel adekvát társadalmi-politikai rendszer(ek), formák feltételeit. Ezért, hogy ez a folyamat, hogy ez a fogalom egyszerre konkrét céltételezésekhez kötött és utópikus jellegű. Az emancipáció egyben gyűjtőfogalom is. A felszabadítási ideológiák gyűjtőfogalma. A felépítmény (al)rendszereiben kulmináló nemzeti, nemzetiségi, kulturális, szociális, vallási stb. egyenlőtlenségek megszüntetését célzó ideológiák arzenálja. Az

emancipáció megjelenése, fogalmának tartalmi megismerése révén az ember képes kiválasztani az ő szabadságát, emancipációját képviselő társadalmi mozgalmat, politikai alakzatot. Innen nézve tehát a korabeli emancipatorikus folyamatok változatai közül a jugoszláv megtestesülés volt a normális, az emancipáció ethoszát képviselő alakzat. Az ország szétesése ellenére a „jugoszlávságnak” nevezett, de lényegét tekintve emancipatorikus processzus ezért élhet tovább s él ma is.

Mint láttuk, a munka az ember nembeli létének sine qua non-ja. Míg az ember emberiségként való fejlődése, avagy az egyenlőtlenségek béklyóin túljutott, mert már a termelők saját, roppant kifejttségének talapzatán szerveződő társadalom léte manapság még csupán utópia, ezért a politikai küzdelmeket, a fejlődést, azaz az emancipálódást is, olyan antagonizmusokon keresztül érvényesülő, érvényesíthető feladatként éljük meg, melyben a szabadság ösvényén a fejlődés és az emancipáció összefonódó és felismert kritériumai vezetnek bennünket. Amíg emancipált közösséggé nem válik az emberiség, addig a különbözőségek mindig ellentétekké válva termelődnek újjá.

Az elmúlt száz, százötven év gazdasági fejlődésének (gazdaságtörténetének) egyik tanulsága, hogy az ab ovo a természet megismerésének függvényében, a megismerés talapzatán(ak mai szintjén) fejlődő gazdaság egyfelől a maga kapitalista lényegéhez tartozó tulajdonviszonyokból adódóan kikerülhetetlenül újratermeli a társadalmi egyenlőtlenségeket, másfelől az egyenlőtlenségek felszámolását célul kitűző emancipatorikus mozgalmak sem hagyhatják figyelmen kívül azt a tényt, hogy a gazdaság, nevezzük úgy, piaci működését a termelők fejlettségének jelenlegi fokán pusztán politikai gesztusokkal nem annulálhatják. Épp ezért feltűnő, hogy úgy a múltra, Jugoszláviára, vagy épp az Európai Unió versenyképességére vonatkozóan az emancipációs igények integrációs feltételeire, kritériumaira mily kevés figyelem irányul.

S hogy csupán szűkebb témánknál maradjunk, feltűnő, hogy a Jugoszláviáról szóló mostani diskurzusban is csupán nyomokban esik szó az integráció és a föderáció kérdésköréről. Holott épp ezekhez kötődnek az államberendezkedést, a gazdasági versenyképességet és a nemzeti identitást érintő kardinális kérdések. S nem csupán a múltra utaló módon, de pl. az EU struktúráját érintően is. Mivel ezek máig ható tanulságok hordozói, tehát érdemes a délszláv ország, jelesül a szocialista Jugoszlávia kialakulását kísérő integráció és föderáció kérdéskörének figyelmet szentelnünk.

Vékás János *A Vajdaság mint emlék és modell – Jugoszlávia nélkül* című írásában (*Bennünk élő múltjaink*. Vajdasági Magyar Művelődési Intézet, Zenta, 2008) az első Jugoszláviát, az SZHSZ Királyságot unitarista, a második, szocialista Jugoszláviát pedig föderalista államalakzatnak interpretálja. Az első a lassan kapitalizálódó feudalizmus örököse, míg a második az emancipatorikus lehetőségek ígérete. Ám, írja, „egyik sem tudta az országot tartós fejlődési pályára állítani, mert nem sikerült a nemzeti identitás és a társadalmi modernizáció között harmonikus kapcsolatot kialakítani” (242). Ámbár, tegyük hozzá, ez a kapcsolatteremtés a szocialista Jugoszlávia történetének néhány évtizedében eredményesnek bizonyult. Itt tehát a kudarc oka valami másban keresendő. „[Az] első Jugoszlávia esetében [...] a második világháború kitörésekor a nemzeti elitnek mindegyike az önálló államiságban látta a megoldást” – írja. – „Lényegében a Jugoszláv Kommunista Párt volt az egyetlen számottevő politikai tényező, amely továbbra is a közös államban látta a jövőt” (236). A nem véletlenül hasonló jelenségeket produkáló két történelmi szituáció között a döntő különbség az, hogy míg a második világháborút követően a térségben egy emancipatorikus politikai erő kerül túlsúlyba, addig az 1990-es években a rendszerváltás fejleményeinek épp ez esik áldozatul. Mivel tehát a kudarc(ok) okát az emancipáció történetét kísérő eseményekben leheljük fel, s hogy közelebből lássuk, miről is volt/van szó, érintenünk kell az emancipatorizmus genealógiáját, és figyelemmel kell lennünk az emancipatorizmus elvi és gyakorlati kritériumaira is.

Az első világháború idejére kialakulnak a versenyképes államalakzat feltételei: a munka, a termelés alapzatának fogyasztói oldaláról (a tőkemegtérülés, centralizáció, koncentráció stb. optimális feltételeként) a minimum százmilliós piacot kóstáló gazdasági államterület, a felépítmény oldaláról pedig a lakosság szociális, nemzeti, felekezeti stb. emancipatorikus életfeltételeit biztosító (föderális) államszervezet, állammodell. Az emberiség fejlődésének politikai evolúciója során emancipatorikus céljai elérésére a korai egalitárius kísérleteket követően a modernitásban a levert 1871-es párizsi kömmün, majd a 20. század hajnalán a nagy októberi szocialista forradalom idején nyílt lehetőség. A marxizmus tudományosan megalapozott elvei alapján a Lenin irányította bolsevik párt a kialakult forradalmi helyzetben, polgárháborús és intervenciók körülmények között, megszervezi a világ első munkásállamát, az immár komplex emancipatorikus

célokat is követő Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetségét. Bár a Szovjetunió elsősorban a tőkésosztály feletti társadalmi (szocialista) uralom egalitárius államalakzata, egyéb, főleg a népek nemzeti együttélését biztosító gyakorlatában a kor újszerű, mert a gazdasági integráció és a politikai föderáció elveit követő emancipatorikus formáció is. Tehát a gazdasági integráció és a politikai föderáció már ekkor, mint az emancipatorikus államalakzat feltételei mutatkoznak meg. S egy pillanatnyi kitérőt téve, ha most az Európai Unióra az emancipatorikus szükségletek kritériumai felől tekintünk, akkor az Európai Unió manapság alig tűnik többnek a globális banktőke regionális részlegénél, amely mint ilyen, a fináncsőke (a Nemzetközi Valutaalap s az Európai Központi Bank által koordinált) egyik momentáris – s az egyéb emancipatorikus feltételek híján egyre kevésbé versenyképes – uniója.

A Szovjetunió megalakulásának idején merült fel a kérdés, hogy ha gazdaságilag elmaradott országban győz a szocialista forradalom, vajon bevezethető, megszervezhető-e a szocializmus. Erre a történelem igennel válaszolt. Igen, ha a külső politikai feltételek adottak, ha a gazdaság irányításában az új hatalom is részesül, ha a demokratikus népképviseleti jelleg a népek nemzeti (nemzetiségi) teljességének a terén is teljesül stb. A gazdasági elmaradottság felszámolásának lehetőségére Kína utóbbi harminc évének az útja ad választ, hiszen látható, hogy ha a politikai stabilitás demokratikus, pluralista körülményei biztosítottak, az ország a nemzetközi (globális) piacgazdaság szerves részévé válhat. Látható, hogy zavartalan, profitábilis megtérülésének reményében a tőke a politikai hatalommegosztást elfogadja.

S hogy a Szovjetunió első évtizedében milyen elvek alapján alakult az új ország népeinek nemzetiségi viszonya, azzal kapcsolatban Rehák László pl. idézi az OSZD(b)MP VII. kongresszusának határozatát: „A párt széles körű területi önkormányzatot követel, követeli a felülről való ellenőrzés teljes megszüntetését, a kötelező államnyelv eltörlését és követeli, hogy az önkormányzattal bíró és autonóm területek határait maga a helyi lakosság állapítsa meg, figyelembe véve a gazdasági viszonyokat, az életfeltételeket, a lakosság nemzeti összetételét. [...] A párt követeli, hogy az alkotmányba iktassanak be egy alaptörvényt, amely érvénytelennek nyilvánít mindenféle olyan kiváltságot, amelyben csak egy nemzetnek van része, és megszünteti a nemzeti kisebbségek jogainak bármi néven nevezendő csorbítását”

vidék, 1967, 61). Rehák László többek között említi Leninnek az annexiók nélküli békékre vonatkozó tézisét is.

Az annexiók nélküli békék elvének deklarálása mind a nemzetközi politikában, mind a Szovjetunió belpolitikájában a népek nemzeti viszonyainak az egyenlőség, az emancipáció elvének érvényesítése alapján történő kialakítására irányult, azóta is mintát kínálva az öngazgatáson alapuló nemzetpolitikára. Anno ez szöges ellentétben állt a készülő Párizs környéki békemű szellemiségével, ahol vagy a korábbi, vagy az új győztes burzsoá nemzetállamok államnemzeteinek a rablóbékéhez való jogát deklarálták és érvényesítették. Ugyanakkor a harmincas évek közepétől a III. Internacionálé politikájában bekövetkező változás épp a korábbi elviségtől, az egyenlőség és az emancipáció elvétől és gyakorlatától való elfordulást jelentette, s az annexió elvének való behódolást eredményezte.

Losonczi Alpár írásában (*Az autonómia/heteronómia horizontja. In Ki vagy te, vajdasági magyar?* Forum Könyvkiadó, Újvidék, 2017) a nemzetek együttélésének kérdését egy kis kohorsz, egy területileg behatárolt közösség entitástörténetébe foglalva vizsgálja, amelyben az elmúlt száz év történései e multietnikus közösség különböző entitásait természetesen rendre eltérő módon érintették. Holott, ha a változások az emancipáció elvei mentén valósulnak meg, akkor az alá-fölérendeltségi viszonyok nem csupán átrendeződnek, vagy éppen megcserélődnek, hanem kiegyenlítődnek. A kiegyenlítődés, az egyenlővé válás a nemzetek közötti viszonyok terén az emancipálódás jellegzetes kritériuma. S persze az elmúlt száz év történetét figyelembe véve, egyes részleteiben még ma is utópikus kritériuma.

Losonczi Alpár az emancipatorikus elvre figyelemmel részletekbe menően tárta fel a vajdasági, s tágabb kitekintéssel a jugoszláviai nemzetek identifikációs viszonyainak a történetét, emlékeztetve arra, hogy a jugoszláviai tapasztalatok „a neoliberalizmus és az etnonacionalizmus elegyével szemben idézhetők fel, hogy *a kisebbség mindig több mint kisebbség*, hogy foszforeszkál benne az emancipáció vágya [...], s hogy a kisebbségi szükségletekben univerzalista igények szólalnak meg” (113). Ezért hatott anakronizmusnak, amikor Losonczi Alpár minden kritika nélkül tálalta azt a valószínűleg egykor megtörtént esetet, miszerint még jugoszláv kommunisták egy csoportja is az államok közötti viszonyok jövőbeni rendezését az államok föderális és a nemzetek egyenlőségi viszonyainak a kialakítása helyett ismét a területi annexiók nemzetállami és az államnemzet és

nemzetiségi közötti egyenlőtlenségi viszonyok elve érvényesítése-ként vetették fel (88).

A konföderáció, a népek szövetséges államának eszméje már a 19. században megszületett. A két háború között G. Dimitrov ennek az eszmének a híveként dolgozott (pl. a III. Internacionáléban) annak megvalósulásáért. „A II. világháború után a JSZNK és a Bolgár Népköztársaság vezetői tárgyaltak olyan megállapodásról, amely fokozatosan a balkáni szocialista köztársaságok szövetségének megvalósításához vezetett volna” (Tito: *Beszédek és cikkek III.* Forum Könyvkiadó, Novi Sad, 1962, 448). Jugoszláviát is érintően meg kell említsük, hogy a III. Internacionáléban folytatott szovjet politika nyomán 1935-től megváltozik az Internacionáléban a versailles-i békerendszerrel kapcsolatos politikája, az Internacionálé számára is elfogadhatóvá válnak a versailles-i békerendszer következményei. Már Jugoszláviára sem úgy tekintenek, mint ami egy imperialista rablóbéke államtákolmánya. Láthatjuk, hogy a húszas évek végétől datálhatóan az addig mind gazdaságpolitikájában, mind nemzetiségi politikájában emancipatorikus berendezkedésű Szovjetunió megváltozik. A NEP koncessziós gazdaságpolitikáját a direkt tervutasításos rendszer, míg az öngazgatás elvén nyugvó nemzetiségi politikát a centralizáció váltja fel. A harmincas évek végére a sztálini regresszió következtében a Szovjetunióban kiépül a szocializmus bürokratikus, hierarchikus modellje.

Mint tudjuk, a fasiszta diktatúrák elnyomása alól a szövetsége-sek második világháborús harcai során szabadul fel Európa. 1945 tavaszán lényegében a keleti és a nyugati hadszíntereken találkozó frontvonal választja el egymástól a két világhatalom kialakuló érdeklőzónáját. Nyugat-Európában az Egyesült Államok, Kelet-Európában a Szovjetunió hegemoniája érvényesül. Nyugat-Európában a maga korabeli, klasszikus formájában reinkarnálódik a tőkés rendszer, Keleten viszont lehetőség nyílik egy alternatív, emancipatorikus berendezkedés kialakítására. Az első években, a szuperhatalmi versengés ellenére is, mondhatnánk, zavartalanul zajlik az eltérő világrendszerek éthosza szerinti fejlődés. Nyugat-Európára ebben az időszakban a Marshall-segély révén (is) kiterjesztett amerikai befolyás erősödése, míg Keleten a Szovjetunió támogatására is számító, újonnan szerveződő népi demokráciák körében beinduló föderális szövetségi rendszer kiépítése a jellemző. Ám erre, a rendszer éthosza szerinti fejlődési lehetőségre annak néhány évet felölelő kibontakozása után gyors és

drámai megtorpanás vár. Volt tehát néhány év, ami mind a szocialista Jugoszlávia, mind a mai jugoszlavizmus (eszmé)történetének döntő mozzanata. Ennek a fejleménynek azonban még az emancipatorikus alternatívát számon tartó emlékezet is alig szentel figyelmet. Holott történelmi léptékben épp ez hordozza, hordozta a rendszerben rejlő alternatív lehetőséget.

„Bledben az önök képviselőivel együtt alaposan megvitattuk a jugoszláv–bolgár viszony kérdését, és arra a meggyőződésre jutottunk, hogy semmi sem zavarhatja meg mai testvériségünket és egységünket, hanem azt még jobban el kell mélyítenünk és ki kell terjesztenünk. A vámok megszüntetése, a vámunió és sok egyéb határozat, amelyet ott hoztunk, valójában már népeink közösségének lényegét képezi” – olvashatjuk Titónak a Dimitrovval folytatott tárgyalások után Várnában elhangzott beszédében (*Borba*, 1947. november 29. In Tito: *Beszédek és cikkek III*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1962). A kelet-európai népi demokráciák között sorra kötöttek az együttműködési egyezmények és gazdasági szerződések, amelyek egy összefüggő gazdasági régió kialakítását célozták (*Népszava*, 1947. november 29.). A „tervek gyökeres fordulatot ígértek a megelőző nemzeti elzárkózás és szűklátókörű autarkias fejlesztési koncepciók után. Fordulatot, amely e földrész viszonylag kicsiny és egyoldalú erőforrásokkal rendelkező országai számára a leghatásosabb gazdasági növekedéssel kecsegtetett. Ezek a tervek lehetőséget kínáltak a párhuzamos fejlesztésből eredő szükségszerű pazarlás elkerülésére, felvillantották annak reményét, hogy az integráció segítségével minden ország az adottságainak leginkább megfelelő gazdasági ágak fejlesztésére koncentrálja erőit” (Berend T. Iván: *A közép- és kelet-európai gazdasági integráció kérdéséhez. Közgazdasági Szemle*, 1968/5, 552).

Am „a népi demokráciák gazdasági integrációs tervei Sztálin határozott ellenkezésével találkozottak. Ez abban a ritka formában jutott kifejezésre, hogy Dimitrovnak a gazdasági integráció, a vámunió előkészítését célzó bukaresti tárgyalásait és a tárgyalásokat követő sajtókonferencián kifejtett nézeteit Sztálin a sajtó hasábjain, nyilvánosan is élesen megbíráltatta” (554). A *Pravdában* 1948. január 28-án rövid, a sajtókonferencián elhangzottakat elítélő szerkesztőségi nyilatkozat jelent meg, miszerint „ezeknek az országoknak nem ez a kiagyalt föderáció vagy konföderáció, illetve vámszövetség a problémájuk, hanem a függetlenségük és szuverenitásuk megvédése és megszilárdítása” (554). „A sztálini elgondolásoknak aztán a hivatalos sajtó állásfoglal-

lásainál jóval nagyobb nyomatókot adott a Jugoszláviával néhány hónap múlva kirobbant és elmérgesített konfliktus” (uo.). „[Az] »önálló« gazdaságot lényegében kizárólag belső forrásokra alapozva kívánták megteremteni. *A finanszírozási önellátás szemlélete, ami a szovjethatalom első évtizedére egyáltalán nem volt jellemző* (kiemelés tőlem – B. G.) és sajátos módon a szocialista útra lépő országokban sem kezdettől fogva jelentkezett, a negyvenes évek végétől [...] úgyszólván áthághatatlan elvi tézissé merevedett” (uo. 559). A fiatal demokráciák ismét az autarkia kalodájába kerültek.

Tudniillik „Sztálinnak nem állt érdekében a népi demokráciák átfogó integrációja, amellyel szemben nehezebben érvényesíthette volna a szovjet dominanciát és a direkt irányítás elvét, mint a kisebb államok halmazával szemben” (2013-10-14_juhasz-jozsef_akominform-es-jugoszlavia, 5). A manifesztálódó konfliktus nyomán tehát „Belgrádban úgy döntöttek, hogy nem vállalják a csatlós szerepét: a JKP vezetőségének február 19-i és március 1-ji határozataival elutasították a moszkvai követeléseket” (uo. 5). Juhász József megfogalmazásában: „Ez Jugoszláviát elindította egy alternatív szocializmus-modell keresésének az irányába. Belgrád ugyanis a Kominform eljárását nem véletlenszerű, egyszeri politikai tévedésként értelmezte, hanem Jugoszlávia függetlensége elleni szisztematikus támadásként, amelynek legfőbb okát a szovjet társadalom etatizmusában, azaz a párt és állam összefonódásában, valamint ezen összefonódott politikai struktúrák társadalom feletti uralmában és bürokratikus elfajulásában lelta fel” (uo. 9). Edvard Kardelj visszaemlékezéseiben erről ezt olvashatjuk: „mi néhányan, a JKP Politikai Irodájának tagjai, meglátogattuk Titót Splitben, ahová pihenni ment. Azt javasoltuk neki, hogy az öngazgatást társadalmi rendszerré építsük ki, valamint hogy a JKP statútumának meghatározott részeit módosítsuk, magát a pártot pedig nevezzük el Kommunista Szövetségnek.” A konfliktus tehát élesen megmutatta, „hogy az öngazgatás az egyetlen járható út a szocializmus számára” (Kardelj, E.: *Visszaemlékezések*. Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1981, 149–154).

Azonban néhány biztató évtized után Jugoszlávia sem kerülhetett el végzetét. Hiszen Jugoszláviában Milošević „antibürokratikus forradalma” borította fel azt az 1974-es alkotmányban rögzített államjogi egyensúlyt, amely a jugoszláv történelmet végigkísérő centralizmus-föderalizmus polémiában az éppen érvényben lévő kompromisszumot jelentette (Juhász József: *Rendszerváltás vagy „államvál-*

tás”? Jugoszlávia az 1980–90-es évek fordulóján. *Korunk*, 2019/12). S ahogyan az egyszer már a második világháború időszakában bekövetkezett, a délszláv államszövetség kohézióját a külső erők és a belső nacionalista ambíciók szétzilálták.

Ám a rendszerváltás forгатagában még egy ízben felvetődik az integráció lehetősége: Oleg Bogomolov, aki rendszerint a szovjet vezetést megelőzve mondott ki dolgokat, 1989 februárjában még arról beszélt, hogy az „elkerülhetetlenül hanyatló KGST-kapcsolatok és a formális VSZ-tagság mellett egyre inkább a semlegesség kerül előtérbe, és kialakulhat egy Duna menti Föderációt szorgalmazó mozgalom” (Romsics Ignác: *A kelet-európai rendszerváltozások külpolitikai háttere*. *Korunk*, 2019/12, 30). Ez az észrevétel jelzi, hogy a korabeli szovjet büroban még voltak, akik a rendszer emancipatorikus átalakulásával számoltak. Ám az inkompetens gorbacsovi és jelcini vezetés más utat szabott a változásoknak.

Jugoszlávia „kicsiben” valósította meg azt, ami világtörténelmi méretű hatékonyságában csak a népi demokráciák integrációjával bontakozhatott volna ki. Jugoszlávia ugyan (részben) elkerülte az autarkia csapdáját, de a rendszer hozadékából, a tágabb értelemben vett föderáció saját talaján kibontakozó integrációs előnyéből ő sem részesülhetett.

Mint láttuk, olvasatomban Jugoszlávia így és ezért került szembe a Szovjetunióval, s szervezte meg a maga államalakzatát az autentikus emancipatorizmus elvének megfelelően. Mert bár igaz, hogy közvetlenül a kirobbanó szovjet–jugoszláv konfliktus indítja el a külön-utasnak tűnő jugoszláv fejlődést, mégsem ez utóbbi tekintendő az autentikustól eltérőnek, hanem éppen ellenkezőleg, ez képviselte az emancipatorikus rendszerváltozatot. A történelmi alternatívát. Ami a jugónosztalgiaát is életben tartja.

A lágy, puha destrukció destruálása

Gondolatcsomagok Újházi Adrienn *Ilyen az élet...* című kiállítása
kapcsán (SULUV Galéria, Újvidék, 2019 decembere)

Újházi Adrienn e tárlatáról sokat lehetne mondani, és sokféleképpen lehet megközelíteni. Most hanyagolnám a különféle szakkifejezéseket (például environmental art, assemblage stb.), és megpróbálom a magam módján, a tulajdon pszichotripjeim segítségével felfejteni a kiállított művek asszociatív mezőjét, bizonyos munkákat kiemelve, bizonyosakat pedig teljesen figyelmen kívül hagyva.

Újházi a búzából indult ki, sokáig ezzel az „alappal-alapanyaggal” dolgozott, majd ezen a tárlatán egy új anyaghoz, a kötélhez nyúlt, noha persze a búzát sem hanyagolta el. A búza azonban számomra itt inkább dekoratív elemként köszönt vissza, például a kiállítótér szögleteiben elhelyezett, zsákvászonba tömött (préselt?), abból kilógó, immár érett, aranysárga szubsztanciaként. Itt érdemes megjegyezni, hogy a búza utolsó kötegét a nem is olyan távoli kultúrák nem is annyira távoli múltjában az aratás végéig meghagyták, és ahhoz különféle szakrális-rituális módon kapcsolódtak (de ez már a népi vallásossággal foglalkozók birodalma). Tél lévén, ezeknek a búzahalmoknak is hasonló funkciót tulajdoníthattunk a dekorativitáson túl, vagy netán – éppen ellenkezőleg – a búza deszakralizációjának kísérletét szemrevételezhettük.

És a kötél... az is természetes anyagból, ha jól tudom, főleg kenderből készül (noha persze széleskörűen alkalmazzák a hétköznapi életben a különféle műanyag köteleket is, de ez ismét más téma). A tárlaton négy nagyobb egység (hadd éljek ezzel a kifejezéssel) is foglalkozik vele. És mivel központi helyeken, nagy felületeken állították ki, számomra a kiállítás a kötélről inkább szólt, mint a búzáról.

Hajók kikötése jut róla az ember eszébe, új, ismeretlen partokon, vagy talán éppen unalomig ismerteken. Itt az első egységen egy pozitív és egy negatív, egymás alatt elhelyezett pólusból indul ki egy-egy kötélköteg, félúton találkoznak is, de mivel a következő metszéspontjuk egy vízszintes nyolcast alkot, azt sugallja a mű: a köztük lévő távolság végül a végtelenbe vész. És itt most asszociációk végtelen sora következhet, a pozitív és negatív, a jin és a jang, két part, két ember vagy akár két humanoida közötti (ál)összekapcsolódásokról.

A szemközti falon, a lehető legegyszerűbb üzenettel találkozhatunk: egy lyukból földig kilógó akasztófakötéllal (persze maga a csomó azért puha gézzel van átkötve). A másik, mellette levő, vele párhuzamos lyukból (mindkettő egy lágy, fehér lazúrfestékkel, puha ecsettel lefestett táblából nyúlik ki) pedig valamiféle kitépott, kivágott, sebhelyre emlékeztető üreg tátong. Ennek a kompozíciónak csak látszatra egyértelmű a megfejtése: az akasztófakötél a földig lóg, vagyis a belőle való szabadulás lehetőségét is sejteti, míg a másik, a kitépott, sebre emlékeztető... hát, valakire, akinek nem volt ekkora szerencséje. (Vagy mégis, hisz elszakadhatott felette a kötélt?) Ne feledjük, a kiállítás címe: *Ilyen az élet...*

És végül, Újházi az akasztófakötél-objektum mellett kétoldalt két lehetséges feloldást is nyújt: az egyik, a bal oldali, akár dekorációs elemként, akár szobadíszként is funkcionáló, lágyan lelógó-leomló, kimondottan szép, csomózott kötélkompozíció.

A másik, a jobb oldali „feloldás” viszont a kötélt apró darabkákra való vagdosásával és szintén gézzel (a géz, mint védőmotívum, a tárlat elemeinek zömén visszaköszön) a kötélt széleit, a vágások helyeit gondosan bebugyolálva, mintegy gyógyító célzatúan, a sérüléseket óvva láttamoztatja.

Vagyis Újházi Adrienn a (lágy, lazúralapos) destrukciót is destruálja.

Marad a végső konklúzió, legalábbis számomra: választás kérdése, hogy ki melyik opciót fogadja el sajátjaként. Hisz, ne hagyjuk figyelmen kívül: ilyen az élet...

Számunk szerzői

A. SAJTI Enikő (1944) történész, egyetemi tanár
BALÁZS Attila (1955) író, újságíró, szerkesztő
BERETI Gábor (1948) író, költő, kritikus
BOGDÁN József (1956) papköltő
DECZKI Sarolta (1977) irodalomtörténész, kritikus
FEHÉR Viktor (1993) néprajzkutató, kulturális antropológus
FŰZFA Balázs (1958) irodalomtörténész, egyetemi tanár
GÉCZI János (1954) író, egyetemi tanár
JÓDAL Kálmán (1967) író
LENGYEL Zoltán (1982) író
LOSONCZ Alpár (1958) filozófus
MAURITS Ferenc (1945) festő, grafikus, költő
OROVEC Krisztina (1982) műfordító, szerkesztő
SÁGI VARGA Kinga (1985) szerkesztő, kritikus
SZAJBÉLY Mihály (1952) irodalomtörténész, egyetemi tanár
TOLNAI Ottó (1940) író, költő, műfordító
TOMPA Andrea (1971) író, színikritikus
TRICEPS, LANTOS László (1955) performer, rendező, művészeti író
VIDOJKOVIĆ, Marko (1975) író
VOJNOVIĆ, Vladislava (1965) író, forgatókönyvíró
VUKOV, Ante (1955–2012) költő, képzőművész, performer